S. Balík, P. Fiala, J. Hanuš, F. Mikš / Demokracie a vlastenectví. Český národní stát a jeho zájmy

Hrdý národ nežebrá… Rozhovor s Karlem Křížem

Walter Lacquer / Quo vadis, Rusko?

Pavel Ondračka / O „svatém snažení“ těch, kdo píší o umění

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

Roger Scruton / Zápisky z podzemí

Výbor z listů Camille Claudelové z let 1913 až 1915

Z nepublikovaných veršů Petra Hrbáče

František Mikš / „Mrtvá těla jsou neosobní“ Nelítostný Otto Dix a brutalita Velké války

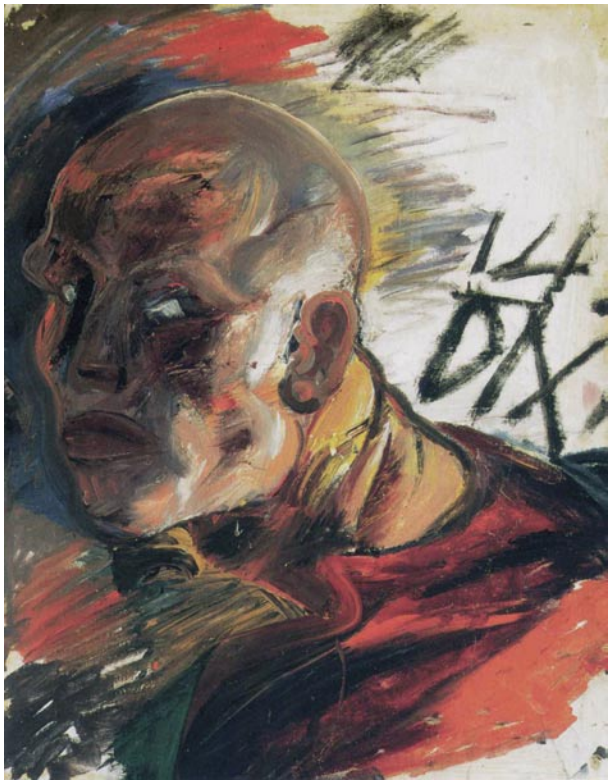

Ročník VII. (XXVI.) • cena čísla 100 Kč • Vydává Centrum pro studium demokracie a kultury

4/2015

V historii se pořád něco děje...

časopis Dějiny a současnost

— vychází 10× ročně
— autoři: čeští i zahraniční historici
— nové poznatky z historických oborů
— články, rozhovory, pravidelné rubriky

Podzimní témata 2015:
— Favorité na habsburském dvoře v raném novověku
— Jaké dějiny potřebujeme?
— Trampové a ti druzí
— Vídeňský kongres

Předplatné za zvýhodněnou cenu na 1 rok 575 Kč (10 čísel + výhody pro předplatitele)

SEND, distribuce tisku, www.send.cz, send@send.cz, tel.: 225 985 225

www.dejinyasoucasnost.cz

dějiny a současnost

Předplatitelské výhody
— 20% sleva na knižní tituly z produkce NLN ve Vinohradském knihkupectví a v e-shopu NLN
— volný přístup do elektronického archivu
— newsletter o akcích pro předplatitele

Editorial: Odpověď vědcům, kteří jsou proti strachu a lhostejnosti

Čas od času bývám tázán, zda jsem se nepřipojil k té či oné petici, která se objeví v kruzích intelektuálních elit a která bývá medializována. Totéž se mi stalo v případě petice s názvem „Vědci proti strachu a lhostejnosti", která se chce „vymezit proti tomu, jakým způsobem je v naší zemi rozdmýchávána a všeobecně tolerována etnická a náboženská nesnášenlivost". Je třeba se zbavit strachu a lhostejnosti a vyjádřit se k této petici. Před závorku vytýkám, že si mnoha podepsaných a jejich vědeckého díla opravdu vážím. A samozřejmě jsou mi velice odporné všechny projevy, které degradují lidskou důstojnost.

Autoři petice i podepsaní se sami charakterizují jako vědci a vědkyně, případně akademici či studenti, jejichž základní schopností i hodnotou by mělo být kritické myšlení, schopnost nazírat problémy nezaujatě, pracovat s informacemi, rozeznat fakta a hypotézy a nedopouštět se manipulací. Jsem přesvědčen, že v případě této výzvy se toto proklamativní sebehodnocení nenaplnilo, a to v několika ohledech.

Prvním a základním problémem textu je jeho vágnost. Konstatování, že strach a lhostejnost jsou nebezpečné věci, je banální. Kritické myšlení, kterým se ohánějí autoři, by mělo vést k přesné a pronikavé analýze problému, nikoli k všeobecným steskům na stav společnosti. Mají-li petenti pocit, že v České republice jsou uvedené problémy (enormní strach z cizinců, jejich negativní hodnocení, malichernost politiků a mlčení médií), proč se – jako skuteční vědci – neuchýlili k přesným údajům, k citacím, k odkazům na relevantní zdroje? Námitka, že jde o text stručný a nikoli vědecké pojednání, neobstojí. I stručná výzva může mít některé ze zmíněných parametrů, především však musí být konkrétní a musí být založena na relevantní argumentaci.

Vlastní korpus petice je všechno jiné než upozornění na konkrétní problémy. Pokud se podepsaní obracejí na politiky, kteří z nich jsou vlastně myšleni? Pokud je mi známo, parlamentní strany a česká vláda jsou až na výjimky několika jednotlivců zapojeny do procesu hledání řešení uprchlické krize, jakkoli můžeme mít dílčí výhrady k důslednosti různých vyjádřených názorů a postojů. Také opoziční strany se snaží o kvalifikované vyjadřování stanovisek a návrhů. Domnívám se, že petentům vadí spíše některé struktury tzv. občanské společnosti, tj. některá sdružení a spolky, které vystupují aktivně v celé záležitosti, především v kritice islámu. Proč tedy nejsou jmenovány a proč jsou naopak oslovováni bez rozlišení politikové, z nichž mnozí se snaží složitou situaci pojmenovat a v rámci svých možností o ní jednat?

Jako druhá jsou brána na paškál média. I zde je hodnocení příliš paušální, a tudíž nesmyslné. Patřím k lidem, kteří pravidelně sledují rozhlasové vysílání, a musím konstatovat, že například *Český rozhlas* přináší jak objektivní zpravodajství, tak množství komentářů a diskusí, které se týkají jak emigrantské vlny, tak islámu. Čtu také týdeník *Echo*, který přináší kvalitní komentáře o imigračním problému a integraci utečenců. Která média má tedy petice na mysli? Bulvární? Sociální sítě, kde se kumuluje množství názorů za hranicí vkusu a dobrých mravů? Proč to tedy neuvést, že vadí právě toto – ovšem s příslušným návrhem na nápravu situace. To by samozřejmě už nebylo tak jednoduché jako obecné pranýřování, jež navíc není schopno ocenit určitá pozitiva, která jistě v oblasti médií existují.

Oslovena je i veřejnost. Má konfrontovat názory s fakty, s vlastním svědomím a obyčejným selským rozumem, jinak podlehne „primitivním pudům". Jak ale například srovnat se selským rozumem následující větu, že „čím více je zpráva šokující a děsivá, tím dále bývá od pravdy". To je přece nesmysl a ví to už každé malé dítě, kterému například zemře prarodič. Fakt, že je nějaká zpráva „děsivá", ještě nezakládá její nárok na pravdivost či nepravdivost. V tom případě bychom tedy neměli věřit ani zprávám o strašlivých a šokujících nálezech udušených imigrantů v kamionech či utopených běžencích v pašeráckých lodích. Chtěli by snad autoři petice, aby se takové „děsivé" zprávy tiskly v novinách za sportovním zpravodajstvím, nebo se případně netiskly vůbec?

Zdá se mi především, že petice je do jisté míry pokrytecká. Že pod pláštěm kritiky strachu a lhostejnosti jde o staré známé věci: o intelektuálský pocit „majetnictví pravdy" a „etické nadřazenosti", která je ve své podstatě antipolitická. Petice se vlastně vůbec nedotkla podstatných a dnes již i selskému rozumu jasných skutečností: že ne všechny problémy, zvláště ne tak komplexní jako problém imigrace, můžeme vyřešit pouze tolerancí a výzvami k ní; že ne všechny obavy lze shrnout do jednoho negativního pojmenování „strach", neboť některé z nich jsou zcela namístě; že s radikalismem a xenofobními náladami ve společnosti se nebojuje tak prostince jako uveřejněním vágních výzev, ale naopak tvrdou prací a důsledným rozlišováním pojmů, motivací a forem jednání; že pouhé dobré úmysly ještě nebývají zárukou kvalitních návrhů na dobrá řešení. Pokrytectví autorů petice pak vidím v tom, že se zaštítili svým vědeckým působením a erudicí, aby vyvolali pocit, že zde hovoří „sama věda". Pravda je prostší. Lze ji nazvat tradiční nemocí intelektuálů, projevené bezobsažnou jeremiádou, která si vzala příklad z upadlého kazatelství. Řečeno na závěr štiplavě: z této nemoci jde opravdu strach, protože je lhostejná ke staré tradici, podle níž je správné jednání výsledkem dobrého, přesného a na racionálních argumentech založeného myšlení.

Jiří Hanuš

Texty /

S. Balík, P. Fiala, J. Hanuš, F. Mikš
Demokracie a vlastenectví.
Český národní stát a jeho zájmy 3

Jiří Hanuš
Hrdý národ nežebrá…
Rozhovor s Karlem Křížem 10

Alain Besançon
O Putinově myšlení 19

Walter Lacquer
Quo vadis, Rusko? 27

Ondřej Šlechta
Konec éry nevinnosti.
Rozhovor s Lubomírem Kopečkem 33

Portrét /

František Mikš
„Mrtvá těla jsou neosobní“. Nelítostný
Otto Dix a brutalita Velké války 37

Polemika /

Ladislav Jakl, Václav Klaus, Jiří Weigl
Polemika o kulturní politice. Je to spor o kulturu,
nebo o peníze daňových poplatníků? 51

Pavel Ondračka
O „svatém snažení“ těch, kdo píší o umění.
In margine Portrétu Dalibora Chatrného . . . 57

Kultura /

Josef Mlejnek
Mladý, ani ne pětasedmdesátiletý autor.
Rozhovor s Janem Vodňanským (2. část). . . 62

Milan Uhde
Cesty k životu v pravdě. Nad románem
Rogera Scrutona 72

Roger Scruton
Zápisky z podzemí. Ukázka z právě
vycházejícího románu. 74

Lucie Tučková
Když čas není. 79

Proč jen ticho v odpověď? Výbor z listů
Camille Claudelové z let 1913 až 1915 . . 81

Básníci čtou básníky /

Petr Hrbáč
Už ani měsíc se neusadí na uschlé vrbě 86

Křídlatka a medochvat. Z nepublikovaných
veršů Petra Hrbáče 88

Nad knihami /

Josef Mlejnek jr.
Vane si trh, kam chce? Rozporuplný návrat
náboženství na globální politickou scénu . . . 90

***Kon*texty**
časopis o kultuře a společnosti

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)**
Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, **http://www.cdk.cz**

Ročník VII. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXVI.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** Kateřina Mikšová (jazyková redaktorka), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Celoroční předplatné** 500 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 000 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Tisk** Reprocentrum, Blansko • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 1803-6988 • **Na obálce** Otto Dix: Autoportrét jako voják, 1914 • Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.

Demokracie a vlastenectví

Český národní stát a jeho zájmy

Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš

Již dvakrát jsme na stránkách tohoto časopisu uveřejnili společný text, který by mohl být nazván ideově programovým. Při příležitosti dvacátého pátého výročí Listopadu 1989 jsme se zamýšleli nad pozitivními změnami, ke kterým u nás došlo po svržení komunistického režimu a znovunabytí svobody, a současně jsme upozornili na některé nebezpečné tendence současného vývoje. Na jaře tohoto roku jsme napsali článek, v němž jsme uvažovali nad obsahem pojmu Západ, k jehož klíčovým myšlenkám a hodnotám jsme se jednoznačně přihlásili, a to navzdory některým negativním tendencím současných západních demokracií. Tentokrát se chceme vyslovit k tématu neméně důležitému, k historii a přítomnosti českého národního státu. K tomu, co nazýváme jeho *zájmy*, a také k dnes pozapomenutému pojmu *vlastenectví*.

1.

Jde o téma, které se v určitých dějinných konstelacích objevuje stále znovu a které je zapotřebí neustále interpretovat a promýšlet. V současnosti je to zvláště významné, neboť národní státy jsou na ideové i praktické úrovni stále více oslabovány prohlubující se integrací Evropské unie, zvláště pak dopady Lisabonské smlouvy z roku 2007 (Českou republikou byla přijata v roce 2009). Neodpovědná politika prohlubující se integrace souvisí s dlouhodobým trendem, který se projevuje zejména v levicové části politického spektra v různých zemích Evropy. Je to přesvědčení, že koncept národního státu je mrtev, že se jeho idea vyčerpala či zdiskreditovala, že jeho „dějinná úloha" skončila a nemá v „nové Evropě" svoje místo. V leckterých kruzích není národní stát oceňován ani pro svou historickou úlohu a je obviňován ze všech možných (i nemožných) hříchů lidstva. Národní stát má být nahrazen konceptem evropského „superstátu", opírajícího se o ideu rozvoje jednotlivých evropských regionů, jež mají apelem na jejich „předmodernost", resp. „předstátnost" nahradit identifikaci občanů s národem a národním státem. Vedle toho bývá kritizován nejen národní stát jakožto určitá idea, ale i to, co by se dalo označit za jeho zájmy. Národní zájmy jsou často karikovány, někdy jsou dokonce principiálně odmítány. Vše je o to paradoxnější, že politická praxe, zvláště v posledních letech, těmto teoriím odporuje. Jsme svědky zesilujícího vlivu Německa, které se mocensky výrazně odpoutalo od svého slabšího partnera, Francie, a jehož politické i ekonomické zájmy v dnešní sjednocující se Evropě dominují.

Nechme však stranou komplikovanou německou politiku a zaměřme se na domácí prostředí. Chceme připomenout jak historii českého národa a státu, tak jeho současné zájmy a úkoly, neboť obojí považujeme nikoli za „odpad dějin", nýbrž za významné hodnoty, které umožňují důstojný občanský život a demokratickou formu vlády. Jsme přesvědčeni, že především loajalita k národu je tou nejlepší půdou pro konsenzus a vzájemné porozumění, právě ona umožňuje lidem respektovat suverenitu a práva jedince. Jak to pregnantně napsal britský konzervativní filosof Roger Scruton, právě národní loajality a jejich symboly napomáhají usmíření mezi třídami, zájmy

a náboženstvími. Vedle toho je neméně důležité, že naše občanství v rámci národního státu je založeno na recipročních závazcích a právu, které je vázáno k určitému teritoriu, a proto má politické konsekvence.

2.

Je samozřejmě obtížné přesně určit, kdy vznikl moderní český národ. Jeho počátky můžeme zřejmě hledat někde na přelomu 18. a 19. století, v období osvícenství, které však vrcholí v napoleonských válkách, jež znamenají velké zpustošení evropské krajiny a tragédii pro stovky tisíc lidí. Jen na okraj připomeňme, že tyto války byly rovněž vedeny myšlenkou sjednocení (unifikace), tehdy pod taktovkou Francie, která chtěla ústy svých filosofů a silou vojáků vnutit celému kontinentu svou představu o svobodě a rovnosti všech lidí. Právě v tomto období se vytváří moderní národní vědomí v mnoha evropských zemích, zejména jako reakce na napoleonský revoluční imperialismus. Specifikum české situace je dostatečně známé. Do napoleonského období vstupuje formující se národní obec znejistěná modernizačními experimenty tereziánské a josefínské doby, které ji navíc zasáhly na ústředním místě – jazykovém (výrazný germanizační tlak mající za cíl zcela vytlačit češtinu z úředního a vlastně i veřejného prostoru). Formující se národ byl utvářen v rámci rakouské říše, soustátí, které se nakonec Francii vojensky postavilo a spolu s dalšími mocnostmi ji zatlačilo do jejích původních hranic.

Naše „národní obrození" probíhalo mnoho desetiletí a bylo složitým procesem, v němž hrály roli domácí i zahraniční faktory. Od skeptických počátků a spíše vědeckého snažení se rozvíjí optimističtější představa o možnosti obnovy českého jazyka, literatury, vědy a umění, přičemž zvláště v předbřeznové době (tedy před rokem 1848) bylo ještě přítomno mnoho nejistoty v možnosti kulturního a sociálního rozmachu českého národa. Důležité však je, že už tehdy existovaly určité „národní priority" diskutované tehdejšími elitami – mezi nimiž začali převládat intelektuálové a městské vrstvy, ale kde nechyběla ani vlastenecká šlechta a duchovenstvo. Prioritou byla obnova českého jazyka, onoho symbolu všech symbolů, *sanctissima* českého národa, a debaty o chápání češství v rámci podunajské monarchie i v rámci širšího slovanského společenství. Důležité podněty přišly v revolučním roce 1848 a byly již spojeny nejen s obnovou kultury, ale i s liberálními myšlenkami: s ideami konstituční formy vlády, se sociálními reformami a s aktivizací dalších vrstev českého a moravského obyvatelstva. Druhá půle devatenáctého století pak pro českou národní společnost znamená nové období, v němž se národní obrození dostává do pokročilé fáze: jsou ustanovovány nejrůznější spolky a zakládány české školy, vznikají, zvláště od šedesátých let, politické programy, vyhraňují se české politické záměry oproti německým, formují se nové instituce, které mají nejen kulturní, ale i politickou orientaci. Není nadsázkou říci, že ke konci předminulého století je český národ již zcela „hotovou entitou" po stránce kulturní, politické a hospodářské. Je přitom pozoruhodné, že přední reprezentanti české politiky v Čechách i na Moravě jsou velmi loajální k Rakousku a k jeho panovníkům, i když ve svém celku Čechy rakouská politika často zklamala (asi nejvýraznější zklamání přišlo s vyhlášením rakousko-uherského dualismu v roce 1867 a posléze s dalšími kroky rakouské vlády, které česká politická elita chápala jako protičeské).

Není třeba líčit tento zajímavý vývoj v detailech. Stačí odkázat na mnoho děl českých historiků, kteří se v posledních desetiletích důkladně věnovali otázce národní emancipace a jejích vlivů, otázce postavení českého národa v Rakousku i v Evropě a konečně i jednotlivým osobnostem, kterým vděčíme za rozvoj podloží, na kterém dodnes stojíme. Připomeňme alespoň, že v posledních letech vyšly vynikající práce o Františku Palackém a jeho následovnících a důkladné práce o poslancích rakouského sněmu i sněmů zemských. Současný český stát má tyto pracně vydobyté základy, které ve své době vůbec nebyly samozřejmé, i když to tak mnohým dnes může připadat.

Pokud bychom měli něco vyvodit ze zkušenosti devatenáctého století a označit to za základy, na nichž stojí naše dnešní snažení, pak je to na prvním místě politický realismus. Je spojený s konzervativně-liberálními silami tehdejší české společnosti, jež se v rámci rakouského soustátí – tehdejší střední Evropy – snažily o racionální politiku. Jistě nebyla bez chyb, ale je na

ní možné mnoho ocenit. O to více vynikne kulturní a hospodářské snažení, které nám dnes připomíná, že bychom měli pečovat o svůj jazyk a o instituce, které mají často tradici sahající až do těchto zakladatelských dob. Zavazující by pro nás měla být především ona tradice, kterou jsme označili za konzervativně-liberální, ačkoliv musíme nahlížet tuto myšlenkovou linii v jejím historickém kontextu a nesmíme se dopouštět anachronismů.

3.

Češi získali svůj stát poměrně zvláštním způsobem a při jeho vzniku sehrála svou úlohu kombinace různých faktorů. Jak jsme řekli, česká politika byla zaměřena na získání jisté politické samostatnosti uvnitř mocnářství. Tento záměr, mimochodem velice logický a smysluplný, se stal neudržitelným ve chvíli, kdy se Rakousko ocitlo ve válce po boku Německa, které mělo velkoněmecké a imperiální aspirace, ve chvíli, kdy rakouská politika nesledovala hlavní zájem české politiky – dosáhnout rovnoprávnosti národů Rakouska-Uherska. Vznik prvního moderního státu je spjat nejen se zahraniční misí Tomáše G. Masaryka a jeho druhů, ale též s domácím odbojem, jehož vliv bývá někdy podceňován. Převládl ovšem Masarykův politický koncept – přidat se k dohodovým mocnostem a „českou otázku" učinit otázkou evropskou, což de facto znamenalo zánik strategie propagované českými elitami několik desetiletí před válkou. Český národní zájem byl ztotožněn se zájmy demokratického světa a problematického Ruska, které se ovšem ze spojeneckého tábora vydělilo bolševickou revolucí v roce 1917. Nevznikl však český stát, ale politický útvar nazvaný Československo, v němž se „slovenská otázka" propojila s „českou". Jeho vznik byl nesen nikoli pouhým spojením území, ale ideou státního národa československého – a stát byl chápán jako naplnění programu národního obrození obou „národních větví". Tento koncept se později ukázal jako značně problematický, neboť ve skutečnosti československá idea byla ideou českou s nepatrnými úpravami. To posléze vedlo k pochopitelné touze Slováků vytvořit si svůj vlastní stát, což mu umožnila až demokratická revoluce roku 1989.

První Československou republiku, jež byla v dobovém kontextu mimořádnou sociální entitou s pozoruhodnými sociálními, hospodářskými a především demokraticko-politickými charakteristikami, je samozřejmě možné hodnotit i velmi kriticky. Lze poukázat na problémy politické organizace, vady parlamentarismu, přebujelé stranictví a posléze i na hospodářské a sociálně-národní problémy. Na druhé straně je zapotřebí zdůraznit, že Československo mělo k dispozici pouhé dvacetiletí, a to dvacetiletí, které bylo již na samém počátku limitováno spory o hranice s Němci, Poláky a Maďary, bojem s bolševickým nebezpečím na Slovensku (a v zárodku i v průmyslových oblastech Československa) a česko-německou rivalitou. Od třicátých let se již nedalo mluvit o pokojném evropském vývoji, neboť na scéně se objevil aktér (národní socialismus v Německu), který ohrozil poválečné uspořádání a netajil se svým odporem k demokracii. V tomto smyslu je vhodné první a do jisté míry i druhou republiku Česko-Slovenskou (1938–1939) ocenit jako pokus o formulování a praktické uskutečnění českého národního programu, který byl přes slibný rozvoj v mnoha oblastech násilně ukončen. Jakým způsobem žil odkaz první republiky, můžeme ostatně vidět na hrdinství mnoha odbojových skupin doma i v zahraničí, které se postupně zapojily do protinacistického odboje. Právě tyto skupiny i jednotlivé osobnosti jsou pro nás nejdůležitějším svědectvím významu existence národa a jeho zájmů, které je nutné prosazovat, někdy i za cenu obětí. Nikdy nemůžeme být dostatečně vděční lidem, kteří obětovali své životy nejen za demokratický řád, ale i za svůj národ.

4.

Druhá světová válka změnila svět, Evropu i vývoj české politiky a kultury, a to převážně negativně. Jakkoli bylo významné, že se po válce mohlo na mapě znovu objevit Československo (i když bez Podkarpatské Rusi, velkoryse darované Stalinovi), Čechům i Slovákům bylo dáno radovat se z vítězství spojenců a porážky Osy pouze tři roky. Navíc se jednalo o období tzv. limitovaného pluralismu, což je poměrně eufemistické vyjádření pro vládu Národní fronty, domluvenou zástupci

českého demokratického a komunistického exilu. Český národ, podobně jako i jiné národy ve střední Evropě, se navíc ocitl ve sféře vlivu vítězné totalitní mocnosti v podobě expanzionistického Sovětského svazu a jeho vlastní vývoj byl deformován rostoucím vlivem KSČ a obecným trendem k „demokracii sociální". Pravici bylo v poválečném uspořádání zakázáno působit, nesocialistická lidová strana jakožto „nejpravicovější" ze zbylých stran byla ve skutečnosti stranou politického středu. Nová československá republika neměla ujasněné své postavení – objevily se různé teorie „mostu mezi Západem a Východem", ke slovu přišla též stará naivní inklinace ke slovanskému světu. Kampaň, kterou vedli domácí komunisté za více či méně skryté podpory stalinského Sovětského svazu, byla nakonec úspěšná – puč v roce 1948 byl proveden takříkajíc v rukavičkách, formálně podle platné ústavy. Demokratické složky společnosti byly brzy prohlášeny za nenárodní, nebezpečné živly. Důsledky komunistického uchopení moci jsou dostatečně známy: likvidace zbytků poválečné demokracie a individuálních svobod, nucený exil mnoha vynikajících odborníků, spisovatelů, politiků, likvidace církevních představitelů a řádových společenství, devastace různých společenských vrstev (selské, živnostnické, duchovenské), zrušení mnoha demokratických organizací a spolků a především – nastolení totalitního režimu, který trval s krátkou přestávkou k nadechnutí celých čtyřicet let. Co se týká českých národních zájmů, ty byly tehdy reprezentovány scestným přesvědčením o nutnosti otrocky následovat Sovětský svaz ve všech oblastech života. Československo se tak na dlouhá desetiletí ocitlo v pozici nesamostatného satelitu, který obíhá na orbitu „tábora míru a socialismu", bez možnosti zaujmout samostatnou politiku – jediný, nesmělý pokus byl učiněn v roce 1968 a skončil okupací armád Varšavské smlouvy. Je ovšem dobré zmínit, že i v tomto roce byly živé myšlenky o jakémsi propojení či syntéze rozděleného světa, tedy syntéze individuálních svobod a strukturálních sociálních proměn (Jan Patočka), což se ukázalo zvláště po roce 1968 do značné míry jako chiméra.

Pokud chceme vyvodit nějaký relevantní závěr z komunistického období ve vztahu ke sledovanému tématu, musíme říci následující: právě tehdy se ukázalo sepětí národního a demokratického principu jako jediného nosného konceptu, na kterém je možné formulovat národní zájem. Myšlenka samostatného demokratického národního státu, byť žila pouze v emigraci, komunistických žalářích nebo později v takzvané „šedé zóně", nakonec přišla ke slovu v roce 1989 – jako jediná smysluplná alternativa nejen pro český národ, ale pro celou Evropu. Po celou komunistickou éru (a vlastně již od konce války) platilo: český národní zájem není ani v komunistickém smrtícím objetí, ani v hledání nějakých třetích cest mezi Západem a Východem, ale v jednoznačném, politicky samostatném a dobrovolném příklonu k západním hodnotám a jejich realizaci v (jistě nedokonalých) západních demokratických státech – vedle Evropy především v USA.

5.

Demokratická revoluce, umožněná rozkladem SSSR a jeho komunistické ideologie, vytvořila prostor pro zásadní strukturální i mentální proměnu české společnosti. Vrátilo se staronové přesvědčení, že je možné spojit národní i demokratické aspirace, a Češi se mohli ve svobodných volbách konečně rozhodnout pro své směřování – pro formu demokracie západního typu, pro hodnoty individuálních lidských svobod, založených na myšlence důstojnosti každé lidské bytosti. Logickým vyústěním tohoto procesu bylo i vytvoření samostatné České republiky – Slováci se rozhodli pro variantu samostatného státu, což s odstupem doby a bez emocí můžeme hodnotit jako správný a pro oba národy pozitivní krok. Důležité a z historického hlediska vlastně ojedinělé bylo, že k rozdělení Československa došlo klidnou a nenásilnou cestou. Význam tohoto mimořádného politického výkonu bude v budoucnosti nepochybně více oceněn, než je tomu dnes, kdy mnohým současníkům připadá jako samozřejmost.

Český národní zájem byl však formulován poměrně vágně, jako „cesta do Evropy", do politických i obranných struktur západních demokracií. Fakticky ale nešlo o přihlášení se k participaci na ideji sjednoceného kontinentu (tak ani tehdejší Evropská společenství

ještě vnímána nebyla), jako spíše k myšlence západních hodnot a svobody (a k touze po západní prosperitě). Z hlediska dalšího vývoje bylo důležité, že se podařilo zachovat obranné společenství NATO, které ovšem také dlouho hledalo svou novou identitu.

Zásadní proměnou však Evropské společenství prošlo tzv. Maastrichtskou smlouvou z let 1992/1993, kdy se přetvořilo v Evropskou unii nesenou ideou (a posléze až jakousi novou ideologií) hlubšího politického i ekonomického propojování Evropy. To by samo o sobě neohrožovalo české národní zájmy, kdyby tato nová evropská organizace nebyla příliš ambiciózní a nezačala prosazovat hlubší integraci za každou cenu. Pokud by nedocházelo k tomu, že je tato integrace prosazována za cenu vzrůstajících demokratických deficitů ve vlastní správě, kdyby Evropská unie nezačala preferovat ideu sjednocení na úkor národních států a jejich samostatnosti (Lisabonská smlouva), kdyby nedocházelo k její masivní byrokratizaci. A navíc, kdyby její představitelé programově neupřednostňovali módní „menší ideologie" a méně významné hodnoty před hodnotami zásadními, jež jsou Evropě vlastní – například rozbujelá práva nejrůznějších menšin, genderovou rovnost či nepřiměřený environmentalismus před zásadní hodnotou lidské svobody.

Český národní zájem se tak ocitl brzy, dalo by se říci se vstupem do EU, znovu na jakémsi rozcestí, což tehdy chápal v českém prostředí jen málokdo. Idea sjednocené Evropy se zdála dlouho velmi lákavou a jen někteří viděli, že ne každé sjednocení je vhodné a výhodné pro národní státy ve střední Evropě – a nakonec i pro evropský celek. Češi si začali uvědomovat relativně velmi pozdě, že Evropská unie není ideální instituce naplňující odvěké tužby lidstva, ale zbytečně komplikované politické uskupení s mnoha problémy, které se spíše zmnožují, než aby se řešily. V současné době je to očividné zejména na hospodářských potížích tzv. evropského Jihu, na nepromyšleném zavádění společné měny, na neexistenci demokratických poměrů uvnitř Unie, na ideologické a nerealistické zahraniční politice či absenci společného evropského národního vědomí. Nejen občané, ale zejména mnozí levicoví politici si až pozdě uvědomili (pokud vůbec), že jsme uprostřed jakési hry zájmů, kde vedle evropských idealistických vizí existuje i tvrdý střet jednotlivých evropských států, které se nebojí svá stanoviska tvrdě prosazovat.

V této poněkud schizofrenní situaci zbývá České republice jediná smysluplná alternativa. Znovu přesně formulovat své národní zájmy a nastolit realistickou kritiku neblahých trendů projevujících se v unijní agendě. To je možné samozřejmě pouze v součinnosti s některými dalšími zeměmi, jejichž elity vidí situaci podobně – v současnosti se to týká především spolupráce s Velkou Británií a ve střední Evropě s Polskem.

6.

Jedním z největších problémů, který ztěžuje diskusi o českém národním zájmu, je skutečnost, že prvních sto, sto dvacet let nového obrozeného života se národ vyvíjel bez státu, který by považoval za svůj, nebo dokonce spíše rakouskému soustátí navzdory. Právě tehdy se rodí kategorie definující mentální pole, na němž se Češi a Moravané ve vztahu ke státu pohybují – „erár". Erár nikoli jako něco společného, nýbrž něco cizího. Dvacetiletí první republiky a poté tři léta poválečné třetí republiky byly příliš krátkou dobou pro změnu přístupu ke státu. Neprospělo tomu ani rychlé střídání státních forem. Nešlo přitom jen o samotné střídání, jako spíš o to, že každý nový státní projekt byl postaven na absolutní negaci všeho předchozího – první republika negující monarchii, druhá republika republiku první, třetí první i druhou, komunistická éra negující absolutně vše „nepokrokové" v českých dějinách, etapa po roce 1989 zase tu komunistickou. Málokdo ze starších občanů tak žije s pocitem, že to, co je tu dnes, tu musí být napořád. Kolik občanů dnes věří tomu, že český stát může garantovat něco podstatného na dalších několik desetiletí?

Tento problém komplikuje i vztah k abstraktnější formě – k vlasti. Tento pojem veřejně takřka nepoužíváme. Slova jako vlast či otčina totiž zavazují. Kdo z občanů řekne – moje země, moje vlast? Kdo z politiků řekne – naše země, naše vlast? Neslyšíme daleko častěji – tato země? A když už řekneme vlast, nespojujeme ji se státem jako takovým. Pro český přístup ke státu se daleko spíš než uvažování v kategorii vlast

hodí kategorie erár. Patří a patřilo k dobrému tónu ošidit a podvést erár. Polistopadová politika tomu dále napomohla, když se převažujícím pocitem stal dojem rozkradení, permanentního předražování státních zakázek, „napakování" se všech, kdo mají moc. Lidé se pak kupříkladu ptají – proč máme šetřit my (to je něco jiného než stát), když se nahoře – současné synonymum pro erár – krade?

Pro debatu o národním zájmu je především nutné odmítnout racionalistickou koncepci společenské smlouvy. Stát a národ nejsou jen racionálním kalkulem, to by nebyly tolik spontánní. Instituce, které vznikají vědomým rozhodnutím, vědomým přitakáním, totiž bývají umělé a zdaleka ne tak pevné a přirozené. A národy jsou spontánní. Již zmíněný Roger Scruton upozorňuje, že lidé neumírají proto, aby zachovali smlouvu. Smlouvy bývají naopak v krizích porušeny, ale loajality se prohlubují. Česká historie je plná příkladů, kdy lidé za svou vlast a za svobodu svého národa dobrovolně nasadili a položili své životy.

Definovat a hájit národní zájem vůbec neznamená naskočit na vlnu nacionalismu. Národní loajalita a nacionalismus se totiž značně liší. Národní loajalita znamená lásku k širšímu domovu, připravenost jej bránit a podle potřeby přinést i osobní újmy a oběti. Nacionalismus je oproti tomu bojechtivou ideologií. Vlastenectví a národní loajalita vytvářejí prostor, kde namísto použití síly volíme konsenzus. Společenská forma národnosti jako jediná podporuje demokratický proces a liberální vládu zákona. Veškeré sny o eurovládě, o světovládě, jež se neopírá o pocity odpovědnosti za svou vlast, za své národní společenství, jsou nebezpečnými a hluboce nesvobodnými utopiemi. Nemůžeme tedy odmítnout koncept národa, národního státu a národního zájmu, aniž bychom fakticky neodmítli svobodu a demokracii.

7.

Z uvedených (v realitě poněkud komplikovaných) historických a aktuálních skutečností by mohlo vyplývat, že české národní zájmy jsou natolik proměnlivé podle dobových okolností, že se téměř nedají identifikovat a formulovat. Není to pravda. České národní zájmy vždy existovaly, i když musely být stále znovu promýšleny a vyslovovány. Pokusme se o to v několika bodech pro naši bezprostřední současnost a blízkou budoucnost:

1. České národní zájmy koření v devatenáctém století, kdy získaly svůj kulturní i politický *raison d'être*. Naši předkové se rozhodli, že s vědomím historické, po staletí udržované tradice české národní identity vybudují moderní, ve všech parametrech svébytný svět, pro nějž je možné použít bez rozpaků slovo vlast nebo domovina. Toto úsilí bylo korunováno nikoli samozřejmou skutečností – vytvořením samostatného státu ve střední Evropě, který si získal „právo na existenci" především velmi solidním výkonem ve 20. a 30. letech dvacátého století, potvrzeném obětmi obou totalit, nacistické i komunistické.
2. České národní zájmy tvoří proto v moderní době na obecné úrovni propojení ideje národní a ideje demokratické, kterou chápeme s jejím křesťanským základem. Je zapotřebí zdůraznit, že jedna bez druhé degenerují. Idea národní bez demokratické se projevuje nenávistí k ostatním národům a degeneruje v šovinismus provázený totalitními praktikami, idea demokratická bez národní často sklouzává v blouznivý idealistický koncept, založený sice na lidskoprávní agendě, ale nerespektující lidskou zkušenost a přirozené podmínky lidské existence.
3. České národní zájmy je dnes možné pojmenovat takto: v oblasti vnitrostátní zabezpečit občanské svobody jednotlivce a demokratický vývoj, což aktuálně znamená především zabránit oligarchizaci české politiky a neblahému propojení politické, hospodářské a mediální moci. V oblasti zahraniční politiky prosazovat národní zájmy v rámci Evropské unie za současného prosazování demokratizace a debyrokratizace jejích struktur. Za český národní zájem je dnes možné považovat také hájení transatlantických struktur a úzkou spolupráci Evropy se Spojenými státy. Vzhledem k postavení České republiky je zapotřebí ostražitost k vývoji Ruska a obnovení jeho imperiálních ambicí, které se dnes

projevují nejen na úrovni rétorických cvičení, ale i cvičení armádních sil.

4. Přirozeným zájmem jakéhokoli národa je prosperita a blahobyt jeho občanů. V souvislosti s předchozím zájmem, jímž je zachování svobody a demokracie jak na vnitrostátní, tak zahraniční rovině, je nutné spolupracovat na mezinárodní rovině s těmi, kdo nám pomohou tyto hodnoty prosazovat. Jak často připomínají kritici polistopadového vývoje, svět se od dob studené války změnil. Tato změna však není prostým přehozením znamének – z někdejších nepřátel svobody (občanské i ekonomické) se náhle nestali jejich příznivci. Pouze mezi těmi, kteří ještě před čtvrtstoletím stáli na správné straně demokracie a svobody, musíme jemněji rozlišovat.
5. České národní zájmy nejsou nějakým sprostým slovem, nějakým tabu výrazem, který bychom se měli bát používat v době politické korektnosti. Neměli bychom se také stydět za výrazy jako národ či vlastenectví. Naopak – pokud chceme být demokraté, idea vlastenectví je tím nejpřirozenějším, co se s demokratickými myšlenkami dá spojit. Neměli bychom se bát v různých politických a společenských diskusích a aktivitách dávat najevo spojení demokratického smýšlení a vlastenectví – svět národních i demokratických symbolů nám v tom nabízí pomocnou ruku.
6. Prosazování českých národních zájmů – a jinak tomu být nemůže – je spojeno s určitou odvahou. Je mnoho lidí, kteří si představují demokracii falešně, jen jako svobodu pro sebe a svou skupinu lidí, kteří smýšlejí a jednají podobně, bez odpovědnosti za celek národa. Je mnoho lidí, kteří uplatňují vlastenectví bez tolerance k jiným názorům a bez respektu ke svobodě jiných lidí. Od těchto názorů a postojů je třeba se jednoznačně distancovat.

Tomuto společnému textu jsme dali název „Demokracie a vlastenectví“, jakkoli se dnes může někomu zdát patetický. Věříme, že pouze v propojení těchto ideálů spočívá dobrá budoucnost našeho státu i jeho obyvatel, jakož i obyvatel celé Evropy. Současně si uvědomujeme, že jejich uskutečnění není snadné a nikdy plně dosažitelné. Jednoduchá řešení v rámci demokratické politiky a v rámci národních societ neexistují, neboť se většinou prosazují řešení kompromisní. O to důležitější je srozumitelně vyjadřovat své názory a postoje – a také se o jejich prosazení v praktické rovině zasazovat.

Autoři jsou editory časopisu *Kontexty*.

Navštivte internetové stránky
Centra pro studium demokracie a kultury (CDK)

www.cdk.cz

Naleznete zde informace o všech vydaných i připravovaných titulech CDK, včetně obálek a anotací.

Knihy jsou účtovány s 15% slevou, pro předplatitele časopisů *Kontexty* a *Církevní dějiny* s **25%** slevou.

Poštovné a balné neúčtujeme!

Hrdý národ nežebrá…

O problémech Evropské unie, vztahu politiky a ekonomiky i řecké krizi

Rozhovor s Karlem Křížem

Karel Kříž, nar. 1961, absolvent Vysoké školy ekonomické v Praze (1984), v letech 1985–1990 odborný pracovník Ekonomického ústavu ČSAV, poté šéf ekonomické rubriky *Lidových novin* a od roku 1993 člen jejich představenstva a zástupce šéfredaktora. V roce 1989 spolupracoval při vzniku ODA. V letech 1996–1998 poradce předsedy Fondu národního majetku. Od roku 1999 společník firmy Value Added, a. s., která se zabývá zejména investičním poradenstvím a revitalizací firem v problémech. Autor více než tisícovky komentářů, které analyzují hlavně vývoj české ekonomiky a politiky.

Začnu velmi obecně: Čím je pro vás projekt Evropské unie a v jakém vztahu je k projektu společné evropské měny? Evropská unie je útvar, který má svou vnitřní logiku a dynamiku. Ano, u jejího zrodu stáli (museli stát) politici, fakticky však vznikla zejména z popudu hospodářského. Jako reakce na evropské ekonomické zaostávání za Spojenými státy. Zjednodušeně řečeno, jde zejména o projekt velkých firem (spjatých s hlavními politickými silami), s cílem expandovat po celém kontinentu a být schopný světové konkurence. Kapitalismus historicky vznikl v západní Evropě a její nejvyspělejší státy z toho důvodu dlouho i politicky dominovaly celému světu. Velká Británie byla absolutně nejsilnější světovou ekonomikou zhruba do roku 1880 a Francie s Německem o mnoho nezaostávaly. Pak ale nastoupily Spojené státy a evropská dominance se začala drolit. USA se rozvinuly v komplexní zemi s průmyslem, zemědělstvím i významnými surovinovými zdroji, s jednotným základním zákonodárstvím, jedinou měnou, s konzistentní politickou kulturou a se společným jazykem. Nutno říci, že tak tomu v USA ještě v první polovině devatenáctého století nebylo. Proslulý tavicí kotel ale nakonec vedl k vytvoření jednoho politického národa. Ten proces v USA nebyl samozřejmý a vše mohlo dopadnout jinak. Stačí se podívat na francouzský Québec v Kanadě a na opakovaná pnutí, která v této dvojjazyčné zemi vznikají. I Spojené státy nakonec mohly být rozděleny na několik jazykových zón, na samostatné republiky, takže by spíše připomínaly dnešní Evropu než dnešní USA. Svět by byl docela jiný. Ale Amerika zůstala jediným státem a velmi rychle získala nad Evropou ekonomickou převahu. Tamní firmy měly obrovskou výhodu z volného obchodu na velkém území, z možnosti koncentrace výroby a kapitálu, z neexistence cel a hranic, z jediné měny v rámci jednoho právního prostředí. Pěkně je to vidět na automobilovém průmyslu. Téměř všechny významné objevy v daném odvětví sice proběhly v Evropě, ale teprve Amerika z automobilismu učinila skutečně masovou záležitost. Žádný podnikatel v Evropě nebyl schopen (lépe řečeno neměl systémový prostor k tomu, aby mohl) rozvinout pásovou výrobu, která by se zaplatila množstvím vyrobených aut ruku v ruce s jejich klesající cenou. Potřebujete koncentraci kapitálu a koncentraci poptávky v jednom. Tak se stalo, že zatímco v USA pásová výroba aut začala ještě před první světovou válkou a už ve dvacátých letech tam bylo dosaženo penetrace jednoho auta na čtyři obyvatele, v Evropě, rozdělené cly a ochrannými bariérami, k podobné vybavenosti automobily došlo až v šedesátých letech – a to pouze v Evropě západní, která začala tyto bariéry likvidovat právě v rámci projektu Evropské unie. Výrobní technologie, které měli američtí výrobci aut už v době první světové

války, evropští výrobci zaváděli až ve druhé polovině padesátých let. Do té doby se v evropských zemích dělala auta fakticky na koleně, protože pásovou výrobu by nikdo nezaplatil a tolik aut by se ani neprodalo.

Tedy, zatímco USA dospěly koncem devatenáctého století k výhodnému a efektivnímu ekonomickému propojení, v Evropě nastal spíše opačný proces, tedy dezintegrace. Ta vyvrcholila po první světové válce vznikem nových států, politicky a národně motivovanou akcelerací výstavby obchodních bariér, což se ještě zhoršilo za Velké hospodářské krize třicátých let. Doplatil na to i český průmysl, který produkoval pro celou padesátimilionovou monarchii, a tak silného postavení jako před první světovou válkou už nikdy nedosáhl. Podle cenzu z roku 1910 žilo v českých zemích 20 % obyvatel Rakouska-Uherska, ale bylo zde koncentrováno přes 60 % průmyslu monarchie. Společnosti jako Škoda, ČKD, Vítkovice, Poldi a později i Baťa patřily mezi vůbec největší na světě. Rozpadem monarchie byla (s výjimkou obtížné, ale úspěšné mezinárodní expanze Bati) jejich síla nahlodána, a komunismus je dorazil. Na své původní pozice se v mezinárodním měřítku už možná nikdy nevrátí, přestože právě volný obchod v rámci pětisetmilionové EU k tomu dává ještě šanci – jakkoli se náskok konkurentů co do velikosti a finančního a technického zázemí zdá být nedostižný.

Tedy projekt Evropské unie vidím pozitivně a vidím také obrovský pokrok evropského hospodářství od oněch padesátých let – právě ve srovnání s USA. Evropa začala Ameriku znovu dotahovat. A obrovský ekonomický rozdíl v produktivitě práce, v manažerských postupech a v technologiích (a tedy i v životní úrovni) se začal natolik zmenšovat, že se už některým zdálo, že stačí zavést společnou měnu, a USA budou Evropou znovu dostiženy. Brusel dokonce v roce 2000 naplánoval, že se tak stane v roce 2010. Jak ale víme, s nástupem eura začaly jít věci k horšímu, nastal pravý opak, a EU znovu ztrácí krok.

Dnes už skoro – až na výjimky – neexistuje prostředí, v němž by alespoň některé aspekty EU nebyly kritizovány. Kdy a kde došlo podle vás k zásadní chybě, či chybám? Je to spíš plíživý negativní proces, nebo jsou zde dvě tři klíčové výhybky, které nás dostaly do současného nelichotivého stavu?

Předně je třeba zaznamenat obrovský hospodářský úspěch, který Evropská unie pro kontinent znamenala a znamená. Evropa teď sice ztratila dynamiku, ale Spojeným státům je mnohem blíže než řekněme před šedesáti lety. Že se ve světě objevily nové ekonomicky úspěšné regiony, je věc jiná a s Evropskou unií to nesouvisí. Pokud by Evropa zůstala rozdělená, bylo by její ekonomické postavení ve světě mnohem horší. To se však dost dobře nemohlo stát, neboť úspěšné koncepty národy kopírují, a pokud to neudělají, dostávají se do závislosti a úpadku. Takže úspěch liberálního ekonomického modelu v USA přilákal mnohé epigony a také oni postupně uspěli. Nejdříve (po druhé světové válce) americký hospodářský koncept převzala západní Evropa, souběžně Japonci, poté takzvaní asijští tygři (Jižní Korea, Tchaj-wan, Hongkong, Malajsie, Singapur), pak pevninská Čína a nakonec i Evropa střední, východní a Rusko. Dnes se objevuje další vlna takových států, například Vietnam nebo Thajsko. Do jisté míry jsou tedy USA obětí svého vlastního úspěchu, který vedl k exportu liberálního ekonomického řádu a politické demokracie do mnohých částí světa, které nyní Americe úspěšně konkurují.

Zdrojem nynějších evropských problémů je tedy částečně rovněž vlastní úspěch, který ostatní kopírují (což je proces objektivní), ale zejména jsou to tři věci velmi subjektivní a koncepčně velmi mylné:

a) obrovský nárůst byrokracie a zbytečné unifikace uvnitř EU;
b) Evropské fondy, vedoucí k neefektivní alokaci (rozmístění, využití) omezených zdrojů;
c) zavedení společné měny eura.

Mohl byste prosím rozvést postupně všechny tři body?

Ad a) Projektu Evropské unie se postupně zmocnili byrokraté na úkor byznysmenů a politických struktur. Jestliže původní integrační síly byly právě byznysové, tedy přirozené, v určitém momentu převládli vlivní úředníci, kteří pochopili EU jako možnost řídit kontinent bez voleb a bez politického mandátu. Bruselské instituce se začaly emancipovat, zabývat samy sebou, rozšiřovaly politickou moc bez mandátu a začaly se

plnit určitým typem lidí, které dobře známe i z naší komunistické minulosti. Ty takový typ moci přitahuje jako světlo noční můru: je to svět drobných i velkých pletich, personálních manipulací, pozičních bojů a prosazování podivných centralistických myšlenek spojených s touhou ovládat a kontrolovat všechny a všechno, v duchu hesla „nic není mimo náš zájem". Dá se dokonce odhadnout, že dnešní Brusel se více podobá ruské carské mašinerii – zpátečnické, přebyrokratizované, antiliberální a do svých problémů zahleděné – než moderní státní správě. Je vlastně otázkou, zdali tento typ byrokratů ve druhé fázi vsál do svého středu podobně uvažující politiky, anebo levicoví politici vsáli do Bruselu ony byrokraty. Nejpravděpodobnější je samopohyb z obou stran, kdy vše ekonomicky antiliberální a politicky socialistické nabaluje – jako sněhová koule – podobné elementy, až vzniká neschopná, odporná struktura, která je neprůstřelná, na voličích nezávislá a své cíle a účely naplňuje s bezcharakterním cynismem. Smyslem evropského úředníka je být při tom a budovat evropský superstát sám pro sebe, z důvodu rozšiřování moci a fantaskních představ byrokratické vrstvy o sobě samé a svých potřebách. Není náhoda, že tato struktura vyprodukovala před jedenácti lety do svého čela figuru typu Barrosa, někdejšího maoistického šílence z Portugalska, který radikalismus postupně vyměnil za ideu EU jako jedné továrny a jedné kanceláře, kteréžto myšlence chtěl věrně sloužit. A není náhoda, že stejná byrokratická struktura do svého čela nyní vyvrhla právě Junckera, cynika a technologa moci, který býval největším evropským daňovým podfukářem. Není také náhoda, že předsedou Evropské komise je již potřetí Lucemburčan, pocházející (vyjma Malty) z nejméně početného státu EU. Roste zde zkrátka něco výslovně nezdravého a hnusného, co už nic dobrého neprodukuje, jen vymýšlí další a další nařízení, regulace a zákazy, jejichž kontrola ospravedlňuje a potvrzuje jeho existenci. Nedávno mi jeden podnikatel, který nakupuje chemické látky u koncernu BASF, vysvětloval, že dříve mu se zásilkou přišly v bednách dvě strany instrukcí a poučení, nyní je to stran více než padesát… Vítězství byrokratického formalismu v rámci současných struktur se zdá být úplné a nezvratné. To Evropu stojí spoustu peněz a času, což je vlastně totéž. Podnikatel i spotřebitel slouží úředníkovi, kterého vlastně často ani jeden, ani druhý nepotřebuje.

Ad b) Evropské fondy původně měly sloužit ke sbližování ekonomického výkonu jednotlivých zemí přerozdělováním investičních prostředků a k podpoře společných infrastrukturních projektů. K těmto cílům evidentně neslouží. Ekonomická výkonnost jednotlivých zemí EU se totiž evidentně vzdaluje, nikoli sbližuje. Společné infrastrukturní projekty, jsou-li k čemu, se zase financují jinými zdroji než těmito, čehož přímým dokladem je třeba financování výstavby produktovodů, elektrických vedení a dálnic. Peníze do Evropských fondů musejí jednotlivé země nejprve poslat, část spolyká byrokracie a zbytek se vrací do předražených a mnohdy špatných, nenávratných či úplně zbytečných projektů. Cílem je „vyčerpat": ať to stojí, co to stojí, nikoli účelnost projektu, či dokonce jeho návratnost. Celý proces pak nutně provází nebývalá korupce při rozhodování o projektech, když veškerá kritéria výběru jsou měkká, což rozvrací všechny státy, ale zvláště pak státní správu v těch zranitelných a křehkých zemích, které jsou čistými příjemci. Protože peníze z předražených projektů stejně často skončí na kontech stavebních a výrobních firem z původních zemí EU, jsou země čistých příjemců prostřednictvím těchto fondů ovládány a manipulovány.

Ad c) Z eura jako projektu ekonomického se stal v průběhu dlouhé přípravy projekt politický: tedy způsob, jak prohloubit integraci a centralizaci Evropské unie, bez ohledu na účelnost. Samotná myšlenka společné měny je dobrá, ale jen ve státě, který je politicky homogenní. Evropa má však různé národy, různé jazyky, rozdílnou mentalitu i politickou a podnikatelskou kulturu. Různé země jsou v rozdílných stadiích svého vývoje a potřebují spíše svou měnovou politiku, a nikoli politiku společnou. Potřebují jiné úrokové sazby, jinou míru měnové expanze/restrikce. V těchto potřebách jsou velké rozdíly i mezi všemi velkými státy EU a tyto rozpory nebude možné s eurem řešit. Společná měna bude státy, vlády a jejich obyvatele dále rozdělovat, a nikoli sbližovat, ekonomický výkon jednotlivých zemí EU se bude dále rozptylovat, a to povede k permanentním krizím. Nezaměstnanost

Karel Kříž.

napříč eurozónou i osm let po začátku krize přesahuje deset procent. Jedněm euro pomáhá v exportu (třeba Německu), jiným škodí (například Řecku a dalším jižním státům). Celkově náklady na euro již zřejmě vysoce převyšují výnosy z tohoto projektu. K tomu nutno připočíst škody politické. A situace se bude dál vyhrocovat a zhoršovat. Členské země spíš čekají na zázrak nebo na ránu z milosti, než by věděly, co dělat dál. Zatím trvá předsudek, že euro je nezrušitelné a že je pozitivní. Polemizovat s tímto názorem se v politických a úřednických strukturách stále nenosí.

Co v reálu vlastně dnes znamená pojem „hospodářská spolupráce" v rámci EU? Jaké jsou nejdůležitější síly a slabiny této spolupráce?

Nutno odlišovat takzvanou hospodářskou spolupráci, což byl zejména koncept RVHP, a na druhé straně proces vytváření společného hospodářského prostoru, což je deklarovaný koncept EU. Hospodářská spolupráce znamená dohody různých zemí a firem na společných projektech. V RVHP to bylo třeba sdílení výroby komponentů různých produktů nebo podíl na projektech dobývání a zpracování surovin. V RVHP šlo o čistě politické akce, bez ohledu na efektivnost, kterou ostatně nešlo ani měřit, neboť cenotvorba nebyla výsledkem tržního procesu, tedy nabídky a poptávky, nýbrž rozhodnutí úředníků a nejvyšších politiků. Rozhodování o investicích a kooperacích tedy bylo činěno úplně naslepo (jak počítat efektivitu z umělých administrativních cen?) a ekonomický kalkul neměl smysl. Alokace (usměrňování) omezených zdrojů společnosti byla velmi daleko od optimální situace a společnost relativně chudla. Nicméně i EU organizuje tzv. programy hospodářské spolupráce, mezi které lze zařadit Evropské fondy anebo současný Junckerův plán podpory investic. To jsou rovněž tragické politické programy, které vedou k podvodům, k investicím, které jsou často předražené, anebo dokonce zbytečné. Když to vezmeme z českého pohledu, tak ročně bychom měli dostávat cca 90 miliard korun evropských dotací. To číslo se zdá velké, jenže zhruba 30 miliard každý rok posíláme do Bruselu a deset miliard z různých důvodů nedočerpáme. Zbývá tak cca 50 miliard, které jsou alokovány podle politických kritérií (a to v celé unii), celá hra na výběrová řízení a bodování projektů je jenom zástěrka. Mohli bychom říci, že aspoň peníze do dopravních staveb mají smysl, jenže stavějí se zpravidla ty, na které je v současné legislativě administrativa schopna získat stavební povolení, což je častěji v liduprázdných oblastech než tam, kde je to nejvíce potřeba (obchvat Prahy, důležité dálnice). Krom toho, tyto stavby jsou zpravidla realizovány velkými nadnárodními společnostmi a jsou natolik předražené, že zisk mizí v zahraničí, prostřednictvím subdodávek anebo dividend. Obávám se, že význam tzv. Evropských fondů je i pro Českou republiku hodnotově nulový a systémově naprosto destruktivní. Stejně destruktivní je vytváření tzv. standardů, které unifikují různé výrobky, často zhola zbytečně, čehož nejhorším příkladem je takzvaný REACH, který reguluje chemické produkty EU. Jde i o pokus vytvářet tzv. „pevnost Evropa", kam se nikdo ze světa nedostane, nebo jen obtížně, a k tomu se úředníci EU pokoušejí vytvářet i takzvané ekologické a sociální standardy, které jsou namířeny proti levné produkci rozvojových zemí. Jejich zboží je blokováno, a když to vyústí v katastrofu, zavádějí se pro tyto země zase „programy pomoci", menší podoba Evropských fondů, se stejnými (nedeklarovanými) cíli a stejnými důsledky. Je to bruselské pokrytectví, hloupost a cynismus v jednom. Na straně jedné se blokují

cizí levné výrobky, na straně druhé se rozdávají almužny a očekává se za to poslušnost příslušných vlád. Dokonce země Visegrádu jsou vnímány jako taková kolonie. Svědčí o tom poznámky z nejvyšších rakouských a francouzských míst, že by se těmto zemím měly blokovat Evropské fondy, pokud nezmění svou přistěhovaleckou politiku. Přitom je tato politika systémově stejná jako v oněch zemích, pouze nechceme běžencům nabízet tak štědré sociální programy, které z nich logicky učiní doživotní vrstvu příživníků. Nemluvě už o tom, že banky dvou zmiňovaných zemí odvádějí z Česka ročně přes 12 miliard korun na dividendách, skoro nic zde neinvestují a chovají se zde jako na Pobřeží slonoviny nebo v Togu.

Jinou věcí je proces vytváření společného hospodářského prostoru, který v Evropě probíhá už od začátku padesátých let (nejprve jako Evropské sdružení uhlí a oceli – ESUO). Po vzniku Evropských společenství v roce 1957 byl vytyčen plán postupného vytváření společného trhu ve čtyřech krocích: zóna volného obchodu – celní unie – hospodářská unie – měnová unie. Pro velkou většinu zboží se opravdu podařilo vytvořit společný trh, což neskutečným způsobem pomohlo zvýšit efektivnost produkce zvýšením konkurence a související koncentrací výzkumu, vývoje a výroby. Se zaváděním společného trhu služeb je to mnohem horší. To můžeme vidět například na tom, že české řemeslnické nebo dopravní firmy nemohou konkurovat v okolních zemích. Proto jsou také služby v Evropské unii velmi drahé a je to jeden z důvodů, proč EU hospodářsky stále zaostává za USA. Každopádně, v EU jsou deklarovány čtyři ekonomické svobody: svobodný pohyb zboží, služeb, pracovních sil a kapitálu. Z nich dvě fungují ve srovnání s USA špatně: už zmiňovaný trh služeb a trh práce. A nic moc se pro zlepšení nedělá. Brusel se uchyluje právě k Evropským fondům, aby mohl různé země polepovat plakáty, co všechno postavil, a vytvářel tlak na jednotlivé vlády ohledně čerpání. Kdo není dost loajální k aktuální bruselské garnituře, tomu se znepříjemňuje život problémy se schvalováním programů a se samotným čerpáním, což zase umožňuje vnitropolitickou kritiku v těchto zemích ze strany „pátých kolon" takzvaných eurohujerů, pro které je i tráva v Bruselu zelenější, a umožňuje jim to dosahovat, v žoldu Bruselu, i jejich vnitropolitických cílů. Na to třeba doplatil i Nečasův euroskeptický kabinet, který byl zavalen kritikou různých neziskových organizací a stran zpravidla placených přímo či právě přes Evropské fondy, tedy nepřímo Bruselem. Taková je politická realita EU. Není to taneční klub, spolek přátel, jak se snaží často tvářit, nýbrž tuhá mocenská organizace, která hájí zejména zájmy nejsilnějších zemí a jejich firem, tedy Německa a Francie. Pro nás je ovšem společný trh, i ve své okleštěné podobě, natolik významný a přínosný, že členství v EU má i za těchto okolností pro nás ještě cenu. Exportně orientované české hospodářství, zejména velké exportní firmy, mělo po první světové válce a po rozpadu rakousko-uherské monarchie velké problémy, a na to nesmíme zapomínat.

Na vašem článku v Echu *„Jak pomoct Řecku? Vrátit ho zpátky na Balkán!" mne především zaujaly historické pasáže, tedy vztah EU a Řecka jakožto symbolu „kolébky demokracie". „Sen o Řecku" se sní v Evropě bez ohledu na realitu. O Řecku ještě později, není ale tento historizující přístup vlastně vetkán do základů EU? Nežije především Německo stále s pohledem upřeným do svých vlastních tragických dějin 20. století, které chce odčinit?*

Nemyslím, že by Německo takto většinově uvažovalo. Jsem přesvědčen, že společností hýbou především ekonomické zájmy. To můžeme vidět v každé zemi při vnitropolitických bojích o rozpočet anebo o ekonomickou legislativu či daně. Na těchto tématech se zpravidla rozhodují volby. I v Řecku můžeme lednové vítězství levicové SYRIZY vnímat jako poslední pokus řecké společnosti odvrátit nutné reformy a zabezpečit si příliv dotačních peněz a půjček bez ohledu na to, zda mohou být (či SYRIZOU chtějí být) vráceny. Zvolili si toho, kdo jako poslední i teď sliboval koláče bez práce. Jinou věcí je úvaha, že co se Německu nepovedlo rozpoutáním druhé světové války, tedy projekt „nové Evropy" pod německou kuratelou, to se nyní daří v rámci EU. Na penězích záleží, a kdo je má, má i vliv politický a normotvorný. Můžeme se utěšovat, že dnes Německu vládnou jiné síly než

před 75 lety, ale tak tomu nebude navždy. V tomto kontextu by byl i odchod Velké Británie z EU katastrofa. Posílil by znovu německý vliv a také vnitřní politické a hospodářské prostředí EU by se významně změnilo, kdyby do toho tradičně liberální Británie nemohla mluvit. Samozřejmě by se posílil etatismus a socialismus v Evropě. A také ty různé šílenosti kolem údajného globálního oteplování, které už nyní jen Českou republiku stojí cca 42 miliard korun ročně na dotacích tzv. obnovitelných zdrojů, aniž by byly přesvědčivé důkazy nejen o oteplování, ale zejména o zásadním vlivu činnosti člověka na něj. To už je ale jiná kapitola.

Ad historie Řecka a Evropy: Oceňování řecké minulosti je silně přítomno už v 19. století, v době bojů s Osmany. Vy říkáte, že to trvá až do dneška. Bere se ohled na „historické dědictví", méně na aktuální situaci. Neexistuje ale u Řecka i druhá strana mince? Tam tu idylku romantické historie spíše nahradilo tvrdé handrkování, spory a vlastně schopnost „vydírat" i silné evropské hráče. SYRIZA není můj šálek kávy, ale v jistém smyslu je asi pragmatická, vědomá si slabosti Evropy, zkrátka komunistická „aktivistka moci". Ten historizující aspekt už poněkud vyprchává, nemyslíte?

V Evropě přetrvává řecký sentiment, a není se čemu divit. Helénská civilizace byla skutečně originální, novátorská a úspěšná. Je v pořádku, když se k ní dodnes hlásíme. Mnoho z toho, co dnes dělá Evropu, má kořeny právě tam. Od politiky přes kulturu, filozofii, fyziku a další věci, techniku, architekturu až po uspořádání společenského a rodinného života. Athény klasického období, před pětadvaceti stoletími, byly zcela jistě blíže našemu dnešnímu způsobu života než třeba většina dnešních muslimských zemí. Evropa rozhodně navazuje na antiku, je její pokračovatelkou. Náš kontinent byl sice svého času rozvrácen prvotními fanatickými křesťany, upadl na stovky let do tmy a bídy, zbylé obyvatelstvo se vrátilo do zemljanek v lesích, v podstatě mezi zvěř, ale postupně se z této krize kontinent dostal, počínaje renesancí (antiky) v patnáctém století. Kdyby tato renesance nepřišla, nebyl by ani hospodářský úspěch Evropy a myslím, že dnes bychom všichni dávno byli muslimy.

Co se týče SYRIZY, ta se chová jako „homo politicus", bojuje o moc. A protože mnoho řeckých voličů uvěřilo, že lze i nadále žít nikoli jen za své, nýbrž i z cizího, tak dosáhli úspěchu a po volbách se pochopitelně snažili sliby dodržet. Jenže zbytek Evropy, tedy 98 % obyvatelstva EU, pět set milionů lidí, má zájmy jiné a ty reprezentují strany, které volili oni. Od začátku tedy bylo jasné, že SYRIZA nemůže uspět. Kdyby uspěla, současná politická reprezentace v ostatních evropských zemích by byla během dvou až třech let kompletně smetena a Evropská unie by se pravděpodobně rozpadla. Eurozóna by se tedy rozpadla určitě, protože SYRIZU by napodobovalo napříč Evropou mnoho dalších stran – a vyhrávalo by s jejím příživnickým programem jedny volby za druhými.

Ještě k řeckým komunistům. Jak jsou vlastně na tom ve vztahu k ekonomice, jak byste je celkově charakterizoval? Existuje v Řecku nějaká relevantní opozice, která by sledovala i jinou, euroskeptickou politiku, byť by byla malá? Jak vlastně vysvětlit ten řecký komunistický comeback? Všichni mluví ve vztahu k „radikalismu jižní Evropy" o dominovém efektu… Může se komunismus na nějaký x-tý způsob objevit znovu v celé jižní Evropě jako relevantní síla? Co podle vás znamená řecký komunismus pro české komunisty? Zaznamenal jste nějaké významné reakce či vazby?

SYRIZA, to je zřejmě takový spolek českých předválečných komunistů. Mladých, pro někoho i sympatických, radikálních, drzých, prolhaných a nezodpovědných. Řekové nemají vlastní konkrétní zkušenost, jak takové mládežnické politické a ekonomické avantýry končí. Myslím, že ani čeští komunisté kdysi úplně netušili, kam je ten jejich experiment nakonec dovede. Když uděláte A, třeba že zrušíte politický pluralismus a znárodníte průmysl, vede to nakonec vnitřním samopohybem až k tomu, že znárodníte i poslední stánek s klobásami… A z propagandistického hesla „kdo nepracuje, ať nejí" se rychle stane reálné heslo „kdo neposlouchá, ať nejí". Jsem přesvědčen, že i mnoho komunistů před válkou tohle nechtělo, nebo si to nedovedlo představit, a přesto se zde, ve střední Evropě, bolševická monokultura stala holou skutečností

na 41 let… SYRIZA je zřejmě levicový spolek, který vycítil touhu Řeků nic neměnit, brát 14 důchodů dvakrát vyšších než v Česku, mít stálé zaměstnání ve státním sektoru atp. Tak tu politickou poptávku naprosto cynicky nabídli uspokojit. Jak už víme, naštěstí neuspěli. Protože alespoň německý ministr financí Schauble přece jen ví, že voda teče z kopce dolů, a že tedy politika „každému podle jeho potřeb" je krokem k bídě a rozvratu. Ale ještě k SYRIZE: pokud by se její politici chtěli vydat radikálně marxistickou cestou v ekonomice a politice, vedlo by to v Řecku k nové občanské válce a k ochuzenému ekonomickému systému, který by z nich udělal rozvojovou zemi. Jenže oni nemají žádnou mezinárodní podporu, o kterou by se mohli opřít a udržet se tak u moci. Je jasné, že ve středovýchodní Evropě by bez vlivu SSSR tyto režimy všechny popadaly do konce šedesátých let, ale spíš ještě o deset let dříve. Pokud namítnete, že se mohou opřít o Čínu a o Rusko, dovolím si nesouhlasit. Obě tyto velmoci komunismus dávno opustily jako nefunkční systém a jejich ekonomický systém je dnes už více kapitalistický než ten v EU. Politicky jsou oba tyto velké státy sice autoritativnější než EU, ale nekonečně liberálnější než klasický totalitní stát. Já tam prostě prostor pro podporu nevidím. Spíš prostor pro politiku „rozděl a panuj" anebo „čím hůře, tím lépe". Tím se ale řídí i EU a USA třeba v ukrajinské krizi, i jinde. To je stejné. Komunismus je mrtvý a nikdy se už ve své marxleninské podobě nezvedne. O to víc je ale nebezpečná dnešní nová evropská levice, která zcela infiltrovala Brusel a zavádí ony šílené programy, o nichž jsme již mluvili, zejména rozkládá tržní řád, který v Evropě celkově ztrácí svou výkonnost, a zavádí bláznivé a drahé programy boje s chimérou globálního oteplování. Dříve, když levičáci navrhovali v parlamentu a ve volbách, třeba v Německu, nějaké své nesmysly, poslal je Adenauer na cestu do rezervace DDR, aby zjistili, jak to v praxi za železnou oponou „funguje", a byl klid… Po roce 1989 možnost této konfrontace zmizela, a tak je polemika s levičáky mnohem obtížnější. Vlastně na světě zbývají poslední dva marxistické režimy, na Kubě a v Severní Koreji, a to není Evropa. Nová evropská generace, která s totalitním levicovým režimem nemá zkušenost, nevěří, že by se v Evropě mohl podařit takový rozvrat jako v oněch zemích. Budou vždy tvrdit, že kapitalismus nefunguje a že oni by to dělali nějak lépe. Lepším přerozdělováním při nižším výkonu a menší efektivnosti? Ano, monovláda, třeba Strany zelených v Německu, by byla klasická hrůzovláda. Vláda rozvratu všech hodnot. Koneckonců existuje i pěkná studie, která dokumentuje fašistické kořeny Strany zelených v romantismu německého devatenáctého století. Pokud Evropa jednou spadne znovu do totality, bude asi zelená a bude mít znovu kořeny v Německu, jako fašismus a komunismus. K tomu by ale musel být silný podnět. Válka. Výbuch atomové elektrárny třeba ve Švýcarsku… Něco takového, co by jim dalo moc nad lidmi a nad společností. Téma, které by jim umožňovalo kriminalizovat opozici. A čeští komunisté? Co by byli schopni nabídnout víc než zakázat sousedovi po práci opravovat kola, protože si, darebák, už našetřil na Octavii? Ubohý spolek, který však svou existencí oslabuje novou levici v Česku, která by si mohla na SYRIZU hrát… Takže existence KSČ je svým způsobem pozitivní věc. Mají „pěknou" minulost a je na ně dobře vidět.

Řecká krize znovu silně připomněla vztah politiky a ekonomiky, respektive politických vizí a ekonomických reálií. Všude zaznívá, že unijní politikové neberou ohled na stav a perspektivy ekonomické reality. Co ale dělali ekonomové, když se přijímala měnová unie? Pokud věděli o problémech a rizicích, proč více nekřičeli? Nebo to tehdy nebylo tak viditelné jako dnes? Jak se dá charakterizovat vývoj evropské ekonomické obce od přijetí eura (vím, že výraz „evropská ekonomická obec" je asi nevhodný, otázka však může být položena ke klíčovým evropským zemím).

Už jsem argumentoval, že měnová unie je z ekonomického hlediska užitečná věc, pokud tedy země má jednu kulturu a jednu celonárodní politiku. Jako třeba v USA. Ale Evropa je zcela jiný případ. I Británie se vlastně pomalu drolí a rozpadá. Jak mohou fungovat federální Spojené státy evropské? Nemožné. Upozorňovali na to mnozí ekonomové, třeba slavný nobelista Milton Friedman, převážila ale nálada jít dál, také v souvislosti s pádem komunismu, a tedy úspěchem

západní Evropy. Proto se v Maastrichtu v roce 1992 rozhodlo, že bude společná měna, a nějak se tiše předpokládalo, že existence společné měny si vynutí dobudování dalších integračních institucí, což se vlastně děje. Je to ale nesmírně drahé a polovině Evropy, zejména jižnímu křídlu, euro nevyhovuje. A pokud nemají možnost oslabit vlastní měnu, tak ani vyhovovat nebude. Těžko říct, kolik let může třeba Francie a Itálie stagnovat, mít vysokou nezaměstnanost a klesající výkon ve srovnání s Německem. Trvá to víc než deset let, takže ještě jednou deset let? Spíš bych řekl, že méně. Hlavní politický proud v Itálii i Francii nakonec přijde s myšlenkou návratu k národním měnám, protože je k tomu voliči dotlačí. Zkrátka výhody eura existují, ale jsou daleko menší než nevýhody pro určité státy. Pro Německo, Holandsko nebo Rakousko ovšem euro výhodné trvale je. A stále víc… Doufejme jen, že rozpad eurozóny nebude znamenat rozpad EU. To by byla opravdu geopolitická a ekonomická tragédie.

Když už jsme u „silné" Evropy – viděli jsme nyní u Řecka, jak se znovu aktivizovala Francie, která už vypadá značně unavená a proti Německu málo aktivní. Je to jen dojem? Jak si vlastně Francie stojí ekonomicky?

Francie je v těžké stagnaci. Přichází o průmysl ve prospěch Německa a celé střední Evropy. Všimněte si, že se ve Francii vlastně přestala vyrábět velká auta, převálcovaly je německé značky. Tentýž problém má Itálie. Ve Francii se vyrobilo v loňském roce méně aut než ve Velké Británii (má vlastní měnovou politiku), což se stalo poprvé od roku 1964. V Československu se v roce 1989 vyrobilo 180 tisíc osobních aut, ve Francii cca 3 miliony… Dnes se v Česku a na Slovensku vyrábí dohromady 2 miliony 200 tisíc aut, tedy 12x více, a ve Francii zhruba také 2,2 milionu… To jsou obrovské změny, které nadále pokračují! Podobná čísla najdeme i v některých dalších odvětvích. Krom toho se průmysl přesouvá i do jihovýchodní Asie, vlastně do celé Asie. Francie má příliš vysoké platy a příliš vysoké náklady, což vede k útěku kapitálu do příznivějších oblastí. Nikdo nechce prodělávat… Jak by mohl? Kdo prodělává, zmizí z trhu. Z toho všeho vyplývá prohlubující se zadlužování francouzského státu, který se zuby nehty snaží udržet minulé sociální standardy… A když není výkon, tak na dluh. Také francouzský zahraniční obchod je v těžkém deficitu… dříve nevídaná věc… Francie musí ven z eurozóny, a také k tomu dojde. Spíš dříve než později.

Jsme zřejmě v době kumulace menších konfliktů, i válečných, a kumulace problémů v Evropě. Situace v Rusku, imigrantská vlna, nyní Řecko, všechno systémové a dlouhodobější trendy. Je to jenom taková aktualizující perspektiva, nebo se vám též zdá, že jsme znovu na nějaké evropské křižovatce? Je něco takového vidět na ekonomické rovině, ta kumulace problémů?

Evropa ještě před pouhými 26 lety vypadala úplně jinak a mnohem hůře než teď. Permanentně hrozil jaderný konflikt. Trvalo otevřené nepřátelství. Polovina Evropy ekonomicky nefungovala a svou celkovou neefektivností mrhala obrovskými zdroji. Vidíte, a došlo k evoluční změně, protože i v Rusku to lidi přestalo bavit. Stejný osud právě čeká i euro. Nevidím žádnou křižovatku s velkým K. Stále se opakují stejné problémy. Byly, jsou a budou. Ano, budou pokračovat současné trendy, tedy posilování a emancipace nových průmyslových zemí v Asii. Žádný kvalitativní zlom ale nevidím. Politika je vždy o akci a reakci. Demokracie vynese do popředí jiné síly, než které momentálně vládnou. Třeba kancléřka Merkelová je dle mého názoru politickou mrtvolou a CDU/CSU dovede za rok k obrovské porážce. Když bude uprchlíků, přesněji spíš ekonomických migrantů (což nemyslím pejorativně), v Evropě moc, vyvolá to protitlak a politika Evropy se změní. Třeba chaoticky a bolestně, ale změní. Postup Evropy vůči migrantům přitvrdí. Postaví se dlouhé a vysoké ploty, budou se potápět prázdné pašerácké lodě, sníží se sociální dávky pro imigranty atd. atd. Nic nebude stejné jako teď. Nynější evropští politici napříč kontinentem by si mohli jakešovsky postesknout: „My jsme to trochu přehnali, s tím socialismem." A slovo socialismus dle vkusu případně vyměnit za slovo demokracie. Ano, éra dosavadní politické garnitury v Evropě se zdá být u konce. Ale necharakterizoval bych to jako Křižovatku století.

Václav Klaus k řecké krizi napsal: „Takové pohrdání ekonomickými zákonitostmi bylo jednou ze známých charakteristik komunismu. Tytéž rysy stále více nabývá i Evropská unie, i ona chce, aby politika poroučela ekonomice. Komunismus prokázal, že to do jisté míry a po určitou dobu jde. Ekonomika sice není efektivní (vyrábí Trabanty, a ne Mercedesy), řada dříve méně vyspělých zemí světa ji předbíhá, ale k úplnému zhroucení hned nedochází. Opožďování za světem trvá celá desetiletí. Jestli se to někomu zdá být chatrnou paralelou s dnešní situací v Evropě, jestli si někdo myslí, že je to zcela neadekvátní nadsázka, pak se velmi mýlí." Paralela s komunismem je velmi lákavá, moje zkušenost i přesvědčení jsou ale takové, že historie se neopakuje. V čem tedy je možné srovnávat a v čem nikoli?

Souhlasím zde s Václavem Klausem. Ekonomika je jako voda, která si vždy svou cestu najde. Živelně a nezvratně, i když to třeba bude trvat delší dobu. Ekonomika změní politiku. A Francie opustí eurozónu. Jako Rusko opustilo svůj komunismus.

A ještě jednou srovnání, tentokrát s Československem a jeho zkušeností s rozdělením státu, a především s ekonomickým (měnovým) řešením česko-slovenským. Bylo by z tohoto modelu něco případně aplikovatelné v Řecku, nebo je to zcela odlišný příběh?

Je to velmi podobný příběh. Václav Klaus se při klíčovém jednání v červnu 1992 zeptal Mečiara, co Slováci chtějí. A naznačil: buď chcete být samostatní a budete hospodařit za své, anebo budete respektovat společné standardy. Mečiar řekl „za své" a dál už se jednalo jen o způsobu rozdělení. V Řecku se zatím nenašel nikdo, kdo by hlasem lídra řekl, že chce hospodařit za své, což je jediná možnost, jak se Řecko z té krize může vyhrabat. A řecká společnost k tomu rovněž nedospěla. Řekové žijí v bludném kruhu. Proto si také nemyslím, že jsou hrdý národ. Hrdý národ nežebrá.

Rozhovor připravil Jiří Hanuš.

Jiří Hanuš, historik, pracuje na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

O Putinově myšlení

Alain Besançon

Jestliže se Západ nachází v tak obtížném postavení vůči Rusku, je tomu tak proto, že se zmýlil jak v Rusku, tak i ve směru, jímž se Rusko ubírá. Revue *Commentaire* to však viděla správně. Přechod od myšlenky komunismu k ruské ideji nebyl vyhodnocen přesně. Dvě knihy, o nichž zde hovoří Alain Besançon, jsou pro nás příležitostí k tomu, abychom si to uvědomili.

O Putinovi se často píše, že je nepředvídatelný. Je nepředvídatelný v míře, která odpovídá jeho charakteru i jeho postavení. Každý politik si musí udržovat určitou dvojznačnost, pokud se nechce stát rukojmím svých předešlých prohlášení. Obama, Merkelová, Hollande, Sarkozy, kdokoliv. Prohlášení politiků ovšem vytvářejí jakési myšlenkové jádro, které můžeme rozpoznávat. A toto jádro tvoří rámec, jenž nám neumožňuje předvídat rozhodnutí politiků, ale umožňuje nám jejich výklad.

Dvě knihy, které je nutné znát

Dvě knihy považuji v tomto ohledu za velice poučné. Tou první je *La quête d'une identité impériale. Le néo--eurasisme dans la Russie contemporaine* (Hledání imperiální identity. Neoeurasianismus v současném Rusku) Marlène Laruelleové. Autorku osobně neznám. Publikovala však několik knih o nacionalistických ideologiích ruského světa nebo rusifikovaného světa muslimského. Získala doktorát na INALCO *(Institut national des langues et civilisations orientales)*, a protože nemohla získat místo na univerzitě ve Francii, odešla do Washingtonu. Druhá kniha právě vychází: *Dans la tête de Vladimir Poutine* (Uvnitř hlavy Vladimira Putina) z pera Michela Eltchaninova. Toto jméno je v Rusku i ve Francii známo už několika generacím. Eltchaninov je absolventem vysoké školy pro vzdělávání středoškolských profesorů, docentem filosofie a zástupcem šéfredaktora časopisu *Philosophie magazine*.

Putin není komunista a pravděpodobně jím ani nikdy nebyl. Marxe či dokonce Lenina cituje jen velmi zřídka. Je naopak přesvědčeným a zaujatým Sovětem. V komunistickou doktrínu se přestalo věřit už v době SSSR. Jedním z posledních upřímně přesvědčených komunistů byl pravděpodobně Nikita Chruščov. *Diamat*, jazyk marxismu-leninismu, přetrval až do roku 1989 a po celou tu dobu byl závazným veřejným jazykem. Chceme-li dnes nalézt upřímné stoupence tohoto učení, musíme je hledat ve Francii. Nalezneme tam poměrně dost těch, kteří si uchovali odkaz ducha marxismu-leninismu v čiré nebo umírněnější podobě, a mnohdy si to dokonce ani neuvědomují, když se navíc „buržoazní myšlení" nikdy nezmohlo na čisté, přímé a účinné intelektuální vyvrácení marxismu-leninismu.

V čem spočívá Putinův sovětismus? V bezvýhradném přijímání praktik a praxe Sovětského svazu a především KGB, jehož byl žákem a aktivním příslušníkem až do svého převzetí moci. Sovětismem se rozumí především modlářství ruského státu ve všech jeho formách; za vzor přitom sloužily ty nejautoritářštější, Ivan Hrozný, Petr Veliký, Alexandr III., a jako vrchol J. V. Stalin. Do tohoto širokého modlářského rozpětí se v poslední době vešli nejen generálové starého režimu Suvorov a Kutuzov, ale také generálové bílí. Je jen otázka času, kdy bude exhumován generál Děnikin, aby jeho ostatky mohly spočinout v ruské půdě.

V Rusku jsou uctívány také velké postavy policie, na prvním místě F. E. Dzeržinskij. Putinova kágébácká

výchova způsobila, že považuje za přirozené praktiky bolševické politické policie, vraždy, mučení, vydírání, vytváření kompromitujících složek (*kompromat*) na případné protivníky. Ještě se nezapomnělo, že v předvečer druhé čečenské války vyletěly do povětří dva velké domy a stovky lidí při tom přišly o život. Atentát byl připsán Čečencům, nyní však už nikdo o identitě viníka nepochybuje – je jím Putin. Člověka, který se rozhodl provést něco takového, je třeba se bát a mít před ním respekt.

Jinou osvědčenou technikou sovětismu je metoda omračující nehorázné lži. Něco takového jsem nedávno sám zažil při diplomatické recepci v Rize. Mladý ruský velvyslanec v přítomnosti velvyslanců Spojených států, Německa, Izraele a dalších zemí suverénně prohlásil: „Lotyšsko jsme nikdy neokupovali." Zaskočení a nevěřícně zírající diplomaté nebyli schopni na jeho výrok vůbec reagovat a zůstali sedět. Budu si po zbytek života vyčítat, že jsem nevstal a neřekl: „Excelence, pane velvyslanče, buďte tak laskav a zopakujte to ještě jednou." Tak měli ovšem reagovat přítomní velvyslanci. Rusova slova jim však zcela vyrazila dech. Když Putin desetkrát po sobě tvrdí, že na Ukrajinu neposílá tanky, nejmodernější sofistikované zbraně ani pravidelné vojsko, nikdo se mu neodváží říci: „Nelžete!" Západ umění omračující lži neovládá. Odzbrojuje ho jeho vlastní zdvořilost. Zkusme si představit, že by Obama poslal Ukrajincům vše, co potřebují, včetně nejmodernějších „chytrých zbraní", a bohorovně prohlašoval, že jim nic neposlal a že on sám je rozhodně proti vojenskému vyzbrojování Ukrajiny. Zkusme si něco takového jen představit.

Duchovní síly

Sovětismus se však nemůže obejít bez duchovních sil. Komunismus byl jedna síla. Nyní vzniká potřeba jiné síly, a ta se postupně utvářela v posledních zhruba deseti letech. Její kořeny sahají do ruských duchovních dějin hlouběji než marxismus-leninismus.

Nejstarší vrstvou je slavjanofilství devatenáctého století, které přežilo sedmdesát let pronásledování. Zrodilo se někdy kolem roku 1850 a rozvíjelo dva argumenty. Prvním je, že Rusko je odlišná civilizace, která se nevyvíjí podle evropského modelu. Jde svou vlastní cestou. Druhý argument říká, že zdánlivé zpoždění Ruska ve skutečnosti znamená náskok před moderními přístupy západních zemí. Společenské vztahy jsou v Rusku zdravější než v kapitalistické společnosti. Ta se snaží vyřešit své rozpory socialismem. Ale socialismus už existuje v ruském rolnictvu a v daleko lepší podobě. A také ruské křesťanství je čistší. Rusko je budoucností nejen pravého křesťanství, ale také pravého socialismu. Je třeba přiznat, že slavjanofilství bylo plodné. Literární, filosofické a hudební úspěchy Rusů jsou jeho zásluhou. Splynulo s nacionalismem. Na konci devatenáctého a na začátku dvacátého století se ruské impérium výrazně rozšířilo. Rusku se podařilo obsadit Střední Asii (Túrán), odříznout sever Číny a vybudovalo transsibiřskou magistrálu. Na první vrstvu slavjanofilství navázala vrstva druhá: eurasianismus. Jména jsou na Západě neznámá: Konstantin Leonťjev, Nikolaj Danilevskij. Své pokračovatele nalezl tento směr v kruzích bílé emigrace v Praze, v Berlíně a v Paříži. Stále stejné téma: Evropa vyčerpala svou životní sílu.

Na řadu přichází Rusko, jehož civilizace a náboženství nejsou s Evropou slučitelné. Konfrontace je nevyhnutelná a je třeba se na ni připravit. Pokud jde o eurasianisty, podrobují kanonické dějiny Ruska revizi. Odhalují vše, za co ruský lid, a zejména ruský stát vděčí Tatarům a dalším asijským a tureckým hordám, které v Rusku po dlouhou dobu vládly. Moskevský stát nevzešel jenom z Byzance, ale stejně tak, ne-li v ještě větší míře, vzešel ze Saraje, velkého tatarského města v povodí Volhy. Mongolové přinesli právo, hospodářskou prosperitu, recepty na vládnutí a neocenitelné vazby s Asií. Slavná „Monomachova tiára" není nic jiného než uzbecká čapka. Legitimita ruského cara se neodvozuje jen od konstantinopolských císařů, ale také od Čingischána, jehož symboly se nacházejí na kupolích kremelského svatého soboru. S eurasianismem Rusko učinilo další krok na východ a o něco se vzdálilo Evropě. V jistém ohledu je rehabilitován islám.

Co se dnes čte v Moskvě, konkrétně v duchovním milieu, jímž je obklopen Putin? O tom nás informují Marlène Laruelleová a Michel Eltchaninov. Nejčastěji citovanými jmény jsou zde Gumiljov, Iljin, Panarin,

Savickij a Dugin. Lev Gumiljov je synem velké básnířky Anny Achmatovové a básníka Nikolaje Gumiljova, zastřeleného bolševiky v roce 1921. Prožil několik let v gulagu, zemřel v roce 1992. Podle něj vládnou pestrému sovětskému světu dva *superetnosy*, *ruský* a *stepní*. Mongolská hrozba je mýtus vytvořený Západem, který má před Rusy zastřít jejich skutečné nepřátele, římsko-germánský svět, a především Balty, Švédy a Poláky. Zlatá horda svým obrácením se na islám přerušila symbiózu s Mongolskem a stepním superetnosem, což učinilo z Moskvy, z Moskevského státu jediného legitimního dědice stepní říše. „Tataři jsou národ, který se nenachází vně nás, ale uvnitř nás." Od Němců, Francouzů nebo Angličanů se nedá nic očekávat, jsou to „mazaní vykořisťovatelé". „Zlo vždycky přicházelo ze Západu." Gumiljov nemá rád „kosmopolity" – jsou to Židé nebo komunisté. Tvrdí, že velké dominující *etnosy* jsou ovládány kosmickými a biologickými silami, které v nich živí *passionarnosť*, sílu vůle, schopnost přenášet nezadržitelné impulsy historického pohybu. Je jasné, že dekadentní Evropu tato „pasionarita" opustila, ale rozvinula se v ruském prostoru. Gumiljovovo myšlení se tímto sklonem vzdaluje racionalismu a má blízko k nacistickému iracionalismu, což se neobejde bez odůvodňování s použitím různých „vědeckých" výplodů, jak to dělal Hitler při svém kramářském darwinismu.

Iljin je filosof vyhnaný v roce 1922 z Ruska. Měl ambici vyvrátit Tolstého teorie. Usadil se v Německu, byl horlivým stoupencem bílých a nepřítelem komunismu. Dostalo se mu příznivého přijetí v nacistickém hnutí. „Vlastenectví, víra v identitu německého lidu a síla germánského génia, smysl pro čest, ochota být připraven k sebeobětování, sociální spravedlnost, bratrská a národní nadtřídní jednota – právě tento duch tvoří samu substanci hnutí." Po válce Iljin „spočítal" omyly nacismu a dal přednost zásadám formulovaným Francem a Salazarem. Putin jej s oblibou cituje. Iljin totiž doufá ve vůdce, který „namísto prázdných slov udeří na nepřítele a povede, místo toho, aby se zaprodával cizincům". To je „vertikála moci".

Panarin, profesor Moskevské univerzity, obdržel Solženicynovu cenu za knihu *Pravoslavná civilizace v globalizovaném světě*, v níž velebí vítěznou odvetu ekonomicky zaostalého, leč duchovně vyspělejšího Ruska nad Západem uvíznuvším v bažinách technologií. Pro Rusko navrhuje teorii „konzervativního kapitalismu". Často se odvolává na Huntingtona – na jeho *Střet civilizací* – a na Alaina de Benoista. Rusko se nachází uprostřed mezi Západem a Asií, a zahrnuje tak v sobě „vnitřní Východ". Rusko je vyvolené stejně jako Židé, ale Židé se „znormalizovali" tím, že si vytvořili vlastní stát, v němž si osvojili západní způsob života a myšlení. Naděje lidstva nese pouze ruský národ vedený pravoslavím. Rusko je svou vnitřní podstatou mesianistický národ.

Savickij je původním povoláním geograf. Prostřednictvím flóry a fauny dokazuje, že dobře zná jednotu zóny, kterou pokrývá Rusko, Sibiř a Střední Asii, i její nezaměnitelnost ve srovnání se sousedními zónami. Z toho odvozuje argument pro své přilnutí k eurasianismu.

A konečně je tu Dugin, jenž je nejznámější a jenž dosáhl i určité proslulosti v západní Evropě. Svou mohutnou bradou a venkovanským postrojením se vědomě a cíleně stylizuje do podoby guru na ruský způsob. Prezentuje se jako geopolitik. S oblibou se inspiruje západními autory, například Carlem Schmittem. Navrhuje vytvořit kolem rusko-asijské oblasti ve vlastním smyslu smluvní svazky změnitelné na protektorát; prvním spojencem by mělo být Německo. Má dobyvatelské plány. Ve svých úvahách se odvolává na tradicionalismus, jehož velké představitele v čele s Reném Guénonem překládá do ruštiny. Jako zásadně rusko-pravoslavný křesťan se přiklání k ezoterickým formám křesťanství. Často cituje Alaina de Benoista.

Pokud jde o detaily a podobnosti doktrín a o početné autory podobné ražby, odkazuji na knihy Laruelleové a Eltchaninova. Při všech individuálních variacích jde všude v podstatě o stejnou *kašu*. Témata, která se vynořují z pojmového balastu, jsou stále tatáž: historiografická směsice, ale vyztužená „vědou". Scientismus spojuje tato velká bájesloví s ideologiemi garantovanými vědou, jakými byly marxismus-leninismus a nacismus. Pokud jde o vztah k nacismu, setkáváme se tu s duchem otevřenosti a obdivu. Kdyby Hitler nepřišel na nešťastný nápad napadnout Rusko, mohl v systému, který zavedl, dosáhnout velice mnoho.

Zajímavé řešení představují například Waffen SS. Nadřazenost vůle racionální analýze, *passionarnosť*, to jsou rysy typické pro fašismus, jež mají blízko k zmateně nietzscheovskému duchu, jímž se opájel nacismus. A ezoterismem se Dugin a jeho přátelé znovu vracejí k okultistickému myšlení Stříbrného věku z počátku dvacátého století, které tak otevřeně infiltrovalo malířství (Kandinskij, Malevič), hudbu, literaturu, a také ruskou *religioznuju filosofiju*.

Muslimové

Marlène Laruelleová mi poskytla klíč k pochopení této znepokojivé skutečnosti: i když je hustota muslimských populací v ruské zóně přinejmenším stejná jako ve Francii, nezdá se, že by pro ruský stát představovaly v současnosti tolik problémů jako pro francouzskou vládu. Jen v Moskvě se pravděpodobně pohybuje kolem dvou milionů muslimů, Moskva sama přitom má deset milionů obyvatel. Neustále tam dochází k malým pogromům, ty však mají rychlý konec. Obchodníci prodávající ovoce a zeleninu jsou pravidelně vyháněni, což působí Moskvanům potíže. Muslimské národy jsou heterogenní. Tatarští muslimové od Volhy jsou zvláštní případ. Nemají ve vztahu k Rusům komplex, protože mají zakódováno ve své historické paměti, že jim dlouho vládli. Muslimové na Kavkazu jsou rozdrobeni na řadu malých národů, oddělených často údolími velehor, každý z nich má svou tradici a svůj jazyk. Složitý čečenský případ byl vyřešen masakrem, který znamenal likvidaci pětiny národa, a předáním moci do rukou místního tyrana Kadyrova, jenž udělá vše, co se po něm bude chtít, jen aby sloužil ruskému státu. Model předávání moci do rukou místním tyranům byl v zájmu udržení pořádku použit ve středoasijských republikách. Stalinovo „sestřihání" tohoto regionu dokázalo z každé z republik udělat seskupení etnik, z nichž žádné není v přirozeném souladu s územím a hranicemi každé z takřečených republik. Nicméně jistý druh nacionalismu se vyvinul i tady a nakonec tyto republiky staví proti sobě. Jedno další dělení navíc. Lokální tyrani jsou bohatí, krutí – a nesesaditelní. Nejznámější z nich je prezident Kazachstánu, obrovské republiky, jejíž obyvatelé jsou z jedné čtvrtiny původem Rusové. Nursultan Nazarbajev se snaží pojistit si své postavení a občas koketuje s Čínou. Ale nakonec vstoupil do Putinem vytvářeného hospodářského společenství, i když všelijak uhýbal.

Marlène Laruelleová mi však otevřela oči, pokud jde o jiný faktor, jímž je formování muslimského eurasianismu. Spisovatelé a univerzitní učitelé z islámských zemí tvrdí, že mezi novoslavjanofilstvím a muslimským eurasianismem existují mosty. Vědí o ruském izolacionismu, o jeho xenofobní verzi a o jeho dobyvatelské složce. Pojem společenství shromážděného pod jedním Zákonem, které sleduje jeden a týž cíl vnitřní soudržnosti a dlouhodobého konečného triumfu, srovnávají s muslimskou *Ummou*. Tvrdí, že Rusové a muslimové se mohou podílet na jedné a téže *Ummě* a spojit se v ní. Spatřují velké podobnosti mezi výlučným pravoslavím praktikovaným moskevským patriarchátem a hranicí, která odděluje podle džihádu země obrácené od zemí, které mají být obráceny. To je věc, o které je třeba přemýšlet.

Nevím, mají-li tito autoři na Putina skutečně vliv. Dugin byl dlouho považovaný za člověka, který k němu má blízko. Nyní se však má za to, že byl odsunut na druhou kolej. Jediným často citovaným ze zde uvedených autorů je Iljin. O Putinovi se toho ví málo. Někdy kolem roku 2008 se rozhodl přijmout „konzervativní" image. Podporuje dobré mravy, stíhá homosexualitu, staví se do role ochránce pronásledovaných křesťanů na Blízkém východě, pěje chválu na patriarchální pravoslaví. Na košili nosí pravoslavný kříž, pravidelně se o velkých svátcích účastní bohoslužeb. Nezdá se, že braková literatura se zavilým protizápadním obsahem, kterou podrobně rozebírají Eltchaninov a Laruelleová, patří k jeho oblíbené četbě a dodává mu náměty k úvahám. Co tedy Putin ve skutečnosti čte? O čem a nad čím skutečně přemýšlí? Obsahem a tématy těchto knih si dokáže posloužit stejným způsobem, jakým v minulosti používal sovětská témata, ale to nám neříká nic o tom, jestli jim skutečně věří. Dokáže být upřímný? Této vlastnosti ho ve školách KGB sotva učili. Tam ho spíše naučili umění klamat, o tom, co se sluší říkat nepříteli, abychom jej zmátli, abychom mu nahnali strach, nebo jej naopak uchlácholili. V tomto umění se vzdělal více než dobře.

Zmínění slavjanofilští a neoeurasianističtí autoři jsou nyní v módě. Jejich knihy vycházejí v mnoha exemplářích, vyučuje se o nich na univerzitách, diskutuje se o nich ve všech kruzích. Vytvářejí myšlenkové, duchovní klima, v němž Putin kalkuluje a jedná a v němž u nich hledá inspiraci, ideje. Myšlenky, které mu poskytují, může za změněných okolností dle potřeby měnit. Co zůstává stále stejné, je sovětská nenávist vůči Západu a touha po absolutní moci. Ona nenávist se vyjadřuje stylem, který považujeme za příznačný pro krajní pravici nebo krajní levici. Jde tu o kategorie, které mají tento ustálený smysl pouze v Evropě. Skutečný smysl, jaký mají v Rusku, představuje politicky nejvlastnější formu nepřátelství, ať již zjevného nebo skrývaného, vůči našemu způsobu života, vůči naší existenci, vůči naší svobodě. Stejnou nenávist v sobě živil Lenin, Stalin, Chruščov i Brežněv. Tato nenávist neodzbrojila, nesložila zbraně. Putin je jejich dědicem.

Ruská idea

Někdo mi ocitoval tato slova jednoho mladého člověka: „Jsem si dokonale vědom toho, že v Evropě je blahobyt, že jsou instituce respektovány a že občany chrání zákony. Ale já tohle nechci. Já bojuji za ideu, za *ruskou ideu*." Komunismus se obracel přímo na celý svět. Výraz „ruská idea" má své kořeny v devatenáctém století a je určen pouze těm, kdo tvoří nebo budou tvořit součást ruského impéria. Myšlenka nalezla svůj velkolepý výraz v díle Dostojevského. Díky tomu si také podmanila část Západu, onu část, která se nadchla pro ruskou duši, pro slovanskou senzibilitu, pro „širokou povahu" a pro soucítící anarchismus. Ruská idea přitahuje onu část Západu, které se hnusí egoistické kalkulace, která se nesrovnává s jasným a přesným právním myšlením a s neúprosnou přesností smluv a která trpí pod vnucujícími se požadavky dobrých mravů – zkrátka proti „kapitalismu", máme-li vše shrnout pod jeden pojem.

Západní vlády se dnes ocitají v nesnázích. Jejich špatná situace je způsobena především zavádějící představou o Rusku – jde o falešný předpoklad a nevykořenitelný předsudek. V roce 1990 považovaly za zcela samozřejmé, že Rusko bude ve svém vývoji směřovat k osvojování si západních norem. Neukazovaly Polsko nebo Česká republika cestu? Zboření železné opony, možnosti cestovat, zřeknutí se leninistické ideologie – nebyla to snad znamení dobré věštby? Rusko nabralo opačný směr, ale Západ má co dělat, aby to vůbec rozpoznal.

Západní omyly

Ruské neochotě odsoudit komunismus a své vlastní zločiny nikdo nevěnoval pozornost. Rusko místo toho učinilo z komunismu prostou dějinnou nehodu, na niž je třeba rychle zapomenout.

V první etapě nahlíželo komunismus jako jednoduchou odbočku a včlenilo jej do své obnovené paměti od nejstarší doby, s dominantami jako obrácení ke křesťanství nebo sláva petrohradských imperátorů. Vrátilo se ke dvouhlavé orlici. Restaurovalo carský imperiální palác. V očích Západu šlo o symptomy uzdravování. Ve druhé etapě se Putin začal řídit výkladem událostí, který mu nabídli noví ideologové, osvojil si jejich vidění světa a z komunistické epizody učinil nedílnou součást historického nacionalismu. Obnovil nepřerušenou kontinuitu národních dějin, jejichž vrchol nyní představuje Stalin. Stalin, který vyhrál Velkou vlasteneckou válku, který řídil ruský stát a rozšířil jeho impérium.

Západní státy viděly v novém paradigmatu pouze pitoreskní folklór. Staraly se o to, jak co nejpečlivěji obvazovat rány raněné ruské sebelásky a ruského „ponížení". Považovaly za nezbytné zcela vykrvácenému a v slzách tonoucímu Rusku odpustit jeho výboje, jeho gulag i teror, který mu umožňoval ovládat svět. Nevěděly, co s penězi, a zkoumaly možnosti nových trhů. Ruská vláda přijímala peníze a souhlasila s investicemi. Byla nenasytná a přísliby nových trhů přímo hýřila.

Evropské vlády postupně jedna za druhou snižovaly ve svých rozpočtech podíl výdajů na obranu, který se nakonec pohyboval na úrovni jednoho až dvou procent. Vyžadovaly to potřeby a požadavky *Welfare State* (státu blahobytu), uspokojení voličů, demokratické mechanismy. Žádná evropská vláda by dnes nemohla

přijít s programem nového vyzbrojení země. A když udeřil blesk z čistého nebe v podobě obsazení Krymu velice dobře vycvičenými a vyzbrojenými jednotkami, musela si Evropa přiznat, že už nemá vojáky. Pár jich měla a má v Německu a v Polsku. Velice skromná francouzská armáda sloužila v Africe. Britská armáda, rovněž skrovná, se nechtěla v Evropě angažovat. Spojené státy mají stále mohutnou armádu, která má bez jakékoli pochyby nad ruskou armádou převahu, ale nacházejí se ve stavu politické indispozice, jsou rozleptány duchem izolacionismu, a není už možné automaticky počítat s jejich pomocí. V pozadí všech vyjednávání Angely Merkelové a Françoise Hollanda s ruským prezidentem Putinem se zrcadlí právě tato skutečnost, o níž se nemluví a na niž nelze nemyslet: Evropa je vojensky neschopná.

Francouzský případ

Francouzský případ zasluhuje zvláštní pozornost. Především je tu stále snaha „zachovat privilegované vztahy s Ruskem", která zcela postrádá smysl a zároveň je nevykořenitelná. Je to kapitola sama pro sebe a datuje se po mém soudu od doby, kdy Rusko tvořilo součást Velké aliance proti nacistickému Německu. De Gaulle nechtěl být v Alianci jen do počtu a měl svoji představu o možné postranní dohodě („alliance de revers") uvnitř Velké aliance s Ruskem proti Německu. Vytvořil něco, co se posléze stalo mýtem „privilegovaných vztahů", neboť byl ve své vnitřní politice nucen činit ústupky komunistické straně.

Jakmile se ruská idea prakticky překrývala s komunismem, byl „privilegovaný vztah" uložen k ledu, ale ne tak docela. Sovětský komunismus si podmanil čtvrtinu francouzského elektorátu a muselo se s ním počítat. Zcela jím prosáklo ono křídlo francouzské levice, jež v bolševické revoluci spatřovalo pokračování revoluce francouzské. Pravice jej respektovala – jednak z gaullistických důvodů tvořit protiváhu „Anglosasům", jednak z nevědomosti.

Putinův obrat „napravo a nikdy jinak" způsobil nyní ve francouzském mínění závažný posun. Objevil se nový proruský postoj, který se od toho dřívějšího zcela liší. Rusko má stále své stoupence mezi krajní levicí, ale větší počet sympatizantů se nachází v pravé části spektra. Motivace je různá, často jde o zápornou reakci, ať už vyplývá ze zášti vůči evropské integraci a z nenávisti ke Spojeným státům, z odporu k „modernizaci společnosti", kterou spustila společně s médii socialistická strana, z opakujícího se izolacionismu nebo obavy z tvrdých ekonomických změn. Rusku u nás straní i slušný počet jeho upřímných obdivovatelů. Různorodé motivy pro citovou náklonnost k osobnosti tak nesympatické jako Putin, směsice okouzlení, chybných kalkulací a strachu způsobuje, že dnešní proruské postoje silně připomínají chování kolaborantů za druhé světové války. Přímo se vnucuje dojem, že se navrací stejný lidský typ.

Malou skupinu těch, kteří jsou – pokud jde o Rusko – v obraze, rmoutí katastrofální nevědomost lidí ve Francii. Zásluhu na tom má i neuvěřitelně propracovaná ruská propaganda. „Umění klamat cizince" bylo ruskou specialitou používanou za všech režimů. I v dobách největší bídy mělo Rusko dost peněz na to, aby toto umění udržovalo v chodu. Mělo agenty, dobrovolné nebo placené, i „užitečné idioty", které dokázalo posadit na správná místa. S postupem času se vynořují jejich jména. V Německu, ve Spojených státech nebo v Anglii jich bylo hodně. Ale Francie byla po všech stránkách nepřekonatelná právě svou rolí důvěřivé naivky, naprostého trdla. Agenty dodávala sama a ze svého.

Dobrovolná nevědomost doporučovaná v zájmu zachování „výsadních vztahů" přivedla Francii často až na samu hranu zbabělosti a servilnosti. V Brežněvově éře si z ní v Rusku utahovali jako z „šestnácté sovětské republiky". Ve chvíli, kdy se „studená válka" začala nebezpečně rozehřívat, mi jeden z našich bývalých velvyslanců v Moskvě, a nebyl to ani zdaleka ten nejhorší, při našem rozhovoru absolutně odmítal uznat, že Rusko je „nepřítel". Rusko miloval a obdivoval a měl v něm také řadu blízkých přátel. Přitom právě před Ruskem se naše veškeré ozbrojené síly měly mít ve zvýšené míře na pozoru. Před časem jsem jednomu našemu významnému diplomatovi položil otázku, proč Francie staví válečnou loď pro ruskou flotilu, když tím vyvolává obavy našich polských a baltských spojenců. Odpověděl mi, že bylo třeba

loděnicím v Saint-Nazaire zajistit práci. Dále mi řekl, že ona loď je v podstatě jen větší nákladní člun, který nelze vojensky využít, a že Rusko přece spěje k demokracii. To bylo za Sarkozyho. Nyní už je loď postavená a přijeli už i ruští námořníci, aby se na ní zacvičili. Rozhodnutí pozastavit předání lodi ruské straně většina našich politiků kritizovala. Ani na chvíli by nezaváhali, kdyby si mohli vybrat mezi nedodržením smlouvy vzešlé z pochybného vnuknutí a tím, že budou muset spolknout nepříjemnosti spojené s hanebným vydáním této lodi zemi, jež je ve válce a jež ohrožuje naše přátele. Tento hanebný akt visí stále ve vzduchu. A jestliže nám naši spojenci z NATO dají jasně na srozuměnou, že předání této lodi může mít nepříjemné následky, a my ji i přesto ruské straně předáme, budeme moci naši hanebnost schovat za okázale hrdé řeči o národní nezávislosti.

Což o to, lodičky jednou zvednou kotvy a zmizí ve vlnících se dálavách. My však necháváme postavit vedle Eiffelovy věže velkou budovu, která tam bude stát napořád. Poskytne přístřeší „centru pravoslavné kultury a spirituality". Malá skupina lidí, kteří do věci vidí, velice dobře ví, že duchovenstvo moskevského patriarchátu dělá FSB (nástupce KGB) vše, co mu vidí na očích, neboť z něj většinou vzešlo, a někteří kněží jsou dokonce jeho příslušníky. Katedrála v ulici Daru (rue Daru) zůstala věrna jurisdikci konstantinopolského patriarchátu a vzdorovala tvrdému tlaku ruských církví v zahraničí, které se téměř všechny podřídily Moskvě. Z nové katedrály bude tato podřízenost vyzařovat přímo oficiálně. Proti tomuto otřesnému podniku, který se uchyluje pod Boží ochranu a zároveň se vydává ochraně Moskvy, se neozvala žádná otevřená kritika. Rusko není národ, ale impérium, které se šíří jako církev. Jakýkoli odpor vůči němu se rovná svatokrádeži. Svatá Rus! Krym, prohlásil nedávno Putin, je pro nás Rusy stejně svatý jako jeruzalémský Chrám.

Strach z nepřátel a strach mít nepřátele

Rusko tedy není náš nepřítel. Strach, který vyvolává na Západě, je podle všeho nepřímý. Aby se Západ vyhnul konfrontaci, překrývá svůj strach dalším strachem: strachem mít nepřátele. Je to všeobecný strach. Demokracie hledá kompromisy. Obchodující podniky usilují o dohodu, o vzájemně dodržovaný respekt. Křesťanské církve tvrdí, že mít nepřátele je v rozporu s láskou, s *caritas*. Nikdo se nemůže divit, že veškeré úsilí má být vynaloženo ne na to, aby nepřítel zmizel, ale na to, aby zmizela už samotná perspektiva, že vůbec nějaké nepřátele máme. Z toho plyne snaha o *reset*, o „dialog", a o ten usilujeme proto, abychom nepřítele přeměnili na partnera. Rusové znají náš dvouvrstevný strach: jeden obecný a abstraktní, druhý konkrétní a děsivý. Ten první také posilují. Ve Stalinově epoše, kdy jediné válečné nebezpečí hrozilo z Ruska, nás dokázali zatáhnout do „boje za mír". Za mír bojovaly všechny komunistické strany, pokrokoví lidé se také zasazovali o mír a podařilo se jim učinit nás spoluodpovědnými za nebezpečí hrozící ze sovětské strany. A tak když lidé dobré vůle chtěli bojovat za mír, podepisovali Stockholmskou výzvu. Dnes se na nás vytahuje stejný manévr – měli bychom se obávat „návratu studené války". Když se představitelé Západu tváří, že válečným útokům Rusů nebudou jen přihlížet, Rusové nás s vyčítavým pohledem varují: nevracejte se ke studené válce. Studená válka byla z našeho hlediska prospěšná věc, protože představovala *containment* (zamezení, hráz) sovětské expanze. Rusko se nám to teď snaží zakázat, a pokud jde o minulost, chce nám vnutit pocit viny. Je třeba se znovu vrátit ke Clausewitzovu výroku: ten, kdo se brání, vede válku. Kapituluje-li předem, válku nevede. Rusové ho v takovém případě pochválí a řeknou o něm, že je „realista". Češi byli „realisty" v roce 1968. A byli jimi už v roce 1938.

Nechápeme, že s Ruskem je těžké najít řešení *win/win*. Překvapuje nás, že znají pouze diplomacii *kto/kogo*, která se překládá jako „kdo *bude* další". To se dá rozluštit jako odmítnutí mít s někým společný zájem. Putin, uvažují naši diplomaté, jde přece proti svým vlastním *zájmům*. On nestojí o přátelský vstup do harmonického koncertu národů. Přitom by měl peníze, prosperitu, rozvoj, mír. Vždyť jsme mu za tímto účelem nabídli křesla nebo sklápěcí sedadla ve všech mezinárodních organizacích. On se posadil výš, a to je jen na škodu. Proč tomu tak je? Protože on přece nechápe své zájmy podle západního vzoru. Jeho zájmy

nemají s našimi zájmy nic společného. Neexistují žádná „dobra“, která by „nám“ a „jim“ byla společná.

Zdá se, že Putin ve věci Ukrajiny riskoval, že prolomí ochrannou bariéru strachu mít nepřítele a otevřeně se prezentovat jako nepřítel „plným právem“. Kolik jen bylo kolem stýskání a litování! Není třeba se za každou cenu něčeho chytit a vést „dialog“, myslet především na mírová řešení a dodržovat „privilegované vztahy“? Vyjednávat, vyjednávat, jak jsme to dělali v Minsku, aniž bychom cokoli získali, pokud jsme se nezkompromitovali v Putinových plánech a nepomohli mu dokonce v jejich postupném uskutečňování. V Minsku, jak napsala Françoise Thomová v *Le Monde* (18. února 2015) jsme Porošenka přinutili podepsat Putinovy požadavky a zavázali jsme se k subvencování zón dobytých na Ukrajině. Bude třeba vyjednávat i poté, co se Rusové zmocní Mariupolu a rozvrátí Lotyšsko? Ano, budeme vyjednávat i potom, abychom zachránili „šanci na mír“ a odvrátili od nás děsivou perspektivu, že stojíme tváří v tvář nepříteli a že oním nepřítelem je Rusko.

Důvod k optimismu

Nevíme, jaké meze Putin klade svým ambicím. Chtěl bych však své úvahy uzavřít optimistickou poznámkou.

Ruská politika se od roku 1917 řídí ideou, nejprve komunistickou ideou, která měla světové rozpětí, v posledních zhruba deseti letech jde o „ideu ruskou“. Té je přislíbeno užší rozpětí, pouze v rozsahu „církev–impérium“. Obě dvě však troskotají stejným způsobem. Napadají *realitu* a místo ní nemají nic jiného než *idealitu*. A ona idealita ruskou realitu ničí. Rusko se stalo ve jménu komunismu obrovskou silou, ale na konci jsme mohli vidět, a nahlédlo se tak i ono samo, že bylo vykotlané, duté, imaginární, jako strašidlo do máku. V roce 1990 představovalo zdevastovanou krajinu, pole plné trosek. Aby se Rusko znovu stalo reálnou mocností, potřebovalo vytvořit vlastní ústrojí dynamické produkce, jehož vývoj by byl spontánní a svobodný. K tomu je ovšem nutné právo, vlastnictví, podnikatelská iniciativa. Putinův režim, vtělení ruské idey, toto vše udusil v zárodku. V roce 1990 dokázalo Rusko vyrábět pouze zbraně. Západ měl zbraně také, a lepší. V roce 2015 Rusko vyrábí stále mnoho zbraní, ale jeho ekonomická základna je stále stejně skrovná, neduživá a nemocná. Kdyby se Západ nenechal tolik blufovat, kdyby naše soudy nebyly až do té míry zkreslené a kdyby se Západ sám neodzbrojil tak, že má pouze několik pluků, které zasahují jinde, potom by „ruská hrozba“ byla – jednoduše pro smích. Děsivá situace na Ukrajině nám může pomoci otevřít oči.

Commentaire 149, Printemps 2015, s. 15–22. Z francouzštiny přeložil Josef Mlejnek.

Alain Besançon (1932) je francouzský filosof a historik idejí žijící v Paříži.

Quo vadis, Rusko?

Walter Lacquer

Jakou mají Rusové představu o postavení své země ve světě za deset či patnáct let od nynějška? Před rokem nebo dvěma vládl značný pesimismus, nálada Kremlu i celé země se však podstatně změnila, i když to do jisté míry zmírnila ekonomická krize. Podle průzkumů veřejného mínění uvažuje většina Rusů o své zemi jako o supervelmoci, ale mezi odborníky je tento pohled rozšířen méně. Podle nich je nyní Západ na ústupu, je izolovaný. Pravidla, která dlouho diktovala Evropská unie a Washington, už nejsou stejná. Rozšiřování NATO a EU k okrajům Ruska bylo zastaveno. Názory sdílené umírněnými ruskými moderátory hlavního proudu, jako jsou Sergej Karaganov, Alexandr Lukin a další, jsou asi takovéto: ruská důstojnost i zájmy byly donedávna pošlapávány. Pro ruskou politickou vrstvu byly obzvlášť škodlivé systematické podvody, pokrytectví a nedodržování slibů. Rusko, neschopné a neochotné tuto linii změnit, se už vzdalo pokusů stát se součástí Západu.

Západ nyní přišel o vůdčí postavení ve světové ekonomice a jeho vojenská převaha se zmenšuje. Hlavní příčinou byla jeho neochota ukončit de iure i de facto studenou válku. Západ se systematicky tlačil kupředu rozšiřováním své sféry vlivu a vojenské, ekonomické a politické kontroly. S Ruskem se zacházelo jako s poraženou zemí, jeho zájmy a námitky byly přehlíženy. Jenže Rusové se za poražené nepokládali. Ruské politické třídě se zajídalo zejména systematické a pokrytecké porušování slibů a prohlášení. Rusům se vysvětlovalo, že politika „sfér vlivu“ vyšla z módy. Avšak při srovnání s okolním světem bylo jasné, že to prostě není pravda, což vypadalo jako výsměch a vyvolalo to nedůvěru. Motivací k rozšíření EU bylo přimět Rusko uvěřit, že geopolitický a sociopolitický ústup Západu pominul. Bylo to kamuflování nenapravitelné krize evropského integračního projektu. Ta byla pro politickou vrstvu Západu velmi bolestná, protože zpochybnila její morální a politickou legitimitu. Západ chtěl také sabotovat ruský projekt vytvoření Euroasijské ekonomické unie. Způsob nebyl vždycky jasný, ale záměr ano. Rusku se Evropa nezamlouvá. Nebylo její součástí a Evropa stejně končí – nebo skoro končí.

Pokud jde o „pokrytecké porušení slibů“, v posledních letech Putin i jiní ruští představitelé připomínají, že Západ Rusku slíbil, že se NATO nebude rozšiřovat na východ, ale tento slib nedodržel. Z dokumentů (prezidenta George H. W. Bushe, Jamese Bakera a Helmuta Kohla) je zřejmé, že Gorbačov skutečně závazek takového druhu chtěl, ale nikdy se nepokusil ho získat. Byla přislíbena západní (především německá) pomoc, aby odvrátila krach, který tehdy sovětskému státu hrozil. Dalo by se tvrdit, že západní vůdci tehdy takový závazek měli přijmout, už vzhledem ke slabosti NATO a jeho neochotě zaujmout v případě nějaké hrozby jasný postoj. To se však nestalo a ruská verze o „zradě“ z pozdějších let se tedy zakládá na nedorozumění, anebo spíš na záměru. Ruská prohlášení si velmi často protiřečila, vyjadřovala strach a zároveň chvástání. Na jedné straně ruští vůdci prohlašují, že Západ Rusko obklíčil a oslabil, na druhé straně Putin a další skoro každý týden ujišťovali, že neexistuje země vojensky silnější než Rusko a že by dokázalo Spojené státy zničit. Pokud se NATO rozšířilo na východ, nebylo tomu tak proto, že Američané a ostatní členové NATO vyvíjeli silný tlak na ruské sousedy, aby do Aliance vstoupili, ale proto, že se ony malé země cítily ohroženy zemí, která se tak často dovolávala svého imperiálního poslání.

NATO možná nemělo žádné další členy přijímat. Není však v žádném případě jisté, zda by takový ústupek Rusko uklidnil, anebo zda by byl naopak vykládán jako projev slabosti a jako výzva k ruské expanzi.

Není pravda, že se Západ snažil držet Rusko po celou dobu stranou. Pozval Rusko, aby vstoupilo do G7, do Rady Evropy, do Světové obchodní organizace a dalších podobných institucí. Jenže bez nouzové pomoci rozšířené v červenci 1998 Světovou bankou a Mezinárodním měnovým fondem na víc než 22 miliard dolarů by Rusko zkrachovalo – a tento fakt se zmiňuje jen zřídka. Vytvořil se dojem, že Rusko chtělo víc. Chtělo od Evropy, aby se zapojila do jeho euroasijských podniků tak, aby z toho Rusko vyšlo jako vůdčí velmoc vedle Spojených států. Pro takové ambice se na Západě nedala najít dostatečná podpora.

To je širší nástin toho, co říkali a psali přední ruští odborníci. Zdá se však, že alespoň ti sofistikovanější cítí, že to není celá pravda – například jeden z dnešních předních pozorovatelů ruské scény Sergej Karaganov, a není sám. Pokles Západu je vítaná novinka, ale dá se na něj i doplatit. Karaganov vidí na obzoru temná mračna – ekonomická, demografická a politická. Rusko je nyní na vrcholu své moci, za patnáct či dvacet let bude slabší. Pokud tomu tak skutečně bude, mělo by se ohlížet po spojencích. Možná jsou předpovědi budoucí moci Číny přehnané. Možná že tato země bude v příštích letech také čelit velkým problémům. V každém případě by si Rusko mělo držet otevřené všechny možnosti, aby neskončilo jako satelit nějaké budoucí supervelmoci. Vypadá to, že Putin si je takové nutnosti vědom, ale asi ještě není vhodné to říkat nahlas.

Ti opatrnější, méně vítězoslavní ruští komentátoři zdůrazňují, že do druhé poloviny první dekády 21. století byla ruským strategickým cílem integrace s Evropou za přijatelných podmínek. Moskva zdůrazňovala evropský charakter ruského státu a ruské civilizace a navrhovala koncepci synergického propojení kapitálu a vyspělé techniky s ruskými přírodními a lidskými zdroji. Evropa by z toho vyšla v globální ekonomice jako konkurenceschopná. Ve světě by tak vedle Spojených států a Číny vznikla třetí supervelmoc. Rusko prahlo po integraci za rovných podmínek a některé evropské země o ni měly zájem, nicméně Evropská unie jako celek nikoli, zejména její noví (východoevropští) členové, podporovaní Spojenými státy. Tak se promeškala další historická příležitost.

Mnohá z těchto hodnocení byla pro Západ nová a překvapivá – odkazy na evropský charakter ruského státu a civilizace, které se dlouho usilovně popíraly, ujišťování, že mohutný západní propagandistický aparát většinu času neúnavně produkuje protiruskou propagandu, a to zejména v souvislosti s olympijskými hrami v Soči. Západní představitele muselo překvapit, když se dozvěděli, že chtějí za každou cenu pokračovat ve studené válce. Především je však zmátla myšlenka – která údajně existovala, ale byla odmítnuta – na velkou a ztracenou příležitost Ruska vyhledávajícího integraci se Západem.

Taková zůstává pozice umírněných, kterým se také říká „mírová strana". Pokládají obsazení Krymu za vítaný stav věcí a jsou přesvědčeni, že tlak na Ukrajinu má pokračovat. Rusko by své zájmy mělo bránit železnou pěstí, jak uvedl Karaganov. Tlak by však měl být spíš politický a ekonomický než vojenský – ten je příliš riskantní a může mít nežádoucí, ba dokonce nebezpečné důsledky.

Náčelník štábu ruských ozbrojených sil Valerij Gerasimov měl na začátku roku 2013 projev, v němž rozebral měnící se podobu současné války, která je vedena malými speciálními jednotkami, politickými a ekonomickými opatřeními a kybernetickou válkou. Masové armády jsou, jak řekl, zastaralé. Západní vojenští teoretici dospěli v posledních letech k podobným závěrům. V Rusku ale existuje také „válečná strana", která tvrdí, že teď je čas uštědřit Západu odvetný úder za zhroucení Sovětského svazu a znovu dobýt většinu moci a vlivu, které Rusko mívalo. Rizika jsou malá, NATO není jednotné, nálady v Americe tíhnou k izolacionismu, až k defétismu. Jestliže Amerika nemá, jak řekl v roce 2014 prezident Obama, vzhledem k Sýrii žádnou strategii, je logické, že nebude reagovat silou v případě nějaké omezené ruské agrese ve východní Evropě. Vzájemně zaručené zničení může stále platit pro případ celkového jaderného útoku proti Spojeným státům. Ale omezený jaderný úder na nějaký cíl ve východní Evropě by možná k americké odvetě nevedl. Hojně rozšířená nálada na Západě by se dala parafrázovat výrazem: *Mourir pour Narva?* Narva je nejvýchodnější část Estonska, kde žije hodně etnických Rusů. (*Mourir pour Danzig?* byl obrat,

který v roce 1938 razil francouzský socialistický vůdce Marcel Déat, z něhož se stal přední kolaborant s nacisty.) Kdyby Západ nedokázal zareagovat, vedlo by to patrně k zániku NATO a k ještě dalšímu poklesu americké prestiže ve světě. Nebude-li Rusko jednat, bude to z tohoto hlediska promeškaná příležitost, rovnající se ztrátě iniciativy v nevyhlášené válce, která se už nějakou dobu vede.

Názor válečné strany má mnoho stoupenců i mimo tábor pomatených extremistů a ultranacionalistů. Ti připouštějí, že chtěli zlikvidovat liberály a demokraty doma i ve světě, vášnivě věří v konfrontaci se Západem a jsou přesvědčeni, že Brusel je „centrum světového fašismu". Tato tvrzení jsou někdy zavádějící, protože se opakovaně zdůrazňovalo, že ve skutečnosti není hlavním západním nepřítelem fašismus (pokud vůbec nepřítelem je), ale „atlantismus", liberalismus a demokracie západního stylu – to jsou ona velká nebezpečí a velké zlo. I někdejší umírnění jako Sergej Kurgiňan, který má blízko ke Kremlu, vysvětlovali Západu, že tam přinejmenším do roku 1939 vládl velký obdiv k Hitlerovi. Pokud tomu tak bylo, proč najednou to odsuzování Hitlera? Protože překročil určitou hranici (nazývanou také červená linie), udělal krok, který mnoho let předtím udělal Ivan Iljin, jenž se stal hlavním morálním a politickým průvodcem.

Je pravda, že se v devadesátých letech promeškala velká šance, když se Rusko chtělo připojit k Západu a bylo odmítnuto? Tato verze nedávných dějin ovšem není přijímána všeobecně. Zvažme pohled vůdčího ruského historika Jurije Afanasjeva („A New Russian Imperialism?", *Perspective*, únor–březen 1994). Jeho analýza je založena na tom, čemu říká „Jelcinova doktrína", a také na oficiální ruské vojenské doktríně z roku 1993: bylo zapotřebí silného Ruska, aby mohlo plnit předpokládanou roli mírotvorce a hájit své oprávněné státní zájmy. Byla to povinnost Rusů a měli právo jednat pevně a tvrdě. Bylo nutné bránit zájmy Rusů žijících v blízkém zahraničí, byla-li porušována jejich práva. V pojmech politické praxe to znamenalo rozšíření ruského státního zájmu na celé území bývalého SSSR a ospravedlnění pokusů vnutit všem zemím bývalého evropského socialistického tábora konkrétní zahraniční politiku. Znamenalo to návrat k velmocenské ideologii (*děržavnosť*). Takový postoj by neměl být překvapivý ani v roce 1994 a lze najít různé argumenty na jeho obranu. Těžko se však dalo tvrdit, že byl v souladu s vášnivým přáním připojit se k Evropě a stát se její součástí.

Nyní vidíme všechny události z perspektivy roku 2015. Liberálové (kteří nikdy nebyli obzvlášť silní) hodně zeslábli a nakonec ztratili veškerý vliv. Tím, co se změnilo, nebyl ruský cíl (vstoupit do Evropy), ale okolnosti, za nichž Rusko mohlo sledovat svůj skutečný státní zájem – znovu získat někdejší silné postavení. V roce 1994 bylo Rusko slabé, potřebovalo západní pomoc, aby nezkrachovalo. O dvacet let později jsou Spojené státy i Evropa slabší, kdežto ruská pozice je mnohem silnější. Rusko se znovu stává velmocí a vděčí za to ropnému a plynovému boomu.

Byla to chyba Západu? Existovala vůbec někdy v letech 1989–1991 reálná naděje na ruskou integraci se Západem, kdyby byl Západ projevil větší prozíravost, velkorysost vítěze a větší ochotu ke kompromisu? Jak silná a jak skutečná byla ruská touha po integraci s Evropou a se Západem? Co přesně znamenaly „přijatelné podmínky" a „rovné partnerství" vzhledem k tehdejší ruské hluboké ekonomické a politické krizi?

Dokument *Ruská vojenská doktrína*, který generální štáb ozbrojených sil vydává každých několik let, vypočítává hlavní nebezpečí, jimž země čelí. Ještě před několika lety se o NATO a Spojených státech hovořilo jako o „strategických partnerech". Teď už ne: ve verzi z roku 2014 mluví Putin a další ruští mluvčí o Spojených státech a NATO jako o hlavním nepříteli a padly jen chabě zastírané hrozby, odkazující k ruskému jadernému arzenálu a odstoupení od smlouvy se Spojenými státy z roku 1987, která byla jedním z aktů slibujících omezení závodů v jaderném zbrojení. *Ruské vojenské doktríně*, jejíž celý text nebyl nikdy zveřejněn, by se možná neměl přikládat nepatřičný význam. V každém případě je však důvod předpokládat, že Rusko už léta k jaderné smlouvě z roku 1987 nepřihlíží. Reálná fakta jsou důležitější než oficiální prohlášení tohoto druhu. A fakta říkají, že se ruské vojenské výdaje mezi roky 2007 a 2014 zdvojnásobily, kdežto výdaje NATO klesly na polovinu.

Co bylo rozhodujícím faktorem v ruském myšlení a jaké byly hlavní motivy? Bylo to přání chránit ruskojazyčné obyvatele žijící mimo Ruskou republiku, anebo přání obnovit hranice Sovětského svazu a vytvořit znovu starou říši?

O těchto otázkách se bude dlouho diskutovat v nadcházejících letech, až bude známo víc o ruské touze po integraci se Západem a západním postoji k ní. Podle důkazů dostupných dnes jsou ruská tvrzení o „promeškané šanci" nepravdivá.

O zájmu ruských vlastenců o nové nabytí velmocenského postavené nebylo pochyb. Protože však byl Západ tak dlouho vnímán jako zapřisáhlý nepřítel Ruska, nebylo snad nevyhnutelné, aby se ruská integrační strategie, i kdyby byla zcela opravdová, brala s jistou mírou opatrnosti či aspoň váhání? Rusko v té době potřebovalo pomoc, aby zabránilo úplnému krachu: mělo k západní pomoci patřit i obnovení starých hranic Sovětského svazu? Zajistila by taková pomoc navěky ruskou vděčnost?

Někteří ruští analytici pociťují určitou nejistotu i v době ruského triumfu. Jak uvedl Sergej Karaganov:

> Dnes je Rusko na vrcholu svých sil. Blízká budoucnost nenabízí naději, že by ještě zesílilo. Vypadá to, že Rusko záměrně posunulo ohnisko soutěžení se Západem od „měkké" moci a ekonomického sektoru k „tvrdé" moci, politické vůli a intelektu. Jinak řečeno tam, kde si Rusko myslí, že spočívá jeho síla.
>
> Tento pokus doposud přinášel pozitivní výsledky. Aby však Rusko alespoň ve střednědobém výhledu upevnilo svou pozici, potřebuje reformovat svou ekonomiku a vnitřní politiku, rychle vyměnit své elity a formulovat cíle a národní ideu sdílenou většinou občanů. Rusko se na to chystalo. Televizní protizápadní kampaň nevídaná od éry studené války pomohla sjednotit veřejné mínění. Ozbrojené síly byly zásadně aktualizovány. Existovala i znamení hrozícího střetu. Průběžné výsledky jsou příznivé.
>
> Rusko se chopilo iniciativy a udrželo ji. Ruský arzenál obsahuje širokou škálu ekonomických a politických nástrojů k dosažení svého cíle, což je velmi riskantní strategie, která bude dlouho komplikovat vztahy se Západem. Tato strategie oslabí ruské postavení ve vztazích s Čínou (jeho manévrovací prostor se zúží), i když morální autorita v očích nezápadního světa vzroste. Bude tomu tak – samozřejmě pokud Moskva neprohraje.

Jsou to zajímavé úvahy, jasnozřivější než většina těch, které tehdy z Moskvy vzcházely. Je poměrně snadné rozvinout masivní propagandistickou kampaň, ale jak v krátké době vytvořit novou elitu? Vzdalo se Rusko v ekonomické oblasti soupeření se Západem – a má naději na dosažení výhod prostředky „tvrdé moci" a „politické vůle"? Znamená to válku? A pokud ano, jakou válku?

Dá se pokládat za jisté, že jakkoli Moskva pokročila k agresivně nacionalistické a dokonce šovinistické politice, nikdo kromě pomatených extremistů opravdu nechce velkou jadernou válku. Zřejmě se v Moskvě najdou lidé, kteří jsou přesvědčeni, že mezi Ruskem a Čínou k žádnému soupeření nedojde, protože Čína chce pouze znovu získat Tchaj-wan. Moc sebeklamu je obrovská. Bývaly časy, kdy Mao pokládal za žádoucí, aby se Rusko pustilo do války se Spojenými státy, aby se supervelmoci navzájem zlikvidovaly nebo aspoň zneškodnily.

Za předpokladu, že je Rusko nyní na vrcholu svých sil, byť to prohlášení už po hospodářské krizi v letech 2014–2015 není tak často slyšet, – nemělo by většinu z uváděného dělat? Co když se tak jedinečná příležitost už nebude opakovat? Jenže to by bylo nebezpečné, protože kdyby Rusko znovu přecenilo své síly – nedopadlo by to stejně jako v minulosti? Bylo by schopno udržet to, co za příznivého rozložení sil získalo? Jakékoli územní výdobytky Ruska nyní či v brzké budoucnosti by znamenaly, že současná vláda by získala doma podporu. Jak dlouho by však takový zisk vydržel?

Rusové chtějí, aby jejich země byla velmocí, pokud možno supervelmocí. Chtějí se ale také mít dobře. Oba cíle jsou pochopitelné – dají se však spojit? Ekonomičtí odborníci jako Vladimir Inozemcev silnými slovy prohlašovali, že Rusko není supervelmoc a nemůže jí být, dokud je závislé na vnějším světě, dokud mnohé z toho, co potřebuje, dováží a svůj vývoz omezuje hlavně na suroviny. A ještě kritičtější je finanční závislost Ruska na Západu.

Rusko čelí velkým vnitřním potížím a problémům, ale problémy se dají vyřešit a potíže překonat. A zase se dají uvést historické příklady, jako jsou francouzské oživení po letech 1870–1871 a německé oživení po první světové válce. V pozdním středověku a raném novověku byli Švédové a Švýcaři známi jako nejlepší a nejzuřivější vojáci, ale to už dávno neplatí. Británie byla průkopnickou zemí industrializace, kdežto o Číně platilo, že se tam nikdy nic nemění. Časy se ovšem změnily.

Spojené státy a Evropa procházejí obdobím velké psychologické slabosti. Evropskému projektu, postupu ke sjednocení, došla pára. Může to být začátek konce, ale může to také vést k oživení.

Jednou z ruských slabostí je osudová víra ve všemožné spiklenecké teorie a podivné ideje, jako je nový eurasianismus, nová geopolitika, výmysly a západofobie, provázené věčným perzekučním bludem a přehnaným přesvědčením o historickém poslání. Takové neduhy v žádném případě nejsou nijak specificky ruské, ale v žádné západní zemi nedosahují podobné myšlenky takové legitimity, jakou jim v Rusku propůjčuje Alexander Dugin a některé okruhy inteligence, ani se nepoužívají k ovlivnění politiky, o níž rozhodují ruští vůdci. Nacionalistické cítění se v různých časech vzdouvalo v mnoha zemích, ale těžko lze uvažovat o podobném kumulování nenávisti, jaké v posledních letech probíhá v Rusku. Dalo by se namítnout, že takové tendence nepotrvají navěky, že mohou zeslábnout, či dokonce zaniknout. Jenže v dnešní době, ve věku zbraní hromadného ničení, představují velikou hrozbu.

Docela nedávno, na konci studené války, převládala na Západě víra, že normálním stavem je demokracie a všechny ostatní formy vlády jsou politováníhodné úchylky od normy, které nebudou mít dlouhého trvání. Ukázalo se, že je to nadměrně optimistický předpoklad. Autoritářská mentalita mnoha ruských vládců stejně jako mentalita ovládaných se změní jen v důsledku kulturní revoluce, ke které dosud nedošlo.

Některé ruské demokraty to rmoutí, ale realitu je nutno akceptovat. Události posledních dvou desetiletí ukázaly, že v Rusku budí mnohem větší obavy chaos než autoritativní vláda a diktatura. A dokud je polovina společnosti přesvědčena o tom, že Stalin byl veliký a dobrý, nedá se ani nic jiného očekávat. To se může jednoho dne změnit, mezitím však lze jen doufat, že se situace nezhorší a nenastoupí ještě tvrdší forma vlády. Vliv ruské extrémní pravice a pomatených extremistů v průběhu let roste, ale nějaký plnokrevný fašismus se nezdá pravděpodobný. Zkušenost se Stalinem do jisté míry působí jako odstrašující prostředek, a ani ti, kteří pro ni nalézají omluvu, nechtějí, aby se opakovala.

Ústup od autoritářské vlády k demokratičtějšímu režimu se však jeví stejně nepravděpodobný. Za dob komunismu mohl Sovětský svaz počítat s podporou komunistů po celém světě. Pravicově nacionalistické Rusko může v zahraničí najít (nebo zaplatit) hrstku sympatizantů, o moc víc ne. Sovětská doktrína se zakládala na předpokladu, že nakonec všude zvítězí světová revoluce. Dnes se nedá najít žádná hranice, která by ruské expanzi dávala přirozené meze. Na druhé straně však lze jen těžko předpokládat, že by současní vládci odstoupili, leda by měli (jako Jelcin) jistotu, že po své rezignaci nebudou trestně stíháni například kvůli majetku, který během doby, kdy byli u moci, nahromadili.

Jak toho dosáhnout? V důsledku svobodných a neomezovaných voleb sotva. Už proto by byl přechod k demokratičtějšímu režimu skutečně obtížný. Existují však ještě další důvody, jako je tradiční ruský strach ze svobody, rozšířený ve velkých skupinách obyvatel. Jakmile jednou perzekuční blud hluboce zakoření, může se snadno obrátit špatným směrem – dovnitř, proti vlastnímu národu a vládě. Skrývají-li se všude nepřátelé, může mezi nimi být váš soused: nikomu se už nedá důvěřovat. Stoupající vlna ruského nacionalismu, která nahradila starou internacionalistickou doktrínu, je dvousečná zbraň. Jakmile je šovinistický duch venku z lahve, nemusí být namířen proti Západu, může si najít domácí cíle, jako jsou národnostní menšiny a miliony zahraničních dělníků, kteří dnes v Rusku jsou. Velvyslanec jedné ze středoasijských republik se ptal svých přátel v Moskvě: „Co to děláte s našimi lidmi, kteří pro vás pracují? Vracejí se domů jako militantní islamisté."

Snaha Západu zasazovat se o přátelštější vztahy je omezená. I kdyby byl západní postoj k Rusku veden nesrovnatelným přátelstvím a respektem, i kdyby

Západ pozitivně odpovídal na všechny ruské požadavky, není vůbec jisté, že by to mělo kýžený účinek. Sebekritika dávno není v módě; jde-li v Rusku něco špatně, je to vždycky chyba cizinců. Podle dřívějších zkušeností je pocit, že Rusko je obleženou pevností, velmi hluboký a dlouhodobý. Kdyby totiž Rusko nebylo obleženou pevností, jak by se daly ospravedlnit autoritářská vláda, četná omezení vnucená obyvatelstvu, vyžadování obětí a nedostatky režimu? Právě proto se vyhlídky na trvalé smíření a lepší vztahy se Západem dnes nezdají být zrovna zářivé.

Mělo by dojít ke změně. Ale kdy, jak a v jakém směru, to se nedá se žádnou jistotou říci. Bude k lepšímu nebo k horšímu? Gogolova trojka se zvonícími rolničkami se v ruské kultuře objevuje mnohokrát; obvykle se používá jako základní rekvizita zimních scén. Vyskytuje se v populárních písních právě tak jako v intelektuálské literatuře. V populární písničce dostane *jamščik* (vozka) pusu od hezkého děvčete, ale existují i příběhy o katastrofách, které způsobil opilý *jamščik*. Ve starém Rusku musel vozka absolvovat speciální školení skoro stejně důkladné jako londýnský taxikář. Ne všichni ho však absolvovali. A kdo je v Gogolově velkém díle pasažérem? Čičikov, nikoli jeden z nejpozitivnějších hrdinů ruské literatury, nýbrž podvodník, vtělení *pošlosti* (sprostoty). A tak Gogolova trojka pádí jako dřív, vozka nešetří koně, a dá se jen doufat, že má nějakou obecnou představu, kam jede a jak se dostane k cíli, aniž by příliš ohrozil své pasažéry a zbytek lidstva.

Ukázka z knihy Waltera Lacquera *Putinism: Russia and Its Future with the West*, přeložila Petruška Šustrová.

Walter Lacquer (1921), americký historik a politický komentátor.

institut VÁCLAVA KLAUSE

Institut Václava Klause nabízí knihu **Stanislavy Janáčkové „Lesk a bída měnové politiky“**. Měnová politika podle autorky není všemocná. V posledním období jsme svědky selhávání jejích tradičních nástrojů a hledání nouzových řešení. První část knihy vysvětluje podstatu měnové politiky. Druhá část přináší něco z dějin měnové politiky. Třetí část zkoumá finanční krizi z roku 2008 a evropskou dluhovou krizi. Čtvrtá část diskutuje nová dilemata a meze měnové politiky. Závěr se zamýšlí nad bídou měnové politiky.

108 stran, 100 Kč.

IVK nabízí knihu **Petra Žantovského „Mediální manipulace a krize v České televizi v roce 2000“**. Kniha zachycuje události a činy těch, kdo se v ní angažovali na jedné či druhé straně. Upozorňuje na zákulisní motivy a příčiny celé události a zveřejňuje fakta dokazující, že „svoboda slova“ byla tím posledním důvodem, proč k oné televizní krizi došlo, přesněji: proč a kým byla úmyslně vyvolána. A také – s jakým důsledkem: rostoucí skepsí veřejnosti k demokratickým pořádkům a procedurám, která nadlouho poznamená veškerý vnitropolitický vývoj v zemi.

260 stran, 100 Kč.

objednávky na: www.institutvk.cz

Konec éry nevinnosti

Rozhovor s Lubomírem Kopečkem

Známý český politolog Lubomír Kopeček je docentem politologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Věnuje se hlavně české politice a srovnávací politologii. Ve své nové knize *Deformace demokracie? Opoziční smlouva a česká politika 1998–2002* se pokusil o komplexní shrnutí příčin a dopadů tzv. Opoziční smlouvy, která v letech 1998–2002 výrazně ovlivnila a přetvořila českou politickou krajinu. Autor touto po odborné stránce nesporně kvalitní a přitom čtivou prací navazuje na svou knihu *Éra nevinnosti*, která mapuje počátky demokratické politiky v Československu a posléze v České republice v letech 1989–1997.

„Opoziční smlouva nesla svérázný otisk Klause i Zemana. Měla také nepochybně mocensky účelový charakter, když ODS výměnou za určité koncese umožnila vládnutí menšinového kabinetu ČSSD. Obsahově ovšem smlouva zásadně nevybočuje z uspořádání, která jsou běžná v řadě západních demokracií."

„Nedémonizujme Opoziční smlouvu. Podpora či tolerance menšinové vlády některou z opozičních stran není zavrženíhodná."

„Při pohledu na nestabilitu a nejednotnost našich většinových vlád se v budoucnu opět nedá vyloučit menšinové vládnutí. Upořádání konstrukčně podobná Opoziční smlouvě se tak můžou znovu objevit."

Při nedávném výročí 17 let od Opoziční smlouvy a 15 let od následného tzv. „tolerančního patentu" spatřila světlo světa vaše kniha, která k Opoziční smlouvě přistupuje jako ke komplexnímu fenoménu a snaží se popsat „ducha doby." Můžete na úvod zrekapitulovat, jaké události k uzavření Opoziční smlouvy tehdy vedly?

Při odpovědi na tuto otázku je potřeba zmínit více faktorů. Vyberu čtyři nejdůležitější. Za prvé jsou to velké spory provázející Klausovu pravostředovou vládu hlavně v závěru její existence v roce 1997. Za druhé hrálo velkou roli „Sarajevo", respektive emocemi až příliš přesycená atmosféra provázející pokus odstavit Václava Klause z postu předsedy ODS. Obojí fatálně rozdělilo českou pravici a pravý střed. Za třetí jsou důležité nejrůznější averze a nedůvěry prostupující v té době českou politiku. Podle mne byly možná důležitější než ideologické rozdíly. Někdy měly svůj původ v už zmíněném, jindy ležely jejich příčiny jinde. Namátkou vybráno tady byl například hodně ostrý antagonismus mezi předsedy ČSSD a unionistů, Milošem Zemanem a Janem Rumlem. První druhého nařkl krátce před volbami z přípravy údajného spiknutí. Dotčený kontroval slovy o paranoikovi v čele sociální demokracie. Česká politická elita se tehdy často nechovala zrovna profesionálně. A za čtvrté byl pochopitelně hodně podstatný výsledek voleb roku 1998, který varianty možné vlády omezil. Některé z možných alternativ, zejména tehdy nejdiskutovanější většinová vláda ČSSD, Unie svobody a lidovců nebo rovněž většinový kabinet ODS, Unie svobody a lidovců, se ukázaly v povolebním vyjednávání jako neprůchodné. Dřívější přepjatá konfrontace si vybrala svou daň.

Řada kolegů politologů tvrdí, že k tomu patu hodně přispěl fakt existence KSČM v českém politickém systému. Je tento argument správný?

Já bych tu situaci v roce 1998 neoznačil za pat. Určité možnosti tu byly a na rozdíl třeba od situace v roce 2006, kdy se vláda s šancí na důvěru sněmovny

sestavovala přes půl roku, vznikla v důsledku uzavření Opoziční smlouvy vláda za rozumnou dobu. Faktor KSČM samozřejmě roli hrál, když ji nikdo nehodlal přibrat do vlády, což možné vládní varianty také omezovalo. Zajímaví jsou v tomto směru lidovci, kteří měli velké vládní ambice. Josef Lux, který si uvědomoval rezistenci Rumlových unionistů vůči vstupu do vlády se Zemanem, tehdy v úzkém kruhu lidoveckých politiků zvažoval možnost menšinové vlády své strany s ČSSD. Taková sestava by se asi při hlasování o důvěře vládě ovšem musela opřít o komunistické poslance. Reakce veřejnosti i vlastních straníků by proto byly dost ostré a Lux se k tak riskantnímu kroku neodhodlal.

Bylo tehdy rozdělení pravice skutečně tak fatální, že si riziko dohody mezi Klausem a Zemanem nikdo z KDU nebo Unie svobody nepřipouštěl, neuvědomoval?
Ani lidovci, ani Unie svobody s Opoziční smlouvou v povolebních vyjednáváních nepočítali. Výmluvné jsou reakce některých jejich politiků na první signály, že se rýsuje dohoda ODS a ČSSD: nevěřili tomu. Je dobré dodat, že uzavření smlouvy nebylo šokem jen pro ně, ale i pro veřejnost a média. S Opoziční smlouvou se prostě vůbec nepočítalo. Samozřejmě zajímavá věc je, kdy se toto řešení začalo rodit. V knize se to snažím hodně podrobně zrekonstruovat.

Na debatách o výkladu opoziční smlouvy se dodnes odráží spor mezi pojetím politiky, jak k ní přistupoval Václav Havel, a na druhé straně tábor, který nejvýrazněji zastupoval Václav Klaus. V knize to myslím dobře ilustrujete pasáží, ve které zmiňujete, že Havlovo pojetí politiky utvářela specifická disidentská kultura, ovlivněná úvahami o překonání politiky jako pouhé „technologie moci", ve snaze vtisknout jí morální rozměr, zatímco Klause formovalo západní liberálně-ekonomické myšlení, aplikující na politiku tržní prizma a chápající politiku jako prostor pro souboj odlišných politických alternativ, tedy politických stran. Sám Havel označil Opoziční smlouvu za „produkt Klausova politického kejklířství". Čili z „havlistického" pohledu je Opoziční smlouva mravním prohřeškem, přitom se ale v roce 1996 u Havla dohodli Klaus se Zemanem na umožnění vzniku menšinové vlády ODS, ODA a lidovců. Nepoložilo to základy pozdější stigmatizované smlouvě z roku 1998?
Dohoda o vládě z roku 1996 opravdu může být chápána jako precedens a minimálně Zeman a Klaus ji tak označovali. Navíc je vidět, že se z ní i poučili. Dohoda z roku 1996 byla svou podstatou dost neformální. S výjimkou Zemanova slibu, že nechá při hlasování o důvěře v parlamentu „projít" Klausovu pravostředovou menšinovou vládu, za což bude ČSSD odměněna nějakými parlamentními posty, se nic dalšího konkrétnějšího nedohodlo. Opoziční smlouva naproti tomu měla psanou podobu a byla obsahově jasnější a specifikovanější, i když se za nějaký zvlášť propracovaný dokument označit nedá. Problém z hlediska kritiků ovšem byl, že Opoziční smlouvu uzavřely jen dvě velké strany – ODS a ČSSD. Také je potřeba si uvědomit, že dohoda „velkých proti malým" bez posvěcení „shora", z Hradu, se dost příčí české mentalitě. Navíc to všechno bylo po hodně emotivní volební kampani, hlavně ze strany ODS, končící takzvaným Mobilizačním letákem, kterým Klausova strana, mírně nadneseně řečeno, oblepila republiku. Veřejnost kampaň vnímala jako mobilizaci proti levici, s čímž se ovšem smlouva přirozeně dostala do rozporu. Mediálně se tak Opoziční smlouva dala Klausem a Zemanem „prodat" mnohem hůř než dohoda z roku 1996.

Byla Opoziční smlouva ve své době jedinečným jevem, nebo lze podobné dohody spatřovat i v jiných zemích

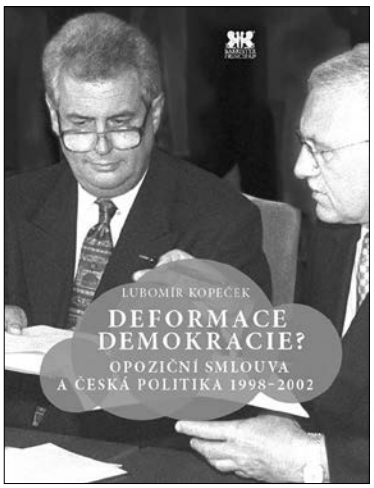

Lubomír Kopeček: *Deformace demokracie? Opoziční smlouva a česká politika 1998–2002*. Brno: Barrister & Principal 2015, 340 stran.

západní a střední Evropy? Pokročíme-li v čase, tak se jako aktuální téma jeví nedávné ujednání mezi rozhodujícími politickými stranami ve Švédsku o zajištění stability vládnutí až do roku 2022 z prosince loňského roku. I v tomto případě tam vidíme odkazy na stabilitu vládnutí, čili doprovází či doprovázela to i ve Švédsku či v jiných zemích podobná obvinění z obcházení demokratického procesu či snahy konzervovat moc?

Srovnání se zahraničím je hodně zajímavé. Jeden z předních kritiků Opoziční smlouvy, novinář Erik Tabery, a další tvrdí, že smlouva byla nestandardní, že byla tunelováním demokracie nebo něčím, co není v parlamentních demokraciích obvyklé. Tato tvrzení hodně ignorují realitu, protože menšinové vlády jsou v některých zemích zcela běžné. V knize podrobně rozebírám příklady právě Švédska, ale i Dánska, Nového Zélandu a Itálie. Všude tam jsou menšinové vlády časté, nebo dokonce naprosto drtivě převažující. Třeba ono zmíněné Švédsko střídalo v průběhu posledních desetiletí různá menšinová uspořádání. Od takového, kdy dohoda mezi vládou a nějakou opoziční stranou či stranami o podpoře byla zcela neformální, až po velmi sofistikované dohody, které se příliš neliší od klasických koaličních smluv s výčtem, co se bude procesuálně odehrávat či co kdo programově či pozičně získá. Dovolím si zdůraznit, že závazek opoziční strany, že při hlasování o důvěře nechá vládu projít a bude ji tolerovat i během volebního období, tak kritizovaný na Opoziční smlouvě, byl ve Švédsku běžný. Stejně tak se hojně vyskytuje například na Novém Zélandu. Snad bych dodal, že vládnout se nějak musí, a podle mého názoru je za určitých okolností menšinová vláda lepší a stabilnější řešení než heterogenní vládní koalice, třebaže má za sebou v parlamentu většinu.

V knize také zmiňujete, že ta ostrá kritika („handl", „zakonzervování na mnoho let dopředu", „něco v demokraciích nemyslitelného") je typická pro české prostředí, zatímco v zahraničí se odborníci přiklánějí spíše k verzi, že šlo o dohodu s cílem stabilizovat systém. Rezonuje toto téma vůbec u veřejnosti, nebo se jedná o „kavárenské téma"?

V českých poměrech má Opoziční smlouva mimořádně špatný zvuk. Je to něco odpudivého, kontroverzního, nepřijatelného. Důsledkem je, že menšinové vlády s podporou či tolerancí nějaké opoziční strany jsou po éře Opoziční smlouvy nevyužívaným prostředkem. Stigma Opoziční smlouvy zkrátka stále působí, i když dnes už mnohem slaběji než třeba před deseti lety. Nicméně je otevřené, jestli podobné řešení někdo jako nástroj v budoucnu využije – při pohledu na nestabilitu našich většinových vlád se mi to jeví jako pravděpodobné. Za kavárenské téma bych to neoznačil i z jiného důvodu: podívám-li se na kampaň k přímé volbě prezidenta v roce 2013, bylo to něco, co hodně rezonovalo v souvislosti s Milošem Zemanem. Prostě Opoziční smlouva se může vracet do české politiky jako bumerang.

Sblížila Opoziční smlouva Václava Klause a Miloše Zemana?

Určitě tady vznikl dvoustranný vztah a současně i vzájemný závazek. Dokonce se asi dá mluvit i o tom, že se v době Opoziční smlouvy odehrálo jakési lidské sblížení obou „otců" smlouvy. V každém případě se vzájemně dost potřebovali. Václav Klaus jenom s velkými problémy na přelomu let 1997 a 1998 přežil svou „politickou smrt" a Opoziční smlouva byla pro něj a ODS způsob, jak si udržet politický vliv. Zeman byl ovšem na konci devadesátých let ještě větší pária než Klaus. Většina kulturně-společenských elit ho rozhodně „nemusela" a podobně ho vnímala i značná část politické třídy. Od dnešní Zemanovy situace se to vlastně téměř neliší.

Kde se podle vás ten odpor k politice jako „umění možného" bere? Je to doznívání Havlova odkazu, nebo za tím musíme hledat komplikovanější fenomén?

V českých poměrech je velmi silné dědictví disentu, což není jenom vliv Václava Havla. Toto dědictví má silný morální či chcete-li moralizující étos, a hlavně touto optikou vnímá politiku, což vede k velkým a mnohdy přehnaným očekáváním. Na vnímání Opoziční smlouvy se to dost projevuje. Další dost podstatný moment je malá zkušenost s demokratickou politikou. Je dobré pořád vnímat, že to bylo jen pár let po listopadu 1989. Avšak problém také je, že oba hlavní „otcové" smlouvy podcenili reakce společnosti.

Využívání technologie moci nesmí vést k obsahovému vyprázdnění demokratické politiky. Hlavně u Klause je velký problém, že lpěl na smlouvě i v době, kdy se její smysl z hlediska toho, čeho ODS původně chtěla dosáhnout, vyčerpal. Začátkem roku 2001 definitivně zkrachovala volební reforma, sociálněekonomické sliby vláda ČSSD plnila velmi omezeně a snaha upravit ústavu také neuspěla. Trvat v této situaci na smlouvě bylo bianco šekem sociálnědemokratické vládě a projevem pohrdání pravicovými voliči.

Člověk se ale nemůže ubránit pocitu, že právě tento moralizující étos hrál určitou paradoxní roli v rozvratu politického systému v roce 2013. Celá mnohdy velmi přepjatá protikorupční hysterie, pěstování nedůvěry v politiku prostřednictvím stran… Nelze tady spatřovat impulz, který vedl k raketovému růstu popularity politického hnutí ANO, které svůj úspěch postavilo na odmítnutí politiky jako takové – neztrácet čas žvaněním a „makat"?

Mám pocit, že některé jevy se v české politice opakují. Na konci devadesátých let kulminovala určitá „blbá nálada", jak to tehdy nazval Václav Havel. Nemělo to jenom moralizující kořeny, ale rovněž šlo o odraz tehdejší reality hospodářské recese, privatizačních a postprivatizačních skandálů spojených například s tunelováním řady investičních fondů nebo neschopnost státu kontrolovat dodržování základních pravidel. Někdy od konce vlády Mirka Topolánka v letech 2008–2009 se řada věcí vlastně opakuje a objevuje se jakási druhá „blbá nálada", která dodnes doznívá. Jen aktéři a některé akcenty jsou jiné. Dnes máme nezvládnuté evropské fondy, tehdy to byla privatizace. Jen připomenu, že antikorupční nálada či poptávka byla na konci devadesátých let také. Koneckonců na ni Miloš Zeman reagoval akcí Čisté ruce, která ovšem skončila fiaskem.

Napsal jste několik knih o české politice a stranickém systému. Nepochybně od „éry nevinnosti" (1989–1997) pozorujeme konstantní posun. Stejně jako Opoziční smlouva zarámovala léta následující, lze očekávat, že podobně se na formování českého politického systému podepíše jak svérázné prezidentství Miloše Zemana, tak hnutí ANO. Troufnete si odhadovat, jakým směrem se česká politika bude v následujících letech ubírat? Ovládne ANO českou politiku, nebo se jeho potenciál vyčerpá a jeho místo opět zaujmou tradiční strany?

Obávám se, že fenomén politických podnikatelů typu Víta Bárty, Andreje Babiše nebo Tomia Okamury je něco kvalitativně jiného, než co česká politika znala před rokem 2010. Nedokážu odhadnout, co bude za pár let, ale nezdá se mi pravděpodobné, že by tento fenomén z české politiky vymizel. Spíš ji bude dlouhodobě ovlivňovat, i když se mohou měnit konkrétní aktéři. Prezidentství Miloše Zemana je hodně závislé na tom, co mu dovolí straničtí lídři, a to hlavně lídři vládních stran. Koncepce prezidenta v české politice závisí nejenom od osobnosti hlavy státu, ale i od politického kontextu, ve kterém působí. Pokud budou vlády aspoň trochu stabilní a jednotné, prostor pro prezidenta se velmi zužuje. To, že Zeman neudrží ústa, je samozřejmě mediálně atraktivní, může to decimovat důvěryhodnost prezidentského úřadu, ale celkové fungování politického systému to ovlivňuje jen omezeně.

Rozhovor připravil Ondřej Šlechta.

Ondřej Šlechta je politický analytik. Zabývá se bezpečnostní problematikou a vývojem politického myšlení.

„Mrtvá těla jsou neosobní“

Nelítostný Otto Dix a brutalita Velké války

František Mikš

Významný německý malíř Otto Dix (1891–1969) je v českém prostředí téměř neznámý a až na několik drobných překladových textů o něm nebylo nic publikováno.[1] A to i přesto, že zejména v souvislosti s první světovou válkou, jejíž sté „výročí“ si nyní průběžně připomínáme, nabývá jeho dílo na aktuálnosti. Osobitého malíře představíme ve dvou samostatných článcích. Následující text se zabývá Dixovou uměleckou reflexí Velké války, v příštím čísle představíme jeho nemilosrdné „záznamy“ dekadentní kultury výmarské republiky a jeho umělecké zrání k osobité a u nás stále nedoceněné malbě „nové věcnosti“.

Otto Dix byl mimořádně talentovaný a především rozporuplný umělec, a to hned v několika směrech. Nejznámější z jeho rozsáhlého díla jsou kresby, grafiky a obrazy zachycující hrůzy první světové války. Z mnoha těchto děl, vytvořených během nasazení na frontě, ale někdy i s desetiletým odstupem, by se mohlo zdát, že byl pacifista, člověk válečnými hrůzami hluboce šokovaný a otřesený. Pravdou byl spíše opak. Do armády narukoval jako dobrovolník, aby nepromeškal „zásadní zkušenost války“, a jako kulometčík patřil k nejvražednějšímu typu vojáků, již masově rozsévali smrt v nepřátelských řadách. Na frontě strávil tři roky, většinou v předních liniích. Válku chápal nejen jako východisko z nejisté a nudné reality, ale především, jak později prohlásil, jako uměleckou inspiraci: „Všechny ty věci jsem prostě musel zažít. Zažít, jak někdo vedle mě padne k zemi, mrtvý, s dírou po kulce. Potřeboval jsem tu zkušenost. Chtěl jsem ji. Takže vůbec nejsem pacifista… Víte, jsem takový realista, že musím všechno vidět na vlastní oči, abych se ujistil, jaké to opravdu je.“[2] Silný vliv na Dixe v té době mají zejména myšlenky Friedricha Nietzscheho, jehož *Radostnou vědu* si nese v torně do Velké války.

Válečná zkušenost Dixovu malbu proměnila, vnesla do ní prvky krutosti, násilí, tělesného znetvoření, vraždy a prostituce, jež ovládly poválečný život v Německu. Namísto katarze a očištění, jak si mnozí namlouvali, vynesla válka na povrch to nejhorší, co v člověku dřímalo. Dixovou ambicí bylo věrně zachytit všechny temné stránky lidství, od zrození po smrt – vášeň a chtíč, zvrhlost, odcizení i utrpení. Vyvinul vlastní „ikonologii“ prostitutek, válečných kriplů a sexuálních vrahů, z nichž se mnohdy zvedá žaludek. Pokud jsou němečtí meziváleční modernisté líčeni (nikoli neoprávněně) jako umělci posedlí zobrazováním ošklivosti a temných stránek lidství, pak byl mezi nimi Dix (spolu s Georgem Groszem) nedostižným mistrem.

Dixův dělnický původ, jeho kritická a nelítostná díla, ale i fakt, že se od konce války pohyboval v levicových kruzích, to vše svádělo k tomu, že byly jeho obrazy pokládány za angažované a politické, ačkoli to vždy popíral. Na rozdíl od Felixmüllera, Grosze, Heartfielda a dalších německých modernistů, kteří byli členy komunistické strany, Dixe politika nezajímala. Pěstoval si image neangažovaného člověka, o němž bylo známo, že dá přednost návštěvě nevěstince před stranickou aktivitou. „Nechci slyšet o tvé blbé politice – raději utratím pět marek stranických poplatků za kurvu,“ odsekl malíři Felixmüllerovi, když ho přemlouval ke vstupu do komunistické strany.[3] „Vy a vaše zatracená politika,“ utrousil na adresu svých kolegů, „…proč si místo toho nesednete na

prdel a nemalujete." Jak později vysvětloval, nikdy se nepřidal k žádnému politickému programu, neboť nemohl vystát tupé fráze a předžvýkané pravdy. „Když se objevili a začali dělat přednášky, okamžitě jsem vypínal. Nechtěl jsem s tím mít nic společného."[4]

Z většiny Dixových obrazů by se rovněž mohlo zdát, že to byl krutý, zasmušilý a cynický člověk, nutkavě přitahovaný hrůzami války, násilím a krutostí vůči ženám. Ale opět bylo vše jinak. Jeho nejbližší přátelé ho líčili jako sebejistého štamgasta a zkušeného sukničkáře, často mluvili o jeho svérázných oblecích, šarmu a napomádovaných vlasech, o tom, s jakou bravurou tančil shimmy a charleston. Dix sdílel s Groszem zálibu v dandyovském oblečení ve stylu francouzských šviháků Jula Barbeyho d'Aurevilly či Charlese Baudelaira. Chtěl upoutat pozornost, a především chtěl uspět. Jeho osobním krédem bylo: „Buď budu proslulý slavně, nebo neslavně." V průběhu jeho bouřlivého a dlouhého života se mu podařilo, podobně jako Groszovi, vrchovatě naplnit obojí.

Slévárna a kouř

Wilhelm Heinrich Otto Dix se narodil 2. prosince 1891 v obci Untermhaus (poblíž průmyslového města Gery, nyní jeho součást), ležící asi třicet kilometrů západně od Drážďan. Byl nejstarší ze čtyř dětí slévárenského dělníka Ernsta Franze Dixe a švadleny Pauliny Louise Dixové (roz. Amannové). I přes dělnický původ rodičů byl od dětství ovlivněn uměním, neboť matka milovala hudbu a v mládí psávala poezii. Mnohem později, ve dvacátých letech, malíř oba zachytí na dvou působivých plátnech (*Portrét umělcových rodičů I* a *II*), z nichž zejména druhé se stane jedním z ikonických obrazů malby nové věcnosti.

Jako dítě Dix občas navštěvoval malíře Fritze Amanna, bratrance z matčiny strany, kterému stál i modelem. Právě v jeho ateliéru, prosyceném vůní barev a tabákového dýmu, v sobě objevil touhu stát se umělcem. Od mládí vynikal v kresbě a pozorování, a nejspíš měl i jistý druh fotografické paměti. V Geře se vyučil de-

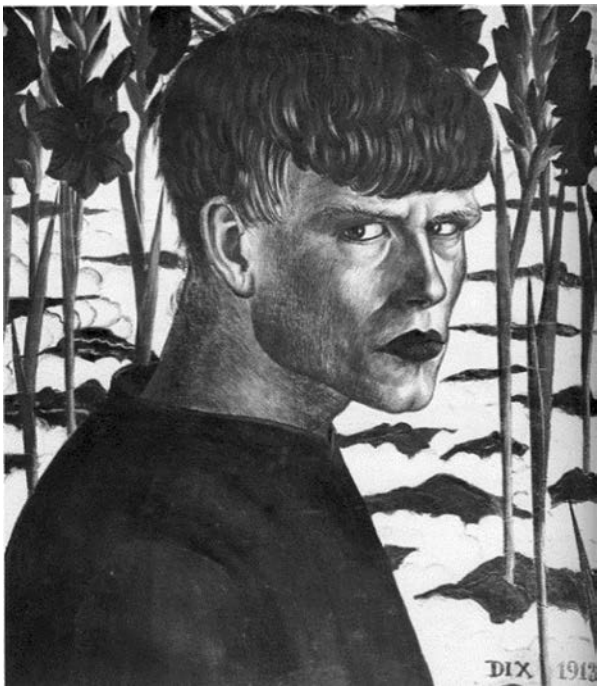

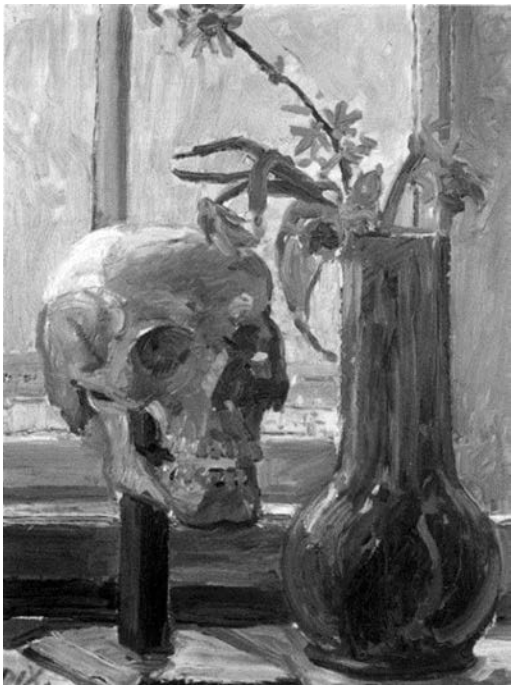

Obr. 1: Otto Dix: Autoportrét s rudými mečíky, 1913, olej na kartonu, 51x66 cm, soukromá sbírka, Stuttgart. Repro: Löffler, Fritz (1982), plate 2.

Obr. 2: Otto Dix: Vzkvétat a zhynout, 1911, olej na plátně, 60,5x47,5 cm, Stadtmuseum, Bautzen. Repro: Karcher, Eva (2010), s. 9.

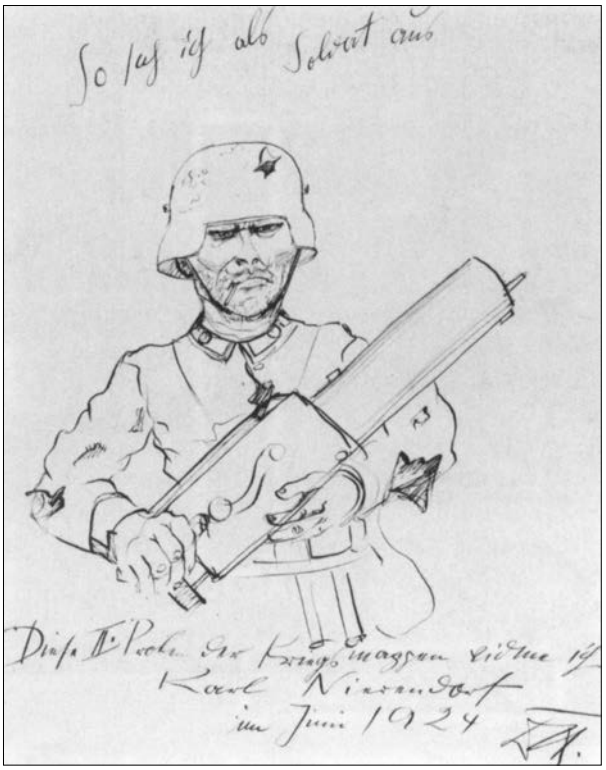

Obr. 3: Otto Dix: Autoportrét v dělostřelecké helmě, 1914, olej na papíře, 68x55,5 cm, Galerie města Stuttgart.
Repro: Karcher, Eva (2010), s. 26.

Obr. 4: Otto Dix: Tak jsem vypadal jako voják, 1924, perokresba, 43x34,4 cm, Kunsthandlung Nierendorf, Berlín.
Repro: Blübaum, Dirk a kol. (2006), s. 86.

koratérem a malířem a v roce 1909 byl přijat na Drážďanskou akademii krásných umění, kde byli jeho učiteli dnes zapomenutí malíři Richard Mebert a Paul Naumann, a také sochař Richard Guhr, jenž se později věnoval i malbě. V předválečných Drážďanech, prožívajících strmý kulturní rozkvět, Dix navštěvoval muzea i výstavy v soukromých galeriích, kde ho fascinovali zejména seveřané Vincent van Gogh a Edvard Munch. Seznámil se také s tvorbou německé expresionistické skupiny *Die Brücke* (*Most*), která zde působila až do roku 1911, kdy se její členové přesunuli do Berlína.

Na svých raných obrazech Dix experimentuje se styly i tématy, často užívá ponuré barvy, volí i temné či záhadné motivy. V roce 1910 maluje šrotiště slévárny se všemožnými litinovými předměty, neuspořádaně se kupícími v jedné spleti – ztělesnění ducha industrializace. O rok později lebku na stole vedle vázy s několika žlutými květinami, jakési *memento mori* (obr. 2). Plátno *Rozbřesk* z roku 1913 má blízko k obrazu *Pšeničné pole s havrany* (1890) od Vincenta van Gogha, jehož výstavu v Drážďanech nadšeně zhlédl. Dílo je někdy vykládáno jako předzvěst války – havrani nad bitevním polem sklizeným zubatou s kosou (bar. I.). Odhodlaný výraz ve tváři na secesně laděném *Autoportrétu s rudými mečíky* (obr. 1) z téhož roku dává tušit silnou a energickou osobnost. Jeho pohled je pronikavý a tvrdý. Na plátně *Autoportrét (kouřící)* sám sebe zobrazuje jako ztělesněnou ponurost; z nosu a úst se mu valí kouř jak z komína slévárny (bar. II.). Pod vlivem Richarda Guhra obrací svoji pozornost také k sochařství a mezi jiným vytvoří i kolorovanou sádrovou bustu Friedricha Nietzscheho, jehož dílo pokládá za „jedinou opravdovou filosofii“. Později se ji na svých obrazech pokusí převést do vizuálního jazyka.

Válka jako přírodní úkaz

Přestože se Dix přihlásil do armády jako dobrovolník, není známo, že by projevoval podobné frenetické nadšení z války jako někteří jeho umělečtí souputníci. Vedla ho k tomu spíše zvědavost než všudypřítomné a nakažlivé německé hurávlastenectví. Na rozdíl od některých svých kolegů-umělců, již se tváří v tvář kruté válečné realitě dříve či později nervově zhroutili (Beckmann, Grosz, Kirchner), byl bezproblémový voják. Narukoval v Drážďanech k dělostřelecké jednotce, k níž se hrdě hlásil, jak naznačuje i malba na papíře *Autoportrét v dělostřelecké helmě* z roku 1914 (obr. 3). Ještě v témže roce vytvoří působivý obraz *Kanóny* (bar. IV.), z nějž je patrná inspirace malbou italských futuristů. Na silně expresivním *Autoportrétu jako voják* se zobrazuje s vyholenou a bojovně vystrčenou hlavou, přičemž jeho divoký pohled nahání strach (obr. na obálce). Na jaře roku 1915 absolvuje další výcvik a od září je nasazen na západní frontě jako velitel kulometné jednotky. Pozice kulometčíka, která se objevila až s první světovou válkou, nepochybně člověka Dixova temperamentu přitahovala, neboť se v armádě těšila velké úctě a prestiži (obr. 4). V poddůstojnické hodnosti velí skupině dvanácti až patnácti mužů, kteří mají kulometčíka chránit a přesunovat kulomet a muniční pásy. V roce 1915 se na autoportrétu, rovněž ovlivněném futurismem, zobrazuje jako bůh války Mars (bar. III.).

Dixovy válečné zkušenosti byly bohaté. Na podzim roku 1915 bojoval na frontě ve Francii v oblasti Champagne, o rok později zakusil peklo zákopové války v bitvě na Sommě (obr. 14), která se stala symbolem krveprolití na západní frontě a zanechala po sobě více než milion padlých. Poté byl převelen do Flander a v roce 1917 byl nasazen na východní frontě v Rusku. Ke konci války opět bojoval na západní frontě. Nekonečné hodiny čekání v zákopech a bunkrech si Dix krátil tím, že kreslil a skicoval jak scény z každodenního života vojáků, tak i nevýslovné hrůzy krvavých bojů a jejich četné oběti (obr. 5, 6). Zajímal se o násilí páchané nejen na lidech, ale i na přírodě, neboť část kreseb zachycuje samotnou krajinu jako oběť války, rozkopanou zákopy a rozervanou výbuchy granátů (bar. V. a VI.). Domů posílal korespondenční lístky s kresbami a příležitostnými polními zápisky či

Obr. 5: Otto Dix: Dva střelci, kresba uhlem, 1917, 39,5x41 cm, Galerie der Stadt, Stuttgart. Repro: Cork, Richard (1994), s. 160.

Obr. 6: Otto Dix: Zničené válečné hroby, 1918, kresba uhlem, 40,5x39,5 cm, pozůstalost Otto Dixe. Repro: Löffler, Fritz (1982), plate 11.

I. Otto Dix: Rozbřesk, 1913, olej na papíře, 51x66 cm, soukromá sbírka, Stuttgart.

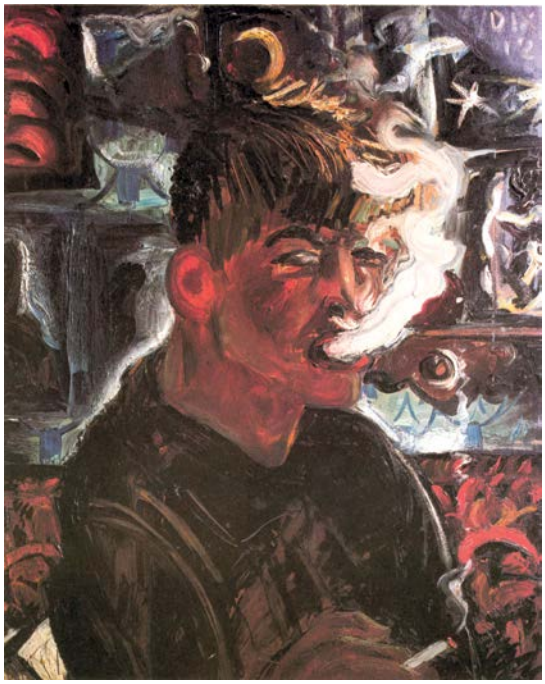

II. Otto Dix: Autoportrét (kouřící), 1913, olej na papíře, 70,5x56 cm, soukromá sbírka, Denzlingen.

III. Otto Dix: Autoportrét jako Mars, 1915, olej na plátně, 81x66 cm, Haus der Heimat, Freital.

IV. Otto Dix: Kanóny, 1914, olej na kartonu, 98,5x69,5 cm, Kunstmuseum Düsseldorf.

V. Otto Dix: Zákopy, kolem 1917, kvaš a běloba, 29x29 cm, soukromá sbírka.

VI. Otto Dix: Večerní slunce (Ypry), 1918, kvaš, 39,2x41,3 cm, nadace Walthera Groze, Städtische Galerie Albstadt.

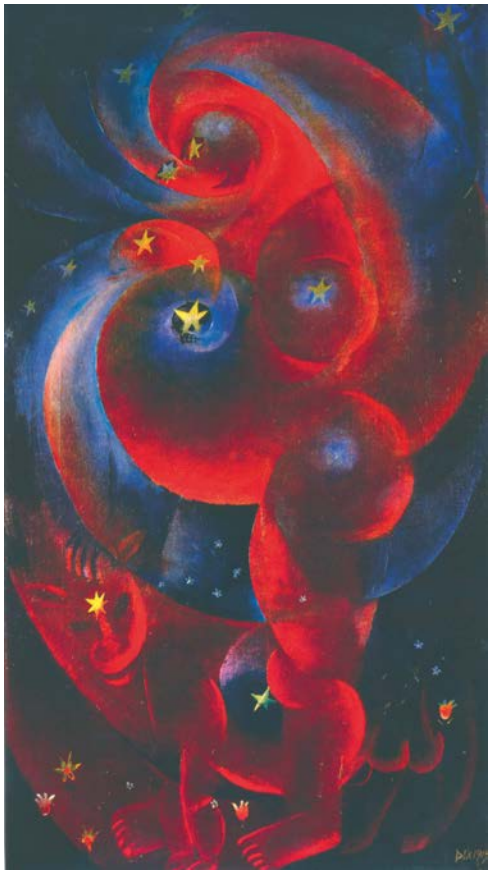

VII. Otto Dix: Těhotná žena, 1919, olej na plátně, 133x72 cm, soukromá sbírka, Stuttgart.

VIII. Otto Dix: Měsíční žena, 1919, olej na plátně, 120x100 cm, Nationalgalerie, Berlín.

IX. Otto Dix: Prodavač zápalek, 1920, olej na plátně s kolážemi, 144x166 cm, Staatgalerie Stuttgart.

X. Otto Dix: Hráči skatu, 1920, olej na plátně s kolážemi, 110x87 cm, Galerie der Stadt Stuttgart.

XI. Otto Dix: Střední panel triptychu Válka, 1929–1932, kombinovaná technika na dřevě, 204x204 cm, Staatliche Kunstsammlungen, Gemäldegalerie Neue Meister, Drážďany.

XII. Otto Dix: Válka (triptych), 1929–1932, kombinovaná technika na dřevě, 264x404 cm, Staatliche Kunstsammlungen, Gemäldegalerie Neue Meister, Drážďany.

komentáři. Již v roce 1916 je v drážďanské Galerii Arnold vystaven soubor jeho válečných prací na papíře.

Dix válku neromantizoval, nehledal v ní patos či poetiku, nahlížel ji takovou, jaká byla. „Válku je třeba pokládat za přírodní úkaz," můžeme číst v jeho *Válečném deníku* z let 1915–1916. „Mrtvá těla jsou neosobní."[5] Jeho tehdejší reflexe války se příliš nelišily od toho, jak ji vnímal s odstupem času a když později vysvětloval, proč se tohoto vražedného „podniku" dobrovolně účastnil. V roce 1961, ve svých sedmdesáti letech, v jednom z rozhovorů řekl: „Válka je hrozná: hlad, vši, bahno, šílené zvuky. Všechno je úplně jiné. Víte, před těmi ranými obrazy jsem měl pocit, že existuje jedna dimenze reality, kterou se umění ještě nezabývalo: dimenze ošklivosti. Válka byla strašná věc, ale bylo na ní cosi, co vzbuzovalo úžas. To jsem si rozhodně nemohl nechat ujít! Museli jsme zažít lidi, kteří se tímto způsobem dostali mimo jakoukoli sebekontrolu, abychom mohli vědět něco o člověku."[6]

Váleční invalidé

V únoru 1919, krátce po skončení války, se Dix vrací do Drážďan, kde pokračuje ve studiích na akademii výtvarných umění, zprvu u Maxe Feldbauera a později u Otty Gussmanna, kde má jako „mistrovský žák" zdarma k dispozici vlastní ateliér. Spolu s malířem Conradem Felixmüllerem, novinářem Hugem Zehderem a dalšími čtyřmi umělci zakládá expresionisticky laděné uskupení *Dresdner Sezession – Gruppe 1919*, pro jehož první výstavu vytvoří i propagační plakát. Zprvu se zdá, že skupina bude orientovaná i politicky (v duchu proklamovaného utopického socialismu), ale oba její lídři, Feldbauer a Felixmüller, od roku 1919 členové Komunistické strany Německa, po několika měsících na členství rezignují pro politickou pasivitu a „apatii" ostatních umělců skupiny, Dixe nevyjímaje.[7]

Dix v té době maluje a vystavuje spíše expresionisticky laděné a fantaskní obrazy, jako jsou například *Prométheus*, *Léda a labuť*, *Těhotná žena* (bar. VII.) či *Měsíční žena* (bar. VIII.), překypující živelností a divokou barevností. Objevují se u něho však už i témata vyloženě sociální a kritická, jako například plátno *Bordel* (1919) zobrazující bohatého muže v obleku vrhajícího se v nevěstinci na prodejnou ženu. „Otto Dix je ryzí instinkt," píše o něm kritika v souvislosti s první drážďanskou výstavou *Gruppe 1919*. „Nesnáší složité úvahy, nepřemýšlí o sobě, prožívá se."[8] V dalším článku je přirovnáván k necivilizovanému divochovi, jenž je věčně na válečné stezce: „Štětcem se rozmachuje jako sekerou a každý tah je výkřikem barvy… Jeho živelná divokost žízní po prudké bouři čisté tryskající barvy. Tento tančící derviš je vskutku posedlý člověk."[9]

Dixovo expresionistické období však netrvá dlouho, tento styl mu není bytostně vlastní. Již v roce 1919 se seznámí s berlínskými dadaisty a o rok později se spolu s Georgem Groszem, Johnem Heartfieldem a dalšími umělci účastní Prvního mezinárodního Dadaveletrhu v Berlíně, kde se představí ve zcela jiném světle, zejména rozměrným (dva metry širokým a metr a půl vysokým) plátnem *Váleční invalidé* (obr. 7). Radikální a podvratná výstava se okamžitě stane terčem ostré kritiky z pravé i levé části politického spektra, kritizují ji dokonce i komunisté. Německé úřady rozlítí zejména velká figurína uniformovaného důstojníka s prasečí hlavou, zavěšená u stropu s cedulkou „Pověšen revolucí", a rovněž Groszovy grafiky z protiválečného alba *Bůh s námi*. Pět umělců (Baader, Burchard, Grosz, Heartfield a Schlichter) je postaveno v Berlíně před soud za nactiutrhání branné moci, avšak posléze jsou osvobozeni či vyváznou s malými peněžitými tresty. Přestože Dix není mezi stíhanými, jeho plátno *Váleční invalidé*, namalované v podobně kritickém duchu, vyvolá mezi publikem rovněž velký rozruch.

Váleční invalidé patří do série Dixových prvních čtyř obrazů, v nichž válkou zmrzačená těla opouštějí bitevní pole a vstupují do světa civilistů. Stejně jako se malíř po válce přesouvá z bojiště do města, kde na ulici zaujatě pozoruje a zachycuje každodenní život, přesouvají se sem i přeživší váleční veteráni, nejrůznější invalidé bez nohou a rukou na vozíčcích, snažící se všemožně sehnat prostředky k přežití. Často žebráním, jindy jako pouliční muzikanti či prodavači. „Slušní" občané od těchto zohavených „zrůd" odvracejí oči, tváří se, že je nevidí, někdy dokonce vyděšeně prchají. Jsou to lidé obtěžující, zbyteční a bez

Obr. 7: Otto Dix: Váleční invalidé, 1920, olej na plátně, 150x200 cm, zničeno. Repro: Karcher, Eva (2010), s. 65.

budoucnosti, kteří mohou posloužit snad jedině jako patník pro močící psi (*Prodavač zápalek*, bar. IX.).

Na dalších dvou plátnech Dix zobrazuje nejen kruté následky, jež válka zanechala na svých obětech, ale i nejrůznější pokusy o jejich nápravu či zahlazení. Obraz *Prager Strasse* (obr. 8), doprovozený ironickým podtitulem „Věnováno mým současníkům", znázorňuje dva beznohé válečné veterány před výlohou s nejrůznějšími ortopedickými potřebami a protézami, na jejichž pořízení však nemají potřebné peníze. Na plátně *Hráči skatu* (bar. X.) vidíme důstojníky z vyšší společnosti, jejichž válkou zmrzačená těla se prostřednictvím důmyslných protéz a kovových náhrad proměnila v jakési podivné nelidské mechanismy. Levý hráč je zobrazen z profilu, aby byla dobře vidět jeho znetvořená tvář a prázdná oční dutina. Z ucha mu vede trubice, která ústí v malé naslouchadlo umístěné na stole s kartami. Jeho pravý rukáv je prázdný a z levého vysouvá jakousi umělou kovovou ruku, s jejíž pomocí pokládá karty na stůl. Zbylé karty svírá prsty pravé nohy, levá noha je amputovaná a kouká z ní jednoduchá protéza. Lépe na tom není ani prostřední hráč, kterému chybějí všechny čtyři končetiny a jenž umísťuje na stůl karty pomocí podivně velké mechanické ruky. Ostatní karty drží ústy, chybí mu však dolní čelist, místo které má pohyblivou náhražku. Jeho levé oko je umělé, v uchu má malé naslouchadlo a na vyspravené části lebky vytetovanou dvojici nahých milenců v lascivním objetí, zřejmě připomínku tužeb, jež se mu již nikdy nenaplní. Hráč vpravo je rovněž bez nohou a stejně jako muž uprostřed má umělou dolní čelist, zatímco chybějící špička jeho nosu je překryta kouskem kůže.

Váleční veteráni jsou na svá zranění pyšní (muž vpravo má na prsou připnutý Železný kříž) a veřejně je vystavují na odiv. Přestože svými protézami odhodlaně svírají karty, hra nemá valného smyslu, neboť listy jsou odkryty a hra dopředu prozrazena. Dvě identické karty (žaludový král) naznačují, že jde o falešnou hru, a poukazují na osudy hráčů, kterým je předurčeno prohrát. Stejně jako bylo od počátku souzeno prohrát těm, kdo podstoupili čtyřleté válečné šílenství, do jehož „očistného ducha" bylo v Německu vkládáno tolik nadějí.[10]

Obr. 8: Otto Dix: Prager Strasse, 1920, olej na plátně, 101x81 cm, Galerie der Stadt, Stuttgart. Repro: Karcher, Eva (1987), s. 43.

Od roku 1919 se Dix věnuje rovněž grafice, do jejíž techniky ho zasvětil Conrad Felixmüller. Nevede ho k tomu pouze poválečný nedostatek výtvarného materiálu či malá kupní síla potenciálních klientů (grafiky byly lépe prodejné), ale chápe ji jako výzvu i podnět. S překvapením zjišťuje, že „tímto jednodušším prostředkem se dá vyjádřit vše mnohem výrazněji, naléhavěji" (*Výkřik*, obr. 9). Podobně jako Max Beckmann či George Grosz vytvoří velký počet grafik, jež postupně vycházejí v ucelených albech. Na grafickém listu *Já Dix jsem A a O* (obr. 10), který patří mezi nejznámější, zobrazuje vlastní průhlednou hlavu s obrovským okem ve středu, z nějž se paprskovitě odvíjejí jednotlivé fáze koloběhu života, od kojence po umrlčí lebku. Písmena *A* a *O* v názvu dřevořezu představují alfu a omegu, počátek a konec, zrození a smrt, Dixovo věčné umělecké téma. Velké magické oko uprostřed naznačuje, že malíř tento koloběh života, kolotoč vznikání a smrti, vnímá především vizuálně.[11]

„Chci malovat mrtvoly"

V letech 1923 a 1924 vytváří Dix své nejznámější grafické album *Válka*, pokládané za jednu z nejlepších uměleckých reflexí první světové války, ačkoli vzniklo až šest let po jejím konci. Cyklus padesáti grafických listů, vydaný v Berlíně Dixovým příznivcem, obchodníkem s uměním Karlem Nierndorfem, nebyl navzdory očekávání komerčně úspěšný, nejspíše pro brutalitu a syrovost jednotlivých vyobrazení. Dix při jejich tvorbě čerpal nejen ze svých starších zkušeností

Obr. 9: Otto Dix: Výkřik, 1919, dřevořez, 18x14 cm, Kunstgalerie, Gera. Repro: Cork, Richard (1994), s. 243.

Obr. 10: Otto Dix: Já Dix jsem A a O, z alba *Vznikání*, 1919, dřevořez, 18x15,8 cm. Repro: Blübaum, Dirk a kol. (2006), s. 110.

a náčrtů ze zákopů, ale rovněž ze skic zohavených těl pořízených v márnici, kde byli neidentifikovaní mrtví vojáci „vystaveni“ pro rodiny pátrající po svých pohřešovaných členech. Opíral se také o četné válečné fotografie (obr. 11, 12) a údajně získal i dokumentaci z jedné vojenské nemocnice, kde plastičtí chirurgové vyspravovali znetvořené obličeje a rozdrcené končetiny.

Výsledek byl krutý a nemilosrdný stejně jako byly kruté a nemilosrdné metody Dixovy přípravy a tvorby, stejně jako byla krutá a nemilosrdná válka sama. Jak později prohlásí: „Válku jsem pečlivě studoval. Člověk ji musí ukázat realisticky, aby bylo možno pochopit její povahu. Umělec má pracovat tak, aby jiní lidé viděli, jaké to bylo. (…) Domnívám se, že nikdo jiný neviděl realitu této války tak jako já, to strádání a hrůznost. Rozhodl jsem se podat o ní faktickou zprávu: zničená země, utrpení, rány.“[12]

Dix na jednotlivých listech alba zaznamenává hrůzy na bojištích a četné válečné oběti, mrtvé vojáky v podivných pozicích, zmrzačená a rozkládající se těla, kostlivce v uniformách držících pohromadě pouze ztvrdlým blátem ze zákopů. Skupina vojáků, nejspíše vlastní Dixova kulometná jednotka, jako by do bojů vtrhla ze samotného pekla, nebo tam alespoň směřovala (obr. 14). Na zřejmě nejznámějším leptu alba vidíme lebku, v níž se to hemží kroutícími se červy, kteří prolézají všemi jejími otvory (obr. 13). „Dix se do takových odpudivých témat zakusuje s chladnou krutostí, ve které se hnus úzce proplétá se zaníceným vytržením,“ napíše o albu tehdejší kritika.[13]

Již v roce 1920 začal Dix pracovat na obraze *Zákop* (obr. 15), jednom z nejsilnějších a nejdiskutovanějších obrazů té doby, k němuž pořídil mnoho přípravných studií a skic. Plátno dokončil až na sklonku roku 1923 a se svým typicky drsným způsobem popsal, jak pořizoval první pracovní studie: „Jednou jsem zašel do pitevny a řekl jim ‚Chci malovat mrtvoly!‘. Zavedli mě ke dvěma mrtvým ženským tělům, u kterých právě dokončili pitvu a ve spěchu je zase zašili. Sedl jsem si a začal malovat… Znovu jsem se tam vrátil a požádal o nějaké vnitřnosti a mozek. Dostal jsem mozek v misce a udělal podle něho akvarel.“[14]

I zde je výsledná krutost a syrovost obrazu úměrná tomu, jak krutě a chladně Dix postupoval při jeho malbě. Jeden z nejsilnějších popisů plátna přinesl v té době Walter Schmits, umělecký kritik *Kölnische Zeitung*: „Ve studeném, sinavém a přízračném světle rozbřesku… se vynořuje zákop, který právě zasáhlo pustošivé bombardování. Na jeho dně se leskne jedovatě, sírově žlutá kaluž – jako nějaký škleb z pekla. Zákop je plný hrozivě zohavených lidských těl a jejich kusů. Mozky tečou z otevřených lebek jako červená

Obr. 11: Smrt pod kulometnou palbou, fotografie z knihy Franze Schauweckera *So war der Krieg*, 1927.

Obr. 12: Otto Dix: Večer na pláni Wijtschate, 1923/1924, lept, akvatinta, 24,5x30 cm, z alba *Válka*.

Obr. 13: Otto Dix: Lebka, 1923/1924, lept, akvatinta, 25x20 cm, z alba *Válka*.

Obr. 14: Otto Dix: Kulomety vpřed (Somma, listopad 1916), 1924, lept, akvatinta, 24,5x30 cm, z alba *Válka*.

ovocná kaše; utržené končetiny, vyrvané vnitřnosti, cáry uniforem [a] dělostřelecké granáty tvoří jednu úděsnou hromadu. (…) S novými, zkrvavenými mrtvými těly se proplétají tlející pozůstatky padlých, kteří byli pravděpodobně z nouze pohřbeni do stěn zákopu a které nyní odkryly výbuchy šrapnelů. Jednoho vojáka vyhodil výbuch ze zákopu a on teď trčí nad ním, nabodnutý na kůlech."[15]

Dix plátno prostřednictvím Karla Nierndorfa prodal muzeu Wallraf-Richartz v Kolíně nad Rýnem, kde od počátku vyvolávalo silné kontroverze. Mnohé návštěvníky pobouřilo svou syrovostí, a někteří dokonce požadovali, aby bylo odstraněno z očí veřejnosti a vráceno umělci, neboť zraňuje cítění pozůstalých rodin a veteránů, kteří nasazovali ve válce životy. Odpůrce obrazu uráželo zejména to, že obraz zakoupilo muzeum města ležícího v Porýní, tedy na území okupovaném britskými vojáky. Vášnivá polemika kolem obrazu se rozhořela zejména poté, co jej Dixův příznivec a ochránce Max Liebermann vypůjčil pro jarní berlínskou výstavu Pruské akademie umění, jíž předsedal. Nejvlivnější německý kunsthistorik Julius Meier-Graefe, umělecký kritik konzervativních *Deutsche Allgemeine Zeitung*, plátno označil za „hrůzu", ze které „se chce člověku zvracet", a jeho vystavení na okupovaném území za hanbu pro německý národ.[16] Zhruba o týden později otiskl týž list obranu *Zákopu* od historika umění Paula Westheima a prohlášení svého pravidelného uměleckého kritika Paula Fetchera. Ten vyzvedl Dixovu uměleckou „poctivost" a současně ocenil Meier-Graefeho snahu odstranit obraz z očí veřejnosti na okupovaném území. Namísto toho navrhl jeho trvalé vystavení v Berlíně.[17] Tento názor podpořil i Max Liebermann, jenž v otevřeném dopise vyjádřil politování nad tím, že dílo takového významu není trvale umístěno v berlínské Národní galerii.[18]

Obhajobu *Zákopu*, která v té době zaznívala, výstižně shrnul Willi Wolfradt, autor Dixovy monografie z roku 1924: „Jistěže byl namalován proto, aby člověku bylo na zvracení, ne aby cítil uspokojení… Je to prostě neestetické! – a samozřejmě, právě takový je Dix." Malíř podle něj zůstal výtvarně poctivý i za cenu, že obraz není divákovi esteticky příjemný.[19]

Výsledkem bouřlivé polemiky bylo, jak si všimly například *Frankfurter Zeitung* z konce ledna 1924, že se obraz stal velmi známý a populární. A přestože bylo muzeum v Kolíně nakonec přinuceno jej malíři vrátit, putoval poté po německých městech z výstavy na výstavu a zvědaví lidé byli ochotni vystát i dlouhou frontu, aby tuto uměleckou „zrůdnost" spatřili. Po mnoha dalších peripetiích byl nakonec nacisty zabaven, v roce 1933 vystaven na drážďanské defamační výstavě *Obrazy úpadku* a později zničen.

Obr. 15: Otto Dix: Zákop, 1920–1923, olej na plátně 227x250 cm, zničeno. Repro: Löffler, Fritz (1982), plate 62.

Triptych *Válka*

V roce 1929 začal Dix pracovat na triptychu *Válka* (bar. XII.), pečlivé a realistické rekonstrukci svých válečných zkušeností z fronty. Do malby se podle svých slov pustil proto, aby navždy „dostal z hlavy" děsivé vzpomínky, jež se mu neustále vracely. A znepokojoval ho rovněž překroucený pohled na zákopové boje a falešné legendy o hrdinství německých vojáků, které se v té době stále více šířily: „Maloval jsem ho deset let po první světové válce. (…) Tehdy bylo ve výmarské republice mezi lidmi hodně knih oslavujících válečné hrdinství v podobě, jež byla veterány ze zákopů dávno odmítnuta jako nesmyslná. Lidé už začínali zapomínat na strašné utrpení, které válka způsobila. (…) Prostě jsem chtěl objektivně – skoro jako v reportáži – shrnout své zkušenosti z let 1914–1918 a doložit, že pravé lidské hrdinství spočívá v odmítnutí nesmyslné smrti."[20]

Na žádném jiném obraze Dix nepracoval tak dlouho, nikdy tak zevrubně nepromýšlel kompozici. Výsledné dílo, jež je dnes majetkem drážďanského Albertina, dokončil až roku 1932 a stalo se jedním z nejdůležitějších uměleckých svědectví o válečných

hrůzách. Při loňské připomínce stého výročí vypuknutí první světové války byl triptych představen na samostatné výstavě *Otto Dix: Der Krieg. Das Dresdner Triptychon*.[21] V rámci přípravy expozice byl podrobně studován v restaurátorských dílnách a pomocí různých rentgenových metod byly vizualizovány všechny jeho významné změny od skici až po finální podobu. Potvrdilo se, že Dix znovu a znovu jednotlivé části triptychu přemalovával a že se snažil co nejvíce odkazovat ke vzoru starých mistrů, což je patrné zejména při srovnání s ranými díly Matthiase Grünewalda, tvorbou Albrechta Dürera či Francisca de Goyi.[22] I proto se od počátku rozhodl pro archaický formát oltářního triptychu s přidanou predelou a tradiční malbu na dřevěné desky. Kontrast formátu užívaného pro náboženské obrazy s ryze sekulárním a krutým obsahem malby Dix využívá pro posílení emocionálního účinku svého díla.

Na levém panelu triptychu pochoduje za úsvitu zástup vojáků na frontu. Dva nejbližší zády k nám spolu rozprávějí, další kousek před nimi nese na rameni „Dixovu" smrtonosnou zbraň, kulomet. Jednotka pochoduje oparem přízemní mlhy šířící se po celém obraze, z níž se scéna tajemně vynořuje. Je to předzvěst jedovatého bojového plynu, který se bude šířit v zákopech? Nebo dokonce připomínka, že vojáci ve skutečnosti „tápou v mlze", že nemají ponětí o smyslu svého poslání a především o tom, do jakého válečného pekla směřují?

Skutečné hrůzy, jež je na bojišti čekají, se vyjeví na středním panelu, zobrazujícím zdevastovanou krajinu po bitvě. Dix na něm do velké míry vychází ze svého staršího plátna *Zákop* (srov. obr. 15 a bar. XI.), které vyvolalo v polovině dvacátých let tak vášnivé kontroverze. I zde vidíme propletený shluk hrozivě zohavených lidských těl, utržené končetiny, vyrvané vnitřnosti, cáry uniforem, a rovněž vojáka vymrštěného výbuchem, jehož tlející tělo trčí ve vzduchu nabodnuté na kůlech. Tentokrát však mrtvý „nezírá" vzhůru k nebi, ale naopak tváří dolů hrozivě ukazuje na peklo odehrávající se dole na zemi. Nové jsou ruiny budov v pozadí a především osamocená postava vojáka s plynovou maskou, jediného přeživšího v jedovaté apokalyptické krajině.

Pravý panel zobrazuje útěk z ohnivého pekla válečné vřavy. Dix sám se zpodobuje jako voják s pološíleným výrazem ve tváři, jenž táhne svého druha s obvázanou zakrvácenou hlavou z boje do bezpečí. Obě postavy jsou namalovány v nepřirozených bílošedých odstínech, takže připomínají spíše duchy mrtvých než skutečné živé bytosti. Dole pod centrálním panelem jsou na predele zobrazeni spící vojáci natěsnaní v podzemním krytu připomínajícím spíše hromadný hrob než místo určené k odpočinku. Jsou skutečně ještě mezi živými, či jak dlouho mezi nimi budou? Jak ukázala analýza triptychu při přípravě výstavy, Dix původně zamýšlel úkryt obklopit lebkami a kostmi, ale nakonec od tohoto záměru upustil.

Malíř dokončil triptych roku 1932, rok před jmenováním Hitlera říšským kancléřem, a veřejnost ho mohla zhlédnout pouze jednou, v témže roce na podzimní výstavě v Pruské akademii v Berlíně. Dix rovněž přišel s nápadem, že by dílo mělo být trvale vystaveno nikoli v kostele, jak někteří navrhovali, ale v betonovém válečném bunkru postaveném uprostřed ruchu a hluku náměstí některého velkého německého města. Lidé by před něj vstupovali jeden po druhém, aby v uměle navozeném tichu a samotě „pohlédli do očí" skutečné hrůze války. V bunkru by bylo navíc chráněno před nacistickými vandaly usilujícími o jeho zničení. Realita však byla jiná. Vzhledem k vnitropolitickým událostem byl triptych rozebrán, zabalen a uschován před nacisty, díky čemuž jej nepotkal stejný osud jako dřívější malbu *Zákop*.

Přizpůsobování a přežívání

V době nástupu nacistů k moci byl Dix již respektovaným umělcem, od roku 1931 členem Pruské akademie umění. S úspěchem se účastnil první velké výstavy německého umění, kterou uspořádal Alfred Barr v Muzeu moderního umění v New Yorku, jeho díla byla dobře přijata i na dalších zahraničních výstavách. O to tvrdší byl jeho následný pád. V dubnu 1933 dostal ředitel drážďanské akademie telefonický příkaz okamžitě propustit Dixe z učitelského místa bez nároku na důchod a zakázat mu jakýkoli další vstup do budovy. Jako hlavní důvod bylo uvedeno, že

Obr. 16: Otto Dix: Autoportrét jako vězeň, 1947, skica k obrazu, tužka, 25,5 x 32,8 cm, Städtische Galerie, Albstadt. Repro: Karcher, Eva (1987), s. 90.

jeho obrazy „mohou narušit ochotu k vojenské službě". „Řekli mi, abych už do akademie nevstupoval. Všechny mé obrazy tam však stále byly, ale já musel okamžitě vypadnout," vzpomínal malíř. Je přinucen opustit rovněž Pruskou akademii umění a má zakázáno vystavovat.

Dix nacistům již dlouho „ležel v žaludku", nikoli však pro svůj styl malby, který byl v podstatě klasický, ani pro své obrazy úpadku kultury demokratické výmarské republiky, již nenáviděli. Nedráždil je ani levicovým aktivismem a svými politickými názory, které téměř neprojevoval. K zuřivosti je doháněl tím, jakým způsobem zobrazoval první světovou válku a zesměšňoval válečné hrdiny (veterány a invalidy), kteří v ní nasazovali život. Právě proto byly do očerňující výstavy *Obrazy úpadku*, uspořádané nacisty v Drážďanech v roce 1933, zařazeny jeho obrazy *Zákop* a *Váleční invalidé*. Když se roku 1937 rozhoří naplno nacistické tažení proti moderně, z německých muzeí je odstraněno 260 Dixových děl, řada z nich je vydražena pod cenou do ciziny, jiná jsou ke konci války spálena. Jeho protiválečné práce jsou součástí největší nacistické protimodernistické výstavy *Degenerované umění*, zahájené v červenci téhož roku v Mnichově. Až do dubna roku 1941 výstava putuje po dalších dvanácti německých městech a přiláká tři miliony návštěvníků.

Na rozdíl od mnoha německých modernistů, kteří se před Hitlerem uchýlili do exilu, Dix zůstal v Německu. Neměl kontakty a velké renomé v zahraničí jako například Max Beckmann, své sehrálo i to, že neuměl žádný cizí jazyk. Rozhodl se přizpůsobit a nějak přežít. Vstoupil do nacistické Říšské komory výtvarných umění, povinné pro všechny aktivní německé umělce, a svou tvorbu omezil na neškodná témata, zejména krajiny, které se snáze prodávaly. Podpora manželčiny rodiny i občasné zakázky od přátel mu umožnily přestát období Třetí říše za relativně snesitelných podmínek. V roce 1936 jeho žena získala nemalé dědictví, což zlepšilo rodinnou finanční situaci a mohli se přestěhovat do nového domu v Hemmenhofenu poblíž Bodamského jezera.

V březnu 1945 je Dix, navzdory svému věku, znovu mobilizován a nasazen na západní frontě. Po pár týdnech však válka končí a on upadne do francouzského zajetí. Je internován v zajateckém táboře v alsaském Colmaru, kde v něm rozpoznají známého umělce, takže má povoleno malovat. V roce 1946 se vrací domů a usazuje se znovu v Drážďanech, otřesený a unavený, jak nasvědčuje pozdější skica *Autoportrét jako vězeň* (obr. 16). Přesto se ihned pouští do práce a začíná znovu vystavovat.

Epilog

Po roce 1945, tzv. „nulté hodině" na umělecké scéně, se stal Dixův věcný způsob malování nepopulární. Realistická malba, ideologicky zneužitá národními socialisty a komunisty, neměla v poválečném svobodném světě místo a mnozí se na ni dívali s podezřením. Stejně jako na malíře, kteří ji vyznávali, lhostejno zda kolaborovali s režimem, nebo žili v ústraní a tiché opozici. Estetiku poválečného období ovládl informel, tašismus a zejména malba abstraktního expresionismu, vnímaná a propagovaná jako nový neformální výraz svobodného západního světa. Krátce po válce, nejpozději v roce 1947, se centrum a těžiště moderního umění definitivně přesouvá z Paříže do New Yorku a Evropa již nikdy nezíská své dominantní postavení zpět. Rovněž Dix již nenaváže na úspěchy z dvacátých let. Ačkoli se všemožně snaží prosadit a usilovně pra-

Obr. 17: Otto Dix: Ecce Homo III, 1949, olej na dřevotřísce, 81x60 cm, Galerie Gunzenhauser, Mnichov. Repro: Karcher, Eva (2010), s. 203.

cuje až do své smrti v roce 1969, žádné převratné či zásadní umělecké dílo již nevytvoří. Především proto, že po válce opustí svůj originální a propracovaný styl a podlehne nastupující manýře rychlé a bezprostřední malby, čímž zapadne do šedivé a nudné záplavy figurálního modernismu druhé poloviny dvacátého století (obr. 17).

Po válce Dix často cestuje mezi západním a východním Německem, což mu umožňuje zvláštní postavení prominenta a umělecké legendy. Pod pohrůžkou, že triptych *Válka* prodá či dlouhodobě zapůjčí na Západ, přiměje v roce 1968 drážďanské Albertinum, aby jej od něj odkoupilo za cenu půl milionu západoněmeckých marek, v důsledku čehož musí muzeum odprodat část vzácných exponátů ze svých sbírek.[23] Nutně totiž Dixovo protiválečné dílo potřebuje pro nově otevíraný sál revolučního umění, ideologicky vystavěný jako předobraz socialistického realismu. Podivný obchod se shodou okolností uskuteční v době, kdy vyzbrojení němečtí vojáci téměř po třech desetiletích znovu stanou (spolu s dalšími jednotkami zemí Varšavské smlouvy) na hranicích sousedního Československa, aby zde potlačili probíhající Pražské jaro. Nakonec se kvůli obavám Moskvy z toho, že jejich přítomnost eskaluje napětí a nenávist obyvatelstva, účastní okupace jen v omezené míře.

Poznámky:

1 Česky se Dixovi zevrubněji věnuje pouze česko-německá publikace *Auf Papier / Na papíře. Beckmann – Dix – Hubbuch*, vydaná Galerií výtvarných umění v Chebu při příležitosti stejnojmenné výstavy z roku 2006. Viz Blübaum a kol. (2006). Obsáhle jsem o publikaci psal v článku „Ve válce dostalo jejich umění nažrat. Max Beckmann, Otto Dix, Karl Hubbuch a umění nové věcnosti“, in *Proglas*, 5/2007.

2 Citováno in Schmidt, Diether: *Otto Dix im Selbstbildnis,* Berlin, 1981–1982. Viz Karcher, Eva (1987), s. 16.

3 Felixmüller, Conrad: *Werke und Dokumente*, Archive für bildende Kunst am Germanischen Nationalmuseum, Nuremberg, 1981–1982, s. 75. Viz Karcher, Eva (1987), s. 29.

4 Wetzel, Maria: „Professor Otto Dix, Ein harter Mann, dieser Maler“, *Diplomatischer Kurier*, XIV/1965, s. 746. Viz Karcher, Eva (1987), s. 29.

5 Dix, Otto: *Válečný deník 1915–1916* (nyní ve sbírce Städtische Galerie, Albstadt), s. 50 a 77. Viz Karcher, Eva (1987), s. 16.

6 Citováno Hansem Kinkelem v článku „Der Unerbittliche Zum siebzigsten Geburtstag des Malers Otto Dix am 2. Dezember“, *Stuttgarter Zeitung*, 1. 12. 1961. Viz Karcher, Eva (1987), s. 16.

7 Více o Dresdner Sezession – Gruppe 1919 viz Chametzky, Peter: „Dresden Secession Gruppe 1919“, in Long, Rose-Carol (1993), s. 222–236.

8 Grohmann, Will: „Dresdner Sezession Gruppe 1919“, *Neue Blätter für Kunst und Dichtung* 1/1919.

9 Zehder, Hugo: „Otto Dix“, *Neue Blätter für Kunst und Dichtung* 2/1919, s. 119–120.

10 K interpretaci obrazu *Hráči skatu* viz Safta, Moez: „Otto Dix: Svědek první světové války“, in Blübaum, Dirk a kol. (2006), s. 116–117.

11 Schwarz, Birgit: „Člověk, jehož dojmy jsou nejlépe patrné vizuálně, a dadaista Otto Dix“, Blübaum, Dirk (2006), s. 109–110.

12 Rozhovor pro časopis *Thüringer Nachtrichten*, Gera 1966. Viz Sargent, Leona Catherine (2012), s. 33.

13 Viz Andersen, Wayne (2007).

14 Viz Sargent, Leona Catherine (2012), s. 14–15.

15 Schmits, Walter S.: „Ein Bild des Krieges“, *Kölnische Zeitung*, 7. 12. 1923. Viz Sargent, Leona Catherine (2012), s. 15.

[16] Meier-Graefe, Julius: „Die Ausstellung in der Akademie“, *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 2. 7. 1924. Viz Sargent, Leona Catherine (2012), s. 16.

[17] Fetcher, Paul: „Der Kölner Dix“, *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 8. 7. 1924. Viz Sargent, Leona Catherine (2012), s. 17.

[18] „Max Liebermann über das Schutzengrabenbild von Otto Dix,“ *Kölner Tageblatt*, 9. 10. 1924. Viz Sargent, Leona Catherine (2012), s. 17.

[19] Wolfradt, Willi: *Otto Dix,* Leipzig 1924, s. 13–14. Viz Sargent, Leona Catherine (2012), s. 17.

[20] Rozhovor s Karlem Heinzem Hagenem, *Neues Deutschland*, prosinec 1964. Viz Sargent, Leona Catherine (2012), s. 18.

[21] *Otto Dix: Der Krieg. Das Dresdner Triptychon*, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, 5. 4. – 13. 7. 2014.

[22] Z tiskové zprávy. Viz např. Stejskalová, Klára: „Drážďanské Albertinum si připomíná sto let od začátku první světové války. Triptychem Válka“, www.rozhlas.cz/radiozurnal/zzz/_zprava/drazdanske-albertinum-si-pripomina-sto-let-od-zacatku-prvni-svetove-valky-triptychem-valka--1348841.

[23] „Ředitel galerie spolu s ministerstvem tehdy rozhodli, že se prodají různá díla z drážďanské klenotnice, ze sbírky porcelánu, z místní zbrojnice, ze zelené komnaty i dalších muzeí. Byla to komplikovaná operace, ale chtěli ten obraz tehdy získat stůj co stůj,“ říká kurátorka drážďanské galerie Birgit Dalbajewová. Viz Stejskalová, Klára: „Drážďanské Albertinum si připomíná sto let od začátku první světové války. Triptychem Válka“.

Literatura:

Andersen, Wayne: *German Artists and Hitler's Mind*, Editions Fabriart, 2007, e-book.

Blübaum, Dirk a kol.: *Auf Papier / Na papíře. Beckmann – Dix – Hubbuch*, německo-české vydání, Galerie výtvarných umění v Chebu, Kunstmuseum Bayreuth, Zeppelin Museum Friedrichshafen, 2006.

Cork, Richard: *A Bitter Truth. Avant-Garde Art and The Great War*, Yale university Press, New Haven and London 1994.

Karcher, Eva: *Otto Dix*, Bonfini Press, Naefels, Switzerland 1987.

Karcher, Eva: *Otto Dix. 1891–1969*, Taschen, Köln 2010.

Löffler, Fritz: *Otto Dix*, Holmes & Meier Publishers, New York – London 1982.

Long, Rose-Carol Washton (ed.): *German Expressionism. Documents from the End of the Wilhelmine Empire to the Rise of National Socialism*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1995.

Sargent, Leona Catherine: *Visions of World War I: Through the Eyes of Käthe Kollwitz and Otto Dix*, Wright State University, 2012.

Repro v barevné příloze z publikace Karcher, Eva (2010).

František Mikš, šéfredaktor časopisu *Kontexty*, ředitel Institutu pro politiku a kulturu CDK, šéfredaktor nakladatelství Barrister & Principal.

Polemika o kulturní politice

Je to spor o kulturu, nebo o peníze daňových poplatníků?

Ladislav Jakl, Václav Klaus, Jiří Weigl

Časopis *Kontexty*, kterého si vážíme, do kterého rádi přispíváme a který – ve složitých a nepříliš dobrých časech České republiky v polovině druhého desetiletí dvacátého prvního století a v době totální absence naší domácí vážné debaty na společenská témata – považujeme za mimořádný jev, se ve svém druhém letošním čísle věnoval tématu kultury a kulturní politiky. Byly to články šéfredaktora Františka Mikše „Kulturní politika a její evropská a česká dilemata" a Tomáše Drobného „Kultura na okraji politického zájmu". Nepovažujeme je za okrajové a za nevýznamné. Proto cítíme potřebu se k nim vyjádřit. Polemizujeme s nimi, ale jde nám o podstatu věci. Velmi bychom si přáli, aby naše polemika nebyla chápána osobně. Nicméně, polemizujeme se dvěma konkrétními články, a proto jména autorů nemůžeme vynechávat.

Ač s názory v těchto článcích v mnohém nesouhlasíme, jsme rádi, že postoje autorů dávají dobrou příležitost k potřebné diskusi. Ostatně, rozumíme tomu tak, že redakci *Kontextů* o diskusi jde.

Vybíráme si jen to, co považujeme z obou textů za nejdůležitější. Nezmiňujeme to, s čím souhlasíme. Uvědomili jsme si to zejména v okamžiku, kdy jsme v následujícím čísle *Kontextů* (č. 3, 2015) s nesmírnou chutí četli článek F. Mikše „Obrana ženských tvarů". Jeho mezinadpisy „Feminismus, falešný diktát stejnosti a homosexualizace módy", „Umělecká zpupnost a agresivní subkultura" nebo „Móda, homosexualismus a úprk před přirozeností" nám mluví z duše. Už více než deset let zdůrazňujeme zásadní odlišnost mezi „homosexualitou" a „homosexualismem" (stejně jako mezi „human rights" a „humanrightismem" a třeba „islámem" a „islamismem") a jsme rádi, že to někdo vidí stejně jasně.

Nejsme v žádném případě obhájci současné politiky České republiky (včetně vztahu dnešní politické garnitury ke kultuře), dokonce se skoro zdráháme přijmout sám termín „kulturní politika České republiky". Souhlasíme s autory, že oficiální dokument Státní kulturní politika České republiky 2009–2014 je spíše „obecným slohovým cvičením než koncepčním textem, který by někdo z politiků a státních úředníků bral vážně". Jsme přesvědčeni, že ho vážně nikdo nebere, snad jen kolem kultury se pohybující „kulturní představitelé" (termín autorů) či na kultuře se přiživující lidé. To, že Česká republika nemá „čitelnou a srozumitelnou koncepci kulturní politiky" (s. 21), nás ale netrápí a na rozdíl od autorů si už vůbec nedovedeme představit, že někoho může trápit např. absence „smysluplné strategie kulturního exportu".

František Mikš to rozvíjí a říká, že „chybějí i praktičtěji zaměřené publikace o kulturních či kreativních průmyslech, deficit je pociťován v oblasti plánování, implementace a evaluace kulturní politiky, ale i na poli mezinárodní spolupráce a kulturní diplomacie, v oblastech strategického plánování a efektivního projektového managementu" (s. 22). Ptáme se, komu tyto věci chybějí? Kdo pociťuje deficit plánování kulturní politiky? Kde se vůbec tento termín v našem kontextu vzal? Opravdu je deficit tohoto typu tématem naší doby? Vadí nám příliš malé množství papíru popsaného frázemi o kulturnosti či o nutné kultivaci těch druhých za jejich vlastní peníze?

Nedovedeme si dobře představit, co by měl – i v ideálním případě – dokument o koncepci kulturní politiky obsahovat. Jakýsi odborný návod, jakýsi

manuál, podle kterého má stát rozdělovat peníze? Nic takového podle našeho názoru nikdy vzniknout nemá a nemůže. *Kulturní politika je především politikou* a ta je věcí arbitrární, nikoli neosobně odbornou. Zacházení s veřejnými prostředky se nedá odosobnit, je vlastním obsahem politiky a demokracie.

František Mikš píše, že „odpovědná kulturní politika leží někde mezi extrémy, direktivním řízením na straně jedné a jejím ponecháním napospas chaosu a čistě tržním mechanismům na straně druhé" (s. 24). My chaos a tržní mechanismy vedle sebe takto – jakoby rovnocenně – nestavíme. Trh považujeme za hlavní mechanismus bránící vzniku chaosu. Ke vzniku chaosu vede nepokorné a aktivistické direktivní řízení. Preferujeme neviditelnou ruku trhu před viditelnou rukou plánovače a „kulturního politika".

V obou textech se sice vznešeně hovoří o kulturní politice, ale celý problém je v podstatě redukován na téma přerozdělování veřejných prostředků, ne-li dokonce jen na návrh předat rozhodování o směřování toků veřejných prostředků do rukou tzv. „představitelů kultury". Nevíme, jak přišli autoři na to, že stát jiné lidské aktivity než kulturu podporuje, zatímco „kultura musí neustále čelit absurdním výzvám k utahování opasků a co nejvíce tržnímu chování" (s. 22). Nejsme si toho vědomi.

Je to všechno opravdu jen – a jen takto povrchně – o penězích? My máme pocit, že politika grantů u nás kulturu spíše ničí. Necítí autoři *Kontextů* tak jako my, že granty jsou stejně účinnou blokací autentické kultury jako politický nátlak? Politický nátlak dokonce možná vedl k větší motivaci k alternativní kultuře než daleko měkčí, na politické korektnosti a jistém kamarádšoftu bazírující grantový systém.

V přístupu autorů vidíme důvěru v přínosnost zásahů státu v kultuře a spolu s tím i přesvědčení, že je oprávněné lidem peníze brát a prostřednictvím osvíceného státu je na bohulibé kulturní účely dávat. O alternativě, že by bylo lepší lidem peníze ponechat a spokojit se s tím, že podporují či konzumují tu kulturu, kterou podporovat či konzumovat chtějí, autoři, zdá se, vůbec neuvažují. To by byl onen „chaos" a „čistě tržní mechanismy"?

Asi se také předpokládá jakási přímá úměrnost mezi množstvím peněz vydaných na kulturu a rozsahem vytvořené kultury (a snad dokonce i mezi množstvím peněz a kvalitou kultury). Žádné takové jednosměrné a už vůbec ne lineární závislosti v realitě neexistují. Prostřednictvím většího množství peněz může snad vzniknout více produktů „kulturního zaměření" (snad je intuitivně jasné, co tímto slovem chceme říci), ale nikoli „kultury", tedy věcí hodných tohoto slova.

Autoři svými výroky naznačují, že jsou přesvědčeni o zásadním významu kultury pro smysluplnou existenci jedince i celé lidské společnosti, ale přes zjevnou nepostradatelnost kultury v lidských dějinách a přes několik tisíciletí trvající historickou zkušenost lidí s kulturou se obávají, že kultura bez osvícených státních „politik" zanikne. V tomto smyslu jsme optimističtější než oni a *v sílu autentické a autonomní kultury věříme více. A také věříme v autentičnost zájmu lidí o kulturu.* Konec konců, dnes a denně kolem sebe vidíme, že u nás kultura ani v současné době nijak nestrádá. Je jí naopak stále více (abstrahujme od otázky její kvality, tu posuzovat nechceme).

Naše dnešní polemika de facto navazuje na diskusi, kterou jsme v Centru pro studium demokracie a kultury v Brně vedli v dubnu 2010. Na první pohled to vypadá, že se za těch pět let nic nezměnilo. Je to stále stejná polemika, přetrvávající po celé čtvrtstoletí, které uplynulo od pádu komunismu. Ani osoby a obsazení se moc nemění. Ve své podstatě to však není debata o kulturní politice. *Je to debata o celém našem polistopadovém vývoji.* Je to spor o naše 90. léta, je to spor o pojetí svobody, liberalismu, parlamentní demokracie a v neposlední řadě i tržní ekonomiky (tomu se podrobněji věnujeme v jiných textech).

Je to debata i o tom, zda stačí sama svoboda, zda stačí otevření prostoru pro tvůrčí aktivitu lidí v jakékoli oblasti lidského konání (při vytvoření základního rámce pravidel tohoto konání), nebo zda svoboda v oblasti kultury potřebuje i to, aby byli její aktivní protagonisté hýčkáni a „pěstováni" a aby byly z veřejných zdrojů – přednostně před jinými lidskými potřebami – uspokojovány nároky těch, kteří mají pocit, že uctíváni a odměňováni být mají, i když to někteří jiní, méně „kreativní a kulturně kompetentní" (s. 26), dostatečně nechápou.

O tom jsme celých 25 let vedli zásadní spor. Prohrávali jsme často, ale teď máme strach, že se změnilo něco

podstatného. *Zastánci liberálních názorů byli vytlačeni zcela na okraj veřejné diskuse*, jejich hlas je daleko slabší než dříve a v současnosti už vůbec nemají žádné zastoupení či alespoň zastání ve vrcholných politických orgánech země. Na rozdíl od nás, kteří to takto cítí (a kteří žádné státní dotace na své aktivity nedostávají), autoři Mikš a Drobný svými postoji, jakkoliv na první pohled kritickými, reprezentují názorový mainstream, s nímž fakticky souzní i současná vládní sféra (vůči níž se však oba autoři některými svými výroky ostře vymezují).

František Mikš píše, že „měli mnozí přední politici, nejhlasitěji reprezentovaní bývalým premiérem a prezidentem Václavem Klausem, tendenci hledět na sféru kultury s nedůvěrou a zcela ji vyjmout z oblasti státního vlivu nebo jej alespoň co nejvíce minimalizovat. To se odrazilo nejen v tom, že nikdy nevznikla ucelená koncepce kulturní politiky státu, ale také že byla kultura od počátku přehlížena, upozaďována a podfinancována, což se v průběhu dalších let ještě vystupňovalo" (s. 24).

Podobné, zcela nepodložené mýty lze občas číst z pera krajně levicových aktivistů, ale v *Kontextech* překvapují. Kteří „mnozí přední politici"? Co znamená věta „hledět na sféru kultury s nedůvěrou"? Má nějaký doložitelný obsah? Je postavena na nějakém konkrétním výroku, postoji, rozhodnutí? Byla kultura u nás někdy „zcela vyjmuta z oblasti státního vlivu"? Jak? Kterým rozhodnutím? Jaký obsah má klišé: „kultura byla přehlížena a upozaďována"? Je to jen citový povzdech, který nemá žádnou analytickou váhu, nebo je to něco víc?

V žádném případě nemůžeme souhlasit s názorem, že se v naší současné realitě prosadil „český liberální koncept, který prakticky nenachází fungující protějšek nikde ve světě" (s. 27). Za prvé, netušíme, o jakém – v naší realitě fungujícím – liberálním konceptu pan Drobný mluví. Nevidíme ho kolem sebe. Přeregulace lidských aktivit státními orgány (na všech úrovních) je u nás enormní a neméně přísná regulace našich životů silou politické korektnosti a rozměrem bludů současného nezodpovědného a nepokorného postpolitického, postdemokratického a snad i postmoderního světa je ve svém důsledku velkou nesvobodou.

Za druhé, v tomto ohledu Česká republika není žádnou výjimkou. Ani v dobrém smyslu, ani ve špatném. Nepovažujeme-li ovšem za jakousi nespornou, následováníhodnou normu to, co se s protežováním kultury, často ovšem jen pseudokultury, děje v dnešní západní Evropě. To považujeme za velmi špatný příklad.

Jsou nám cizí – ze západní Evropy přenášené – modely vztahu státu a kultury. Máme na mysli např. tamní státní podporu „dílčích kultur, vymezených například menšinovou sexuální orientací" (s. 23). Toto explicitně podporovat považujeme za nesmyslné. Menšinová sexuální orientace je jistě – zcela logicky – běžným a respektovaným tématem kulturní tvorby, ale určitě není fenoménem vytvářejícím zcela jinou kulturu odlišnou od kultury heterosexuálů. Či snad chceme označit všechny poklady světové kultury, jejichž tvůrci měli náhodou menšinovou sexuální orientaci, za plody menšinové kultury? Absurdita tohoto přístupu je evidentní. A týká se veškeré debaty o menšinách, nejen debaty o této jedné menšině, kterou si někteří, zejména dnešní američtí emisaři ve světě, tak oblíbili.

Stále opakovaný výrok o podfinancovanosti naší kultury naznačuje, že autoři Mikš a Drobný západní Evropu s největší pravděpodobností za jistý etalon považují. My nikoli. Slovu podfinancování nerozumíme. Podfinancování vůči čemu? Vůči našemu přání? Vůči volání těch, kteří chtějí být – z veřejných zdrojů, tedy z peněz daňových poplatníků – financováni více než dosud? Vůči některým sousedním zemím? Výrok o podfinancování implicitně znamená, že někdo zná jakousi ideální výši výdajů na kulturu, ač nikdo takový být nemůže. Kdyby existovala nějaká objektivně určitelná výše financování z veřejných prostředků (u každého veřejně uznaného účelu), pak bychom mohli zrušit volby, demokracii a politiku. Pak by „rozdělování" mohl provádět nějaký naprogramovaný stroj bez zásahu člověka, tedy bez politiky. Je toto ideálem?

Tyto úvahy vybízejí k obecnější debatě, v podstatě však zcela bezcenné, *zda je u nás kultury moc, nebo málo*. Jsme ekonomové, ale odmítáme stavět kulturu a ekonomické uvažování proti sobě. I neekonomové by mohli připustit, že je něčeho málo jen tehdy, když po tom něčem poptávka (zájem, chtění) převyšuje nabídku. Že je filmů, knih, obrazů, písní málo tehdy, když před biografy stojí fronty, když před knihkupectvími – jako za komunismu ve čtvrtek odpoledne – čekají davy nedočkavých čtenářů, když se zavírá jeden televizní kanál za druhým, protože není co vysílat, atd. To není zjednodušování či karikatura problému. To je pouze

návrh nalít si čistého vína. Kultury není málo, když si začínající filmový režisér (ale asi i nezačínající) stěžuje, že nemůže sehnat peníze na svůj film. Normálně je tomu tak, že buď má peníze vlastní, nebo si půjčí. Třetí cesta je vždy sporná.

Nenastala-li v realitě – jakkoli definovaná – převaha poptávky po „kultuře", resp. po jednotlivých produktech kultury nad nabídkou, pak to musí znamenat, že si někdo jiný než konzumenti kultury myslí, že je kultury málo. Není tomu náhodou tak, že si právě toto myslí hlavně tzv. „představitelé kultury"? Čili lidé, kteří na drtivou většinu kulturní produkce dostávají „volňásky"? Nemyslí si to např. Tomáš Drobný, když říká, že se „motivace navštívit nějakou kulturní akci neodvíjí od existence přebytku v rodinném rozpočtu" (s. 26)? Tuto větu nemůžeme přijmout. *Všechno na světě, co je jakkoli vzácné, má hodnotu, a tedy i cenu. A je to proto naprosto nezbytně součástí rozpočtového rozhodování.* Vyslovit tento výrok není žádným ekonomistním redukcionismem. Je to pouze použitím přesnější ekonomické terminologie na oblast, která – zdánlivě – do oblasti ekonomického zájmu nepatří.[1]

Opravdu si pan Drobný myslí, že o rodinný, a jde-li o stát o státní, rozpočet při úvahách o kultuře nejde? Že dělat tuto chybu je hokynářským uvažováním (jak říkával Václav Havel)? Že nejde o autentickou a plnohodnotnou volbu – jedince, rodiny, obce, státu –, na co své peníze vydat? Tomáš Drobný asi sní *odvěký lidský sen o životě bez rozpočtových omezení a o přenesení se kamsi do nirvány komunismu, kde bude každému dopřáno všeho podle jeho potřeb.* Tento utopický sen se bohužel – nebo snad naštěstí – nikdy nesplní a před jednotlivci i celou společností vždy bude stát při alokaci omezených zdrojů volba priorit. To říci není zaslepeností ekonomů. To je jejich respekt k lidské přirozenosti.

Jednotlivec má přísně (přísněji než stát) definované své vlastní rozpočtové omezení a vybírá si přímo, sám. Vybírá si špatně? Buď tím, že dává na kulturu málo, nebo tím, že si z kultury vybírá i to (nebo především to), co není velkou a uznávanou kulturou? Velkou a uznávanou v očích „kulturních představitelů"? Možná, ale je to jeho volba, je to ona slavná, a pro nás téměř svatá, *private choice*. Chceme ji popírat? Chceme popírat žádoucí svobodu této volby? Chceme popírat právo člověka vybírat si špatně? Chceme mu opět diktovat? Máme jistotu, že víme lépe než on, co má dělat a co je pro něho dobré? Pro určité publikum asi klademe nepatřičné otázky. Děláme to proto, že máme v sobě – pravděpodobně naivní – *pocit, že jsme si všechny tyto věci na počátku devadesátých let už jednou provždy vyříkali*. Je smutné, že se čtvrt století po pádu komunismu, který věděl lépe než my, co je pro nás dobré, tato otázka znovu vrací. A právě v *Kontextech*.

Netrivializujeme si tento problém. Ekonomové už před dávnou dobou pochopili, že jejich vědní disciplína musí reagovat na to, že moderní svět není zcela atomizovanou společností a že si lidé nad jedincem a rodinou vytvářejí různé vyšší entity – pro jednoduchost obce a stát (vynecháme-li novou entitu konce dvacátého století, nadstát v podobě Evropské unie) –, a že tedy kromě private choice musí probíhat i *public choice*, veřejná volba.

Pánové Mikš a Drobný s tímto nesmírně užitečným pojmem neoperují, vystačí jim subjektově neorientovaný termín „kulturní politika". Ekonomové přišli v této souvislosti ještě s pojmem *public good*, veřejný statek. Převeďme debatu do tohoto jazyka a – i když nás to tolik netrápí, protože si myslíme, že je u nás kultury více než dost – zabývejme se hledáním toho, co z kultury je veřejný statek a co statek soukromý. Jinak se nikam nedostaneme. „Kulturní politika" státu, kraje, města, obce by měla podporovat jen to, co je společenskou uzancí či legislativní normou vybráno za veřejný statek. Začněme o tom takto mluvit.

Jednou cestou je pokusit se v kultuře vymezit konkrétní veřejné statky (např. my jsme za ně v 90. letech považovali Národní divadlo, Národní galerii a Českou filharmonii s plným vědomím toho, že to v každé konkrétní chvíli nemusejí být nejlepší divadlo, galerie či orchestr země – byly však pro nás zárukou jisté kontinuity). Touto cestou se pravděpodobně stane, že se mezi veřejné statky nedostane živá kultura a že se budou veřejné prostředky vydávat jen na minulou, historií prověřenou kulturu a na provoz národních kulturních institucí. V té živé kultuře se veřejné statky hůře definují.

Nebo je možné se tvářit, že je veřejným statkem kultura sama (nebo asi spíše kulturnost a kultivovanost), a proto se chovat tak, že z každého veřejného rozpočtu – obce, města, kraje, státu – vydáme něco na kulturu, abychom doplnili eventuálně nedostatečnou

soukromou poptávku po kultuře. Konec konců, tak se to nemalými částkami dnes a denně v naší zemi děje.[2] Je to praktické a pohodlné, umožňuje to nevyžadovat obhajobu každé rozpočtové položky důkazem, že jde o veřejný statek. Neuráží nás to, ale tento paušalizující přístup „kulturní představitelé" považují za nedostatečný.

Nejsme žádnými extrémními libertariány, kteří by dávání peněz z veřejných rozpočtů na kulturu vylučovali. Víme však, že to musí být *součástí explicitního rozpočtového rozhodování*, v němž se – na politické, demokratické bázi – volí priority. Nároky na rozpočet mimo oblast kultury jsou totiž neméně legitimní. Kultura nestojí nad nimi. Kdo má posoudit optimální velikost a strukturu těchto výdajů? Kdo má provést onu veřejnou volbu? Pro nás je kánonem, že to nemůže být nikdo jiný než demokraticky zvolené orgány – obecní či krajská zastupitelstva a parlamenty. Nejsou-li to tyto orgány, jsou to – jakkoli bohulibě se tvářící – nikomu odpovědné nátlakové skupiny, prosazující své vlastní zájmy, nikoli zájmy veřejné.

Ve veřejné debatě musí být hájen pestrý vějíř rozdílných zájmů a priorit. Žádnou část nelze vyjmout, učinit ji nedotknutelnou a na veřejné debatě nezávislou. Tato debata je samou podstatou politiky (a demokracie). Občas je každý člověk v pokušení říci, že ta či ona oblast „patří… k nejvíce zanedbávaným oblastem" (s. 21), ale nikdy nesmí vydávat toto své hodnocení, své přání, tuto svou představu o prioritách, za objektivně existující jev, jak to dělají tito autoři *Kontextů*. *Jaké jsou ještě ony další nejvíce zanedbávané oblasti? Soudnictví? Sport? Životní prostředí? Zdravotnictví? Sociální oblast? Věda? Školství? Infrastruktura? Dopravní obslužnost? Tedy vlastně vše? Nebo jen kultura?* Vědět to nikdo nemůže, může se „jen" podílet na demokratické, politicky organizované debatě o společenských prioritách.

Pan Drobný to chce právě naopak. Aby neznásilňovali tvůrčí svobodu, musejí podle něho „držitelé politické moci" (lidé jeho typu rádi mluví – poněkud z vysoka – o moci, ač jsou to jimi samými volení „jejich" zástupci) „sami omezit svoji moc vzešlou z voleb, a to tak, že část rozhodovacích pravomocí předají do rukou odborným grémiím a komisím" (s. 28). To je neuvěřitelná formulace. Předpokládáme, že debata není o složení poroty na výstavě či festivalu. Autor má jistě na mysli politické rozhodování o rozsahu a struktuře prostředků na kulturu. Připustit jeho názor znamená připustit postdemokracii, resp. nedemokracii. A korporativismus, který je opakem demokracie.

Velmi nás – už nikoli nejmladší, tedy lidi proživší komunistický režim v dospělém věku – zlobí marxiánská terminologie, jako je např. používání termínu „kulturní nadstavba". Rozumí pan Drobný „svému Marxovi"? Stejným směrem míří jeho rozhořčení nad tím, že podle jeho odpůrců „na kulturu musí nejdříve něco zbýt z bohatství, které vyprodukuje ekonomická sféra" (s. 25). Ne, slovo „zbýt" je záměrnou manipulací. Nikdo z nás to nikdy neřekl. Existuje volba – soukromá nebo veřejná – priorit a preferencí, ekonomové by řekli hledání mezního užitku toho či onoho.

Nechceme poučovat učebnicovými pravdami. Mezní užitek litru vody je pro libovolného člověka (a jeho život) daleko větší než zhlédnutí posledního filmu toho či onoho slavného režiséra. Mezní užitek druhého a třetího litru určitě také, ale padesátého? Někdo může dát přednost tomu umýt se čistou vodou před návštěvou premiéry, jiný nikoli. To není nadsázka, ani zjednodušení. O této volbě to všechno je. *Není to tak, že zlí, nevzdělaní a nekulturní ekonomové podceňují kulturu. Pouze ji zařazují mezi legitimně si konkurující – o náš čas a peníze – vzácné statky.* Ekonomický přístup není vulgárním účetnictvím. Je o volbě, je o trade-off, je o principu „něco za něco". Není inkarnací „liberálního dogmatu o minimalistickém vztahu státu a kultury" (s. 25). Ekonomové mají kulturu stejně rádi jako neekonomové.

Není přece možné, aby si pan Drobný své údajné oponenty zvulgarizoval do podoby primitivních a přízemních materialistů, kteří na rozdíl od něj nedovedou pochopit hodnotu vysokého umění. Mezi řádky nám vzkazuje, že on se řadí mezi vyvolené, kteří mají pochopení pro potřeby kultury, na rozdíl od zbytku nekulturní masy, které je třeba i proti její vůli brát peníze a dávat je na účely, které by si dobrovolně nevybrala. Je mu dobrá jen jako množina nucených sponzorů jím vybraných kulturních hodnot, popřípadě jako materiál určený k výchově či převýchově. Jenže má-li mít někdo moc lidem peníze brát a určovat jejich nové adresáty, musí k takovému zacházení mít mandát. A mandát zde neznamená nic jiného než povinnost hájit zájmy těch, kteří dotyčného mandátem pověřili. A to hájit nejen zájmy, které se týkají kultury.

Žádného rozumně uvažujícího ekonoma nikdy nenapadlo chápat kulturu „jako nástroj růstu ekonomické prosperity“ (s. 26). Dokonce by vůbec nemluvil o nástrojích růstu prosperity. Nikdy by neoznačoval kulturu za „nerozumnou investici“ (tamtéž). Zdroje ekonomické prosperity však hledají ekonomové jinde – v činorodosti a aktivitě svobodně jednajících lidí.

Tomáš Drobný přichází s další pozoruhodnou myšlenkou: „Představa, že stát se nemá podílet na financování umění a kultury, může za určitých podmínek poukázat na úspěšné modely státu a kultury v anglosaském prostředí. Jenže typicky české provedení nerespektovalo jak fakt, že hranice malé země ve střední Evropě neomývá několik moří, tak skutečnost, že kultura je v tomto modelu financována z velké části z daňových odpisů bohaté části společenské elity“ (s. 27).

Nabízí se hned několik poznámek. Čí je ona představa, vůči které se autor takto vymezuje? Kdo ji kdy postuloval a jakým rozhodnutím nebo návrhem? Prosazoval u nás opravdu někdy někdo tezi, že „stát se nemá podílet na financování umění a kultury“? To opravdu někdo někdy řekl? Kdo? Proč pan Drobný nejmenuje, proč necituje?

Jaké „typicky české provedení“ této představy má na mysli? Kdo, kdy a jak u nás typicky česky v praxi realizoval představu, že stát se nemá podílet na financování umění a kultury? Není to jen aprioristická fabulace? (Poznámka o tom, že jakési údajné provedení této absurdní představy u nás nerespektovalo fakt, že nemáme moře, je asi dobře ukrytým žertem.)

Uvědomuje si jeden z autorů *Kontextů*, když mluví o daňových asignacích, že daňové asignace (kterým říká „odpisy“) jsou specifickou metodou podílení se státu na financování veřejných statků? Stát je touto cestou uznává – na konkrétně vyjmenované účely – a o to se mu snižuje prostor pro financování jiných veřejných statků. Rozhodně to tedy není forma uplatnění koncepce, že se stát nemá podílet na financování umění a kultury. Naopak, touto cestou se na něm podílí. Problémem s asignacemi není jakýsi náš údajný nedostatek osvícených, kulturně založených bohatých elit, ale to, že jde o velmi sporný hybrid mezi soukromým a veřejným financováním, kde dotyčný donátor sám – bez rozhodnutí demokratické instituce – rozhodl o tom, co ve stanoveném rámci je veřejným statkem a na co mají nepřímo doplácet poplatníci, kteří takové rozhodnutí ovlivnit nemohou a musí jen ze svého doplnit do státní pokladny právě asignacemi pro jiné účely sníženou část daňového výnosu.

Nejsme obhájci státu a moci úředníků. Ale víme, že když je stát, musejí být i úředníci. Proto nemůžeme přijmout, když Tomáš Drobný chce peníze, ale nechce „výkaznictví“, když nechce „byrokratické standardy a zásady manažerského řízení“ (s. 26). Jak by veřejné peníze do kultury přicházely? Jako jakýsi automatismus? Jako loterie? Jako ono pověstné shazování peněz z helikoptéry?

Nejde nám o politickou polemiku. S naší dnešní politickou garniturou nijak nesympatizujeme, ale všímáme si výroku pana Drobného, že podobu české kultury „nemohou určovat současné politické elity“ (s. 27). A nejen to. Protože od těchto elit se podle něho nedá očekávat nic a protože nestačí „výměna politických představitelů“, musí nastat „výměna (proměna) jejich voličů“ (s. 28). To už jsme tady bohužel zažili. Snaha vyměnit nikoliv pouze politiky, ale i voliče ukazuje na nebezpečný pocit výlučnosti a na nedostatek respektu k demokratickým zásadám. A bez nich nelze úspěšně prosadit žádnou změnu politiky, ani té kulturní.

Poznámky:

[1] Slova hodnota, cena či rozpočtové rozhodování používáme ve velmi obecném významu, vůbec nemusí jít o jejich peněžní vyjádření. Ekonomie je vědou o obecných principech lidského rozhodování, není vědou o investicích v energetice či o další podpoře Řecka.

[2] V roce 2009 u nás veřejný sektor vydal na kulturu 28,3 mld. Kč a v roce 2013 34,6 mld. Kč. To nejsou malá čísla. Pro zajímavost ještě uveďme, že z toho bylo jen 7,7 mld. z ústředních vládních institucí a téměř 27 mld. z „místních vládních institucí“ (jak to naše statistika nazývá – tedy z krajů, měst a obcí). Z Evropských strukturálních fondů přišlo jen 380 milionů, tedy něco přes 1 %.

Ladislav Jakl (1959), novinář, ředitel Centra společenských studií Institutu Václava Klause.

Václav Klaus (1941), politik, bývalý ministr financí, předseda vlády a v letech 2003–2013 prezident České republiky.

Jiří Weigl (1958), ekonom, výkonný ředitel Institutu Václava Klause.

O „svatém snažení“ těch, kdo píší o umění

In margine Portrétu Dalibora Chatrného

Pavel Ondračka

V minulých *Kontextech* (3/2015) byl připomenut Dalibor Chatrný (1925–2012), významný brněnský konceptualista, nezapomenutelná osobnost pro ty, kdo jej znali celý život, i ty, kdo se s ním setkávali jen příležitostně. Po sérii článků však zůstává jejich nejasný jmenovatel, obsedantně se opakující otázka po autorově významu, který zůstává stále nedoceněn. Problém je v nechuti připojit k výtvarně i lidsky skvělému autorovi jiné hodnocení než absolutní – a podiv, že si někdo může dovolit vnímat autora s úctou a porozuměním, nicméně i s jeho limity. Spolu s tím se nabízí i řada dalších obecnějších otázek, jak vlastně nahlížet a hodnotit naše významné umělce, minulé i současné, v širším kontextu, národním, evropském či celosvětovém.

U nás každý teoretik vidí „svého“ autora jako největšího, nejlepšího, neklesajícího v kvalitě, všeobecně uznaného. Připouští se jen adorace a děje se tak na úrovni uměleckých metropolí, ale i jejich částí, a logicky v regionech, okresech a místních kulturních centrech. Jednou jsem o jednom malíři, náležejícímu v šedesátých letech k nové figuraci a přihlásivšímu se později k intimnějšímu projevu, napsal, že vykrystalizoval v „malého mistra“. Tím jsem smrtelně urazil jeho dědice i adorátory, znalé nanejvýš tak ekologických a náboženských témat, která autorovu malbu dle mého názoru stáhla takříkajíc „dolů vodou“. Jako by „pozoruhodný malíř informelu a nové figurace z kolínského okruhu“ nebo „osobitý kolážista z Polabí“ byly nějaké nadávky. Anebo – v případě Dalibora Chatrného – „nejmarkantnější postava výtvarné scény v Brně druhé poloviny dvacátého století“.

Dalibor Chatrný byl vynikající autor, ale „něco“ mi u něj chybí. Lze jej označit za gejzír nekonečné tvořivosti, postrádám však schopnost sebereflexe, odmlčení, probírky a likvidace. Je to nepochybně největší autor svého typu na Moravě, a to je jeho slabina. Nemusel se vůči nikomu vymezovat. Prostě si rostl na všechny strany, protože ve vynalézavosti, pracovitosti, schopnosti vytěžit jakýkoliv podnět neměl konkurenci. Například ve srovnání s mnohem menším lounsko-pražským okruhem konkretistů. Vedle Zdeňka Sýkory vyrostl Vladislav Mirvald, ale i Kamil Linhart a třeba Václav Jíra, a další nezaměnitelní. Přitom všichni žili a tvořili v polaritě mezi specifickou lounskou krajinou a autonomní tvořivostí. Dokázali „přeroubovat“ celé své období „předčasné zralosti“ v kubistickém stylu, vrátit se k „obyčejné krajině“ – a začít znovu.

Dalibor Chatrný je pro mne neroubovaný, nehierarchizovaný, absolutní talent, soustředěný zásadně na tvůrčí proces. Je to jasný názor, duchampovský, ale nese v sobě problém, který se jeví i při pozornějším pohledu na Marcela Duchampa. Když chtěl roku 1917 propašovat do výstavy v New Yorku pootočený urinoár coby Fontánu, byl to zásadní počin, který rozšířil sféru umění. Jak známo, dílo komise nepřijala, Duchamp na protest vystoupil z výboru a zbyla fotka od Mana Raye, v obecném povědomí ztotožňovaná s Duchampovým počinem. Ten se ale odehrál v myšlenkové operaci, čili ve sféře konceptu. Artefaktem-fetišem se stala fotka, míněná jako dokument – i pozdní repliky této realizace z šedesátých let. Výsledný efekt dokumentuje všežravost estetiky, artefaktem je všecko, co se dostane do jistého kontextu, i když z něj

potom vypadne. Zatímco Duchamp formou artefaktu úspěšně kapitalizoval svoji myšlenku a opětně prezentoval zásadní průnik do estetiky, valná část českého konceptualismu ústí v artefaktu, který není průnikem do ničeho. Dalibor Chatrný byl zajímavá a podnětná osobnost, patřil k dynamům brněnského uměleckého života, jeho kreativita byla obdivuhodná, setkání s ním nezapomenutelná, ponoření do tvorby absolutní. V tom „absolutnu" je však zádrhel. Chybí sebemenší skulinka pro odstup, nadhled, reflexi, pohled zvenčí, který by mu sdělil, že jeho výstupem je povětšinou artefakt, který oddělen od autorovy osobnosti ztrácí magii svého vzniku. Umělci, které považujeme za nesporně originální, se po celý život zkoumavě sebereflektovali a vztahovali k jiným, podle jejich názoru mnohem větším.

Možná problém stavím špatně. Není v Daliboru Chatrném, ale v neschopnosti většiny dosavadních teoretiků, kteří se jeho dílem zabývají, ve skutečnosti obdivovatelů, propagátorů a omlouvačů, sdělit holou pravdu a především udělat to, co on sám prostě nepovažoval za nutné a co za něj stejně jednou udělá čas. Mít odvahu pojmenovat zaměnitelný konceptuální artefakt, což je záměrný protimluv, a vyčlenit to, co se – třeba mylně – jeví jako nadčasové a silné. Dalibor Chatrný byl originální tvůrce v některých jasně vymezených oblastech, jako byly magnety, zrcadla a určitě i některé další experimenty, které nepřisypaly ke stávajícím artefaktům další podobné, ale zpochybnily statut dosavadního umění.

„My všichni, kdo o umění píšeme"

Jediný to snad vyslovil Jiří Valoch, příznačně v období svého brněnsko-pražského angažmá. Lze rozumět Valochovi v dřívějším období, kdy Chatrný byl pro něj přítelem, osobností, tvůrcem jednoznačně se tyčícím nad brněnským průměrem. Řada textů či souborů textů o Daliboru Chatrném obsahuje úvahu, proč je toto tak veliké dílo nedostatečně uznáváno. Tohoto ritu se v *Kontextech* ujal Marek Pokorný („Divím se s Daliborem Ch…"). Příznačně nikdo (kromě Valocha) nevyjádřil podezření, že by snad šlo o dílo s nějak vymezenými kvalitami. Marek Pokorný vstoupil do diskuse s charakteristickým českomoravsko-intelektuálským sebemrskačským plurálem. Správné zařazení Chatrného díla do kontextu „stále dlužíme my všichni, kdo o umění píšeme a kdo s jeho prezentací pomáháme". První důvod vidí Pokorný jasně, jako pro Brňáky samozřejmý „pragocentrismus". Ceny a uznání „nenahradí běžnou pozornost, která byla tomuto dílu tak trochu bezděčně upírána, ani nezapře absenci silného hodnocení, jehož se jeho tvorbě nedostalo tam, kam si nakonec všichni chtě nechtě chodíme pro posvěcení – v Praze, respektive na západ od ní." Připadá mi zvláštní, když špičkový intelektuál prohlásí, že si musí od někoho nebo něčeho vyžádat posvěcení pro svou činnost. Připomíná mi to Gottwaldovo: „My se do Moskvy chodíme učit…"

Na takto pregnantně vyslovenou definici geografické hranice zájmu-nezájmu o Chatrného dílo je jasná odpověď. Dalibor Chatrný je jako jednoznačná veličina uznáván těmi, kdo jej osobně znali. Značí to tedy, že valná část jeho díla samostatně nefunguje. Stručný seznam „ignorantů" ve stati Marka Pokorného je usvědčující: „O práci Dalibora Chatrného nepsal ani Jindřich Chalupecký, ani Josef Hlaváček, natož aby se k němu čas od času vraceli." Je možné, že výčitka směřuje i k brněnskému Igoru Zhořovi. Ten by se ale do seznamu nehodil, naboural by regionální tón obžaloby. Ani jmenovaní teoretikové nebyli prosti regionálního aspektu, pokud bychom jej chtěli hledat. Josef Hlaváček srdcem náležel do rodných Loun, Jindřich Chalupecký měl slabost pro Kolíňáky, taky díky svému příteli, „kolínsko-lounské spojce" Jaroslavu Janíkovi. Marek Pokorný Brnu nevysloveně vyčítá, že si nevygenerovalo svého Josefa Hlaváčka či Jindřicha Chalupeckého, a Jiří Valoch zradil. Z této perspektivy se zdá, že je povinností regionálních teoretiků glorifikovat umění své zájmové sféry, protože nikdo jiný to za ně neudělá.

Pokorný uznává řadu racionálních argumentů, včetně „opožděnosti" Chatrného vývoje. Nezmiňuje ovšem, že „Louňáci" měli podobný handicap, když se po „předčasné zralosti" „lounského kubismu" vrátili ke krajinomalbě jako ke staronovému východisku. Vypočítává, co se udělalo pro to, aby byl Dalibor Chatrný prezentován *„na správných místech"* – míněna

je tím pochopitelně Praha – a automaticky předpokládá, že teď už je jeho plné zařazení do první řady českého umění jen otázkou času. Čas je ale neúprosná veličina, kterou ani skvělý teoretický text neobalamutí.

„Naši skvělí umělci v cizině“

„Causa Dalibor Chatrný“, pro naše interní chápání umění symptomatická. Na jedné straně jsou umělci, kterých si – regionálně i celostátně – považujeme a vedeme je jako „světové“, ale „svět“ je jaksi, z nějakého svého deficitu, dostatečně neuznává. Jejich protiváhou jsou ovšem z obecné paměti i výstavní současnosti vytěsňovaní žijící i nežijící autoři, které svět – jakoby naschvál – uznává, ale oni přece tak dobří zdaleka nejsou! Chyba je ovšem *„v nás, co o umění píšeme“* nedostatečně. Jako by reálný zájem o umělce, obzvláště po jeho smrti, vzrůstal i padal s tím, jestli a jak se o něm v nějakých teoretických platformách píše, nebo nepíše. Českomoravský názor na umělce z Českomoravska dříve nebo později zvítězí, stejně jako proletáři všech zemí se jednou spojí.

Ve skutečnosti je tomu jinak. Je řada českých umělců, patřících k naší tradici, o kterých se toho napsalo hodně, s nulovým ohlasem za našimi hranicemi. A naopak, mimo akční rádius našich teoretiků jsou zjevně uznáváni autoři, o kterých je u nás neslušné mluvit dobře, nebo vůbec.

Jednou sférou neporozumění jsou „naši skvělí umělci v cizině“. Vládne obecná představa, že „naši“ umělci, kteří ve „světě“ žili, se začlenili do nějakého výlučného kontextu, jsou zastoupeni v tamějších sbírkách, jsou tudíž „světoví“, světově uznávaní. Tuto představu s námi však patrně nikdo nesdílí. Naše dějiny umění jsou v této sféře přehlídkou představ. Například Josef Šíma, který kontinuálně žil ve Francii od začátku 20. let a „patřil k surrealistům“. Nepochybně významný malíř, lepší než valná většina tehdejších našich, ale v pařížském kontextu patřil k okrajovému křídlu surrealistů, distancujících se od bretonovských formulí. Byl největším malířem v literárním okruhu *Le Grand Jeu*. Jeho špičkové obrazy se sice v Paříži na trhu objevují, ale za stejnou cenu jako třeba kvaše od Soulagese. Jiný „světový Čech“, Othon Coubine, Otakar Kubín, v Paříži žijící už před první světovou válkou, potom téměř napořád. Zastoupen v řadě francouzských galerií, nicméně jak lze dohledat, v jejich depozitářích. Rudolf Kremlička – jeho obraz, patrně věnovaný z propagačních důvodů československou vládou za první republiky, prý vrátili Francouzi jako diplomatický dar… A prodeje českých kubistů v Sotheby's? Restituované obrazy, prodávané Čechy – a kupované jinými Čechy. Valná část „našich hvězd“ umění je z nějakých důvodů mimo náš českomoravský rybník naprosto „nepochopena“. Tento osud potkal i sbírky českého umění, které vznikaly v zahraničí od šedesátých do osmdesátých let. Po otevření hranic a trhů se ukázalo, že umění „zpoza železné opony“ má snad vysoké hodnoty etické, ale pro zbytek světa zůstane periferním až na prokazatelné výjimky autorů, kteří se dokázali reálně prosadit. Nenápadným důkazem tohoto vývoje jsou i zmíněné návraty českého umění tam, kde vzniklo. Bohužel je podporuje i nemoudrá státní politika, označující na jedné straně celé korpusy díla našich bohatě zastoupených klasiků za „umělecké památky“, které se nesmějí vyvážet, na straně druhé připouštějící oštemplování díla světového autora se skvělým „rodokmenem“ jakožto „nespojeného s naším uměleckým kontextem“. Výsledkem jsou blokované prodeje obrazů řadových českých avantgardistů – a ztráta originální Lehmbruckovy sochy z vily Tugendhat.

„Co nevidíme, co vidět nechceme“

Na druhé straně máme řadu autorů považovaných v celém světě za Čechy, o které je reálný zájem, jsou zastoupeni v galeriích a muzeích, najdeme je v databázích typu Artcyclopedie, ale u nás porozumění po smrti ani za života nenacházejí. O Václavu Radimském vědí v kulturním světě všichni, kdo se zajímají o uměleckou kolonii v Giverny, tudíž především Američané, jejichž klasikové tam žili ve tvůrčím a někdy i osobním a rodinném společenství kolem Clauda Moneta. Václav Radimský, stejně dobrý či špatný jako oni, u nás ztělesňuje „monetovskou machu“, protože se odvážil malovat čistě a jen opticky, bez literárně vlasteneckého zaměření, Seinu kolem Giverny a rodné

Polabí. Nebyl monetovský víc než Filla picassovský. Zatímco setkání Radimského a Moneta patřilo ke společenské a malířské rutině malíře z Polabí, setkání Antonína Slavíčka a Clauda Moneta bychom mohli přiřadit – kdyby k němu došlo – k setkání deštníku a šicího stroje na operačním stole. U nás je ovšem Radimský za prázdného rutinéra, Slavíček za klasika impresionismu. Tady je vidět, že *„my, co o umění píšeme"*, zvládáme prostý českomoravský kulturní lid, ale *„naše posvátné úsilí"* končí na hranicích vlasti. Díkybohu.

Glorifikace českých a v Českomoravsku celoživotně tvořících umělců je možná zásadní defekt, který znemožňuje vidět reálné proporce. Od národního obrození ideologicky založení teoretikové každého našeho jen trochu dobrého autora hned srovnávají se světovou špičkou. Dodnes jsou žáčkové všech škol, včetně vysokých, krmeni kašičkou, ve které se míchají nesrovnatelné hodnoty anglického, německého či francouzského umění s českými veličinami. Chybí kontext středoevropský, z něhož vyplynou nepohodlná fakta. Například v první polovině devatenáctého století bratři Maxové i „římský" Václav Levý vypadají značně obskurně vůči Barymu a Rudovi, zato obstojí v ranku evropských pomníků i schwanthalerovského sochařství. Myslbeka těžko srovnávat s jeho vrstevníkem Rodinem, ale doložitelná je souvislost a vzájemná úcta s Frémietem a Zumbuschem. Rodina Mánesů se nejeví významná vedle Delacroixe, Friedricha či Dahla, ale dobře vyjde ze srovnání se Spitzwegem a Amerlingem. A oproti odumírající císařské umělecké Vídni, která zavrhla Klimtovy realizace, byla secesní, worpswedská, impresionistická, munchovská a kubistická Praha progresivní metropolí. Quod erat demonstrandum při loňské výstavě Hagenbundu, kde práce českých kubistů včetně Filly otvíraly ve Vídni netušené horizonty. České umění důstojně funguje ve středoevropském kontextu, s minimem *„posvátného úsilí"*.

Šťastni z toho však naši teoretikové nejsou, protože *„svět"* si dovoluje uznávat to, co by správně uznáváno být nemělo. Ukázkou ostentativního odmítání mezinárodně uznaných Čechů – za Čechy považovaných umělců – je třeba Gabriel Max (1840–1915). V českomoravském příběhu umění muž se špatným „kádrovým původem" z německy mluvící rodiny, která dle mytologie takříkajíc zavraždila talent Václava Levého. Ve své době vlivný neoromantik, žijící v Mnichově, ke konci života se přiklonil k výtvarné experimentaci, fotografii, biologickým výzkumům a muzejnictví. Byl přítelem Hanse Makarta a bez jeho tvorby si nelze představit raného Brožíka, Schikanedera, Krescence Lišku, jeho obrazy visí po galeriích od Ruska po USA a je běžně považován za českého, někdy „československého" umělce. Po téměř sto letech od narození měl první soubornou výstavu u nás jen v Plzni, čili podobně jako Dalibor Chatrný také na „nesprávném" místě. Obávám se, že na půdě českomoravské není „významných" a „nevýznamných" míst pro vystavování, ze světového hlediska je to jedno.

Svět si libuje v uznávání českých umělců, kteří u nás nejsou samostatně prezentováni, i když by bylo jednoduché udělat jejich výstavu. Viz dva příklady. V pařížském Museé d'Orsay nás drobně reprezentuje Alfons Mucha svými pastely, zatímco jeho vrstevník K. V. Mašek pointilisticky podanou kněžnou Libuší na čtyřech metrech čtverečních. Nenápadně rostou ceny obrazů Muchova přítele, Františka Dvořáka Brunnera. Ten byl u nás opovržlivě ocejchován za jednoho ze „salonních malířů", jaké by si paní kurátorka „na zeď nepověsila", protože se patrně opovažoval pěstovat svoje vidění světa v době, kdy jeho povinností bylo kopírovat Picassa. Přitom je to celosvětově známý autor, jehož obraz Šrí Rámakrišny vzývají věřící v chrámu v Kalkatě i čtenáři světcova životopisu od Anatola France. Docenění se dožily u osvícených sběratelů jeho spiritistické abstrakce, světelné studie z plenéru i vynalézavé naturalisticko-akademické kompozice. Ani Mašek, ani Dvořák Brunner se ani sto let po smrti nedočkali souborné výstavy, Mašek jen pěkné monografie. V době, kdy z našich uměnovědných kateder povstávají blanické šiky kunsthistoriků, pracně si hledajících nezpracovaná témata, není síla a vůle ke zpracování či nedej Bože přehodnocení toho, co se u nás takříkajíc válí po depozitářích a o co je mimo naše hranice reálný zájem. Čas nastane asi až tehdy, až se valná část pozůstalostí „světových Čechů" přesune tam, kde je jejich dílo oceňováno i bez snažení a navzdory snažení našich teoretiků.

„Nevhodní našinci“ ovšem ještě žijí a tvoří. Každý žáček střední školy ví, že existoval jakýsi Devětsil a Skupina 42, zatímco netuší, že kolem roku 1980 si dva čeští a jeden německý malíř ve výhni tehdejší postmoderní scény, čili Německu, vytvořili skupinu Normal. Její členové Jan Knap a Milan Kunc žijí a tvoří u nás v jakési poloilegalitě, jejich kolega Peter Angermann měl výstavu u nás snad jen na Klenové. Jakási podivná zdrženlivost se vznášela nad radostnou a oslnivou výstavou Georga Jiřího Dokoupila, aktéra jiné silné vlny německé malby osmdesátých let.

Závěr

Ideální by bylo, kdyby *„ti, kdo píší o umění“*, nevypotřebovávali energii na obhajobu mistrů nedoceněných *„v Praze, respektive na západ od ní“*, ale věnovali se úvahám, proč nejsou doceňováni autoři, o kterých se u nás toho tolik napsalo a kteří měli výstavy ve všech „významných místech“ – a jsou žádaní jiní autoři, o kterých je u nás jakožto o umělcích neslušné mluvit. Ne proto, abychom kulturní veřejnosti jiných zemí natloukli do hlav tu svou uhlířskou víru, ale aby přestalo být normou dívat se na naše umění jen z naší perspektivy.

Není to výzva k opuštění klasiků, které máme rádi, setkávali a utkávali jsme se s nimi a oni nám zaživa i poté kulturně fungují v městečkách, regionálních centrech i celostátně. Naopak, buďme rádi, že jsme je měli, máme, budeme mít. Každý máme své limity. Je lepší autor, který tvoří poctivě ve svém horizontu, jehož potřeby naplňuje, než autor, který tvoří takříkajíc „pro svět“ a naplňuje jen nějaký registr uměleckých výkonů. Přesah známosti autora přes jeho limity není dán hlásnými troubami těch, *„kdo o umění píšeme a kdo s jeho prezentací pomáháme“*, ale tím, co je autor schopen říct bez toho, aby stál u svého díla, a co toto dílo je schopno říct i jiného, než jak to autor myslel.

Pavel Ondračka působí na Katedře teorií a dějin umění na Fakultě výtvarných umění VUT v Brně.

Přijďte diskutovat
s nejznámějšími literáty
světa na téma strach

„Jen ať nenávidí, dokud se bojí.“ Caligula

25. FESTIVAL
SPISOVATELŮ
PRAHA

7.–8. listopadu 2015
Senát Parlamentu ČR

Více na www.pwf.cz | www.literarni.cz

Mladý, ani ne pětasedmdesátiletý autor

Rozhovor s Janem Vodňanským (2. část)

Josef Mlejnek

S básníkem Janem Vodňanským (19. 7. 1941) a s jeho dílem jsem se seznamoval po etapách. Nejprve jsem na konci šedesátých let narazil na jeho knížku básní *S úsměvem idiota*, v sedmdesátých letech se nám doma téměř k průhlednosti obehrály gramofonové desky s písněmi a promluvami z představení, ve kterých Vodňanský společně s Petrem Skoumalem vystupovali v pražském Činoherním klubu, a na samém konci týchž sedmdesátých let jsem se s ním osobně setkal na oslavě šedesátin našeho společného přítele Sergeje Machonina u Reynků v Petrkově, kde se Skoumalem „načerno" předvedli déle než hodinový samostatný program k poctění jubilanta. Obzvlášť v tehdejších stojatých vodách normalizace znamenaly Vodňanského a Skoumalovy absurdní, groteskní a *nonsensuální* písně, básně, dialogy nebo zdánlivě bagatelní hříčky zdroj čistého kyslíku nejen pro naše mozky, ale i pro naše duše. I poté, co se jako dvojice někdy v osmdesátých letech „plánovaně rozpadli", stále se v různých pořadech spolu nebo každý zvlášť vraceli k intenzivnímu, přímo jadernému období společné tvorby ze šedesátých až osmdesátých let. (Nemyslím, že na tom něco zásadně změní Skoumalův odchod na věčnost 28. září 2014, v den svátku zemského patrona svatého Václava.) S Janem Vodňanským jsme se nedávno potkali v redakci *Divadelních novin* a já ho požádal o rozhovor pro *Kontexty*. Jde o rozhovor svým způsobem bilancující, který jsem už vzhledem k více než půlstoletému období, jehož se týká, nakonec rozdělil na dvě části.
Vysvětlivka pro nepamětníky: Název, který jsem pro rozhovor zvolil, je narážkou na Vodňanského zasvěcující výklad fiktivního Skoumalova hudebního díla *Noc v Istambulu*, v němž hovoří o „mladém, ještě ani ne padesátiletém autorovi". (jfm)

V první části našeho rozhovoru jsme skončili u období těsně před vaším příchodem do Činoherního klubu v Praze. Říkal jsi, že se Petr Skoumal, ač měl absolutní hudební sluch a byl absolventem JAMU s kvalifikací sbormistra, zdráhal zpívat vaše písně. Jak to odůvodňoval?
Tvrdil, že má na rozdíl ode mne slabý hlas. A to v době, kdy už skoro všude, i v Činoherním klubu, měli mikrofony. I když jsem byl o tři roky mladší než Skoumal, podařilo se mi ho přesvědčit (dokážu být houževnatý) a na premiéře našeho pořadu *S úsměvem idiota* zpíval písničku *Bonton*. A on můj text improvizačně obohatil, přidal vlastní skladatelský komentář. To je dodnes klenot, v němž v mezihře mimo jiné překládá termín stop-time slovensky štop-time, německy die Maulhaltenzeit a česky jako zastaveníčko.

Patrně vlivem tvých zasvěcených výkladů vesměs z oblasti společenských věd jsem jeho komentáře dlouho považoval za tvůj autorský vklad.
Jde kompletně o Petrův šťastný improvizační nápad, který po celá léta rozvíjel, a právě ten moment překvapení přispíval k popularitě té písně. A díky jejímu úspěchu při premiéře a při dalších reprízách se mi podařilo Petra přesvědčit, aby zpíval i písničku *Aristokrat* alias *Tak jako ve staré Anglii*, opět s jeho průvodním komentářem o tom, jak píseň tvořil. Opět velký úspěch, a teprve až pak se odvážil k sólovému zpěvu. Nakonec si skládal sám i texty, zpíval a nahrával svoje písničky a vůbec už na svůj údajně slabý hlas nepomyslel.

Jak se mu jako hudebnímu profesionálovi jevil tvůj hlas?
Když jsme spolu začínali, bral to tak, že já profesionálně moc zpívat neumím, a že mě tedy vycvičí. Což taky udělal, ale potom dospěl k závěru, že on nemůže nikdy jako rodič nebo jako kamarád někoho učit. Dohodli jsme se, že budu chodit na hodiny zpěvu k doktoru Jehnemu. Soubor Činoherního klubu byl tehdy ve Švédsku s Machiavelliho *Mandragorou*, a my jsme hráli denně. Už jen ten nápor způsobil, že jsem se musel naučit se svým hlasem více technicky pracovat.

Normalizace probíhala patrně rychleji na nižších správních stupních. Kulturní instituce v Praze a ve větších městech dokázaly odolávat déle. Vás napadli v nových režimních novinách Tribuna *už koncem roku 1969. Zastalo se vás tehdy vedení divadla?*
Činoherní klub, jeho vedení, Jaroslav Vostrý a spol., nás po nástupu normalizace bránilo, dokud samo nepadlo. Někdy kolem Vánoc 1969 v *Tribuně*, která začala vycházet jako vyhraněně normalizační časopis, skutečně otiskli dopis čtenáře, kterému dodnes říkám „charakterní udavač". Jiní posílali svá udání rovnou na StB, ale on napsal do novin a podepsal se. Jeho udání vyšlo pod titulkem „Jak dupou pravičáci". Zhlédl v Činoherním klubu naše představení, v němž podle něj byla písnička *Jak mi dupou králíci* vytleskávána čtyřikrát za sebou – což se mimochodem nikdy nestalo. On – patrně po mučivém celonočním pátrání – přišel na to proč: text o králících jsme prý zpívali na posvátnou melodii písně *Přes spáleniště, přes krvavé řeky,* a hned z toho svého dojmu odvodil vážné znevážení všech padlých hrdinů od Dukly. Nás tehdy ochránilo nejen spřízněné a přátelské vedení Činoherního klubu. Nebyli jsme staženi z repertoáru a dál jsme zpívali i tu píseň o vesele dupajících králících. Zastalo se nás přímo střechové vedení nad Činoherákem, Semaforem a Laternou Magikou, Státní divadelní studio. Aniž jsme my sami museli do *Tribuny* psát, jeho právník odborně udání rozebral jako nesmysl a napsal také, že existují svědci, kteří mohou pisatele usvědčit ze lži.

Z úzce právního hlediska mohl mít i pravdu, ale třídní vědomí a instinkt…

Jan Vodňanský ve druhé půli sedmdesátých let. Foto: Archiv J. V.

Normalizace každopádně už nepřipouštěla, aby měl napadený poslední slovo, to musel mít ten věrný, leč lehce konfabulující dopisovatel. Po vyjádření právníka v následujícím čísle onen soudruh připustil, že se možná zmýlil v melodii, ale že jsme hrdiny z posvátné Dukly tak jako tak urazili, protože v našem textu „pochodují králíci v sevřených trojstupech a útvarech". „Útvary" si pochopitelně vymyslel. Ti naši pochodovali opravdu jenom v trojstupech. S Petrem jsme si zrekonstruovali, že to patrně měl z notorického chození na ty jejich dobrovolně povinné První máje. Tam dechovky hrály pracujícím do kroku směsi kmochovských pochodů a také zmíněnou píseň *Směr Praha,* která se předtím také hrávala pod názvem *Přes spáleniště, přes krvavé řeky.* Nějaká podobná „směs " patrně vznikla i v mozku toho bdělého soudruha a do ní zapletl i naše vesele pochodující králíčky. Ten náš první problém s napadenou písní může mít však i hlubší pozadí. To jsem pochopil až mnohem později. V roce 1969 jsem mohl klidně v textu napsat, že pochodují ve dvojstupu. Taky by se to rýmovalo. Až teprve po mnoha letech jsem se setkal s tím, že tři pochodující králíci dotýkající se ušima jsou dávný mystický symbol vyskytující se v jedné evropské katedrále. Tu trojici jsem objevil i na stropě

starobylé synagogy z Haliče a dokonce i na basreliéfech hinduistických chrámů. Zpětně jsem pochopil, že jako autor textu jsem se nevědomky dotknul archetypu, a to jak známo mění osud.

Jak dlouho jste se v Činoherním klubu nakonec udrželi?
Vydrželi jsme tam pět let. Na jaře roku 1970 jsme vytvořili další představení nazvané *Hurá na Bastilu!* A na podzim téhož roku ještě třetí, *S úsměvem Donkichota*. Divadlo bylo právě na tom dlouhém zájezdu ve Švédsku s *Mandragorou*. Hráli jsme ve zvláštní hektické atmosféře počínajícího prověrkového masakru. Před každou vyprodanou reprízou se dostavovali naši přátelé s přáním, abychom je tam nějak dostali, doslechli se prý, že hrajeme naposled. Dodnes nedovedu pochopit, jak jsme všechno zvládali psychicky i fyzicky. Při každodenním hraní jsme stačili odpremiérovat ten třetí program s novými písněmi i improvizovanými komentáři. Odehráli jsme představení a v noci jsme zkoušeli novinku. Program *S úsměvem Donkichota* jsme tak nazkoušeli během jediného týdne. Všechny tři představení jsme hráli až do roku 1974. V něm došlo k totální likvidaci vedení, vyházeli nepohodlné lidi, jako byli Jan Kačer, Táňa Fischerová, Jiří Hrzán, Pavel Landovský, no a taky nás. Jenže pro nás dva to byl takový „sametový vyhazov", jak by se dneska řeklo. Měli jsme s vedením Činoherního klubu hned od počátku kamarádskou dohodu, že nebudeme zpívat moje původní ruské překlady a nebudeme představení začínat písní *Mičurinova ulice*, ale když jsme tam hráli naposled, vrátili jsme ji na začátek a zahráli jsme znovu v podstatě i všechny ruské věci. Nebyl už důvod k loajalitě. Nové, soudružské vedení se nás už netýkalo. Ale vedení Státního divadelního studia o nás prohlásilo, že my dva jsme žánrově „zpěvohra Činoherního klubu ", kolegové nám ostatně tak přezdívali, a že v rámci Státního divadelního studia máme hrát dál. Stalo se tak v Divadle Ateliér ve Spálené, kde je dneska Ypsilonka a kde druhdy fungoval fajnovej bordýlek se *chambres séparées*.

Kolika jste v Činoherním klubu dosáhli repríz?
Ještě před úplně posledním vystoupením jsme stihli stou reprízu *S úsměvem idiota*. Chodila na nás mimo jiné elita pražských psychiatrů, vábena patrně názvem. Chtěli se přesvědčit, jak takoví idioti na scéně vypadají a kdo se za ně vydává. Začal s tím primář z Bohnic, který se po prověrkách stal sekundářem, doktor Jaromír Rubeš, a ten pravidelně vodil na naše představení všechny své kolegy, a to i zahraniční, kterým to potichu simultánně překládal. Z té stovky repríz jich viděl poměrně hodně, možná polovinu. Při jubilejní sté repríze seděl s celou rodinou v první řadě, a když jsem přednesl píseň *Odpoledne na čaji*, kde zpívám o jedné noze a kamarádovi, který mi půjčí svoji nohu – protézu na polonézu, celá rodina vstala a položila mi skutečnou protézu na podium pod nohy. Okamžitě jsem to okomentoval slovy, že jde o předzvěst budoucnosti, kdy budou tímto způsobem umělci odměňováni přímo.

Obešel se váš přesun z Činoherního klubu do Spálené ulice beze ztrát?
V Divadle Ateliér hrály kromě nás ještě jiné soubory. Měly své večery, a my také měli svůj večer a rozhodli jsme se udělat nové představení pod názvem *Králíci pokusný*. Už s námi nehrála Táňa Fischerová, přešla do Divadla Jiřího Wolkera, když ji normalizátoři vyhodili z Činoherního klubu. Zkusili jsme novou tvář, dívku s kytarou Zdenu Lorencovou. Zůstal s námi Miloslav Štibich, měli jsme dál i kapelu. Tu jsme ke konci měli už v Činoherním klubu, v ní výborného bubeníka Laca Troppa a kontrabasistu Pavla Greifonera. Později s námi hráli také jiní muzikanti, a měli jsme i krásný plakát, který nám nechalo vyrobit studio Ateliéru.

To už byli králíci od Vladimíra Jiránka?
Namaloval právě na ten plakát v roce 1974 dva králíky: ten větší jsem byl já a ten menší byl Petr. Bob a Bobek vznikli až o šest let později. Vláďa Jiránek nám ty dva králíky pak soukromě maloval na naše společné péefky. V situaci, kdy jsme už nesměli nikde hrát, jsme si je nechali vytisknout a rozesílali jsme je jako dvojice našim známým. Patřili mezi ně i Jaroslav Pacovský, který měl mimochodem zásluhu, že mi vydali v roce 1969 prvotinu *S úsměvem idiota*, a Jiří Šebánek od Cimrmanů. A když se na ty dva králíky z našich péefek – malého a velkého – koukali už asi pátý rok, napadlo je, že by se místo Jan a Petr mohli

jmenovat Bob a Bobek a že o nich napíšou večerníčkový seriál, což také udělali.

V Divadle Ateliér si vás diváci brzy našli. Kdy začaly problémy?
Jednoho dne v době kolem spartakiády 1975 zazvonil zvonek a přijelo si pro mě komando z Bartolomějské. Že mě jako zatýkají a odvážejí k výslechu. Večer jsme přitom měli v Ateliéru hrát, představení bylo vyprodané. Ale už den předtím mi volali lidé z Ateliéru z produkce s tím, že se stala divná věc: „Přišel nějaký chlapík z Bartolomějské a zabavil vaše texty, které tu máte ke schválení, tak byste se měl jít zeptat, co se děje." Neměl jsem za sebou ještě žádný výslech a byl jsem natolik naivní, že jsem je uvítal slovy: „Já k vám zrovna jedu." Ani Švejk by to neřekl bezelstněji.

Měl jsi čisté svědomí, nemusel ses bát.
Chtěli po mně, abych se přiznal ke spoustě věcí. Odhadoval jsem to sumárně na nějakých deset let nepodmíněně, kdyby se jim podařilo mi je přišít. Podrývání vztahu k Sovětskému svazu, zesměšňování vedoucí úlohy komunistické strany, to všecko bych ještě pochopil, ale vyloženě mě pobavila poslední položka, podle níž při svých vystoupeních napadám proces uvolňování našich vztahů s Německou spolkovou republikou. To už můj mozek nebral.

Mělo to obvinění nějaké „racionální" jádro?
To nevím a nikdy se to už asi nedozvím. Nic mi nevysvětlovali. Požádali mě jen o přátelskou službu, ať podepíšu protokol s přiznáním ke všem uvedeným zločinům, abychom mohli celou věc ukončit, důkazy že mají, tak co mi to udělá. Lehce společensky jsem se pousmál a řekl jsem, že nic takového podepisovat nebudu a že na to, co jsem v divadle dělal, mám svědky, ať už diváky nebo zvukové a světelné techniky. Navíc náměstkové ze Státního divadelního studia měli za povinnost bdít a kontrolovat moje řeči, které se nedaly předkládat předem, neboť šlo o improvizace. Nejstarší soudruh, původně nejspíš z fabriky, ale už v důchodovém věku, se trošku zamračil: „Víte, pane inženýre, tahle vaše svědectví nás až tak moc nezajímají, všechno to jsou lidi vašeho druhu!" Odpověděl jsem: „Vašeho druhu? Pokud znám zákony této země, tak se svědecké výpovědi nedělí na druhy." Zde jsem mohl skončit tečkou, ale já po čárce dodal ještě větu: „A váš tón mi nepříjemně připomíná dikci padesátých let."

Tak tohle slyšeli strašně neradi, na to byli hákliví.
Taky se mu nahrnula krev do hlavy a začal na mě řvát: ty cucáku (už ne pane inženýre), a hned na mě vystartovala jeho dělnická pěst, ale nedopadla, protože jej zachytil ten druhý, čtyřicátník, bylo to stejně bleskové gesto, takový ten brankářský grif, jako když chytal Holeček nebo v Naganu Hašek. Ten mladší mi pak četl některá udání, se kterými nic celých těch pět šest let nedělali, a tvrdil, že jich tam na mě mají stoh. Propustili mě po pěti hodinách. Nenaplnila se Skoumalova zlomyslná představa, že mi ráno dají ostrý gulášek a že dokud se nepřiznám, nedostanu pivo. Oni mi dali jen vlažnou kofolu a bez gulášku. Jejich obvinění jsem evidentně nebral moc vážně, a oni si nakonec řekli, že to nikam nepovede, že žádné přiznání ze mě nedostanou. Měli pořád v hlavách Vyšinského teorii – jaképak důkazy, hlavní věc je přece vlastní přiznání. Všiml jsem si, že v místnosti není žádný obrázek. Myslím Husáka nebo něco na ten způsob. Jediný obrázek, na který jsem se vždycky díval jako na záchytný bod, když pětihodinová nuda narůstala, byla perokresba, portrét Felixe Edmundoviče Dzeržinského, zakladatele Čeky, předchůdkyně KGB, ona zvláštní tvář polského aristokrata, který se dal k ruským bolševikům.

Toho měl každý z nich snad i doma nad postýlkou.
A kromě těch dvou generačně odlišných soudruhů tam občas vpadl třetí, patrně jejich náčelník. Měl takovou tu ulízanou novotnovskou stříbrnou kštici a tmavočervenou košili se stříbrnou kravatou, vypadal, že se právě vrací z nějakého pajzlu. Tvářil se, že jde zrovna kolem, ale měl zřejmě všechno na odposlechu a patrně měl za úkol, nebo si sám dal za úkol, pokud byl tím náčelníkem, mě vyprovokovat, abych se u nich dopustil kýžených protisovětských výroků, což by si pak sami dosvědčili. Vždycky přišel za půl hodinky a sedl si na stůl tak, aby na mě mohl koukat seshora. Já jsem už věděl, že na něj nebudu vůbec reagovat, a pokaždé jsem se mu přes rameno díval na Felixe Edmundoviče.

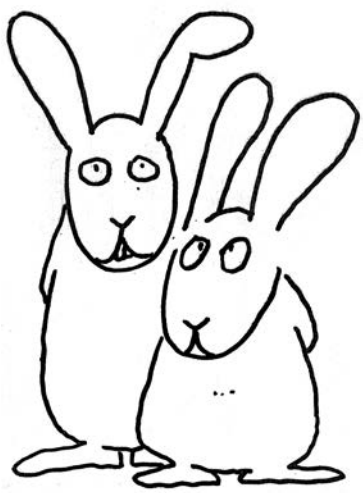

První verze králíků Vladimíra Jiránka. Foto: Archiv J. V.

A on přišel, aby jenom řekl: „Víte, pane Vodňanský, vy si myslíte, že se rok 1968 vrátí, ale on se nevrátí." Asi čekal, že odpovím: Ale vrátí, a my vás pak budeme věšet na lucerny!

A ráno by ti dali přinést palčivý gulášek bez piva.
To, že jsem s ním odmítl jakkoli komunikovat, ho strašně bralo, potom začal blábolit. Jednou vpadl se slovy: „Vy si myslíte, že jste jako Voskovec a Werich, ale vy jako Voskovec a Werich nejste. Oni to také neměli jednoduché. Já si pamatuju, že je před válkou hejtman ve Slaném zakázal." Ale bylo to poučné i pro mě. Tehdy jsem pochopil, že oni houby vědí. Oni nevěděli, jak společnost kolem nich funguje, a aby tomu vůbec nějak rozuměli, snažili se z každého něco vytěžit. Napětí se stupňovalo. Jestli jsem prý měl v roce 1968 televizi, tak jsem na Silvestra musel vidět, jak si jistý Darek Vostřel dělal nechutnou legraci ze sebevraždy soudruha generála Janka! Ticho. A to už ztratil světácký glanc a začal hystericky řvát: „Jak je možné, že tentýž Darek Vostřel je dnes dramaturgem na Pražském kulturním středisku?" Připadal jsem si jako nějaký hodně vysoký činitel, když mi položil otázku, kdo tam toho Vostřela dal. Zatímco moje vnitřní pobavenost vzrůstala, on byl na třísky: „Kde je etika!? Pane inženýre, kde je etika!!??" A tady jsem byl skutečně ve velikém pokušení říct: Voli ji vypili! Ale skončilo to bez mé pointy, podepsal jsem jim jen to, co jsem říkal. Naše vystoupení byla nepřetržitě pod kontrolou veřejnosti a veřejného prostoru. A šmytec.

Dozvěděl ses někdy, co bylo tehdy hlavním impulzem ke tvému zadržení a výslechu?
O tom jsou jen dohady, ale jak se mi doneslo přes různé zdroje, někdo vysoko nahoře se pozastavil nad tím, že vyšlo naše dvoudeskové album – *Hurá na Bastilu, S úsměvem Donkichota* – a on těm fízlům zavolal, aby si mě podali.

Jak reagovalo vedení divadla?
Večer se nehrálo. Tehdejšímu řediteli Státního divadelního studia volali, že jsem u výslechu, a on okamžitě, aniž čekal, jak můj výslech skončí, večerní představení *Králíků pokusných* zrušil. V divadle museli vyvěsit ceduli, že se nehraje z technických důvodů, a divákům se vracelo vstupné. No a pak jsme celý rok 1976 v Divadle Ateliér nehráli. Tehdy také odvolali ředitele SDS, ne snad kvůli mně. Neměli nového, nastala vláda náměstků. A jeden z těch náměstků nás, Skoumala a mě, každý týden zval k sobě na vedení SDS. Sekretářka nám uvařila kávu a říkala nám: „Víte, soudruh náměstek je úžasný člověk, má vás hrozně rád. Byl kvůli vám i na vnitru, a oni mu řekli, že proti vám nic nemají, takže budete už brzo zase vystupovat." Náměstek přišel a potvrdil nám, že skutečně budeme brzo zase na scéně: „Jenom abychom to měli pokrytý, prosím vás, u vašeho textu" – na stole ležel text, co jsme dávali ke schválení –, „tak třeba tady ta básnička není úplně ono."

A už to jelo?
Ne, to ne. Říkali jsme, to je v pořádku, dáme tam jinou. Pak jsme pochopili, že je to jen oblbující hra, že rok s námi hráli takový ping-pong. V Divadle Ateliér se na nás těšili marně, přitom s námi měli všechno bez nejmenších nákladů, neměli jsme žádné kulisy, hráli jsme bez maskování, bez rekvizit. Z úst náměstka jsme si vyslechli i takový absurdní názor, dokonce požadavek, abychom v zájmu našeho případného dalšího hraní přeložili slovenské reportáže zpátky do češtiny, jinak by se mohly dotknout, cituji doslova: „významných slovenských soudruhů žijících v Praze".

Ale občas jsem se setkal i u lidí mimo normalizační struktury s názorem, že si ze Slováků a slovenštiny děláte nepatřičnou legraci. Jak vás vnímalo obecenstvo na Slovensku?
Ještě v éře Činoherního klubu jsme měli výborné, přímo družební vztahy s Divadlem Na korze. Vystupovali jsme u nich, oni hostovali v Činoherním klubu. A když jsme působili v Divadle Ateliér, jezdili jsme hrát do bratislavského Vysokoškolského klubu, to bylo malé divadélko v centru Bratislavy. Velký úspěch tam měly právě naše slovenské sportovní reportáže, „přímé přenosy" – ze šachového finále, z milánské La Scaly nebo ze Syrakus, z objevu Archimedova zákona. Musím dodatečně složit Skoumalovi kompliment za to, jak je krásně narežíroval slovensky. A Milo Štibich se je také poctivě naučil. A protože Gabo Zelenay nemluvil zdaleka spisovnou slovenštinou, ale vyznačoval se vlastní nenapodobitelnou federální směsí, v níž se míchala česká, ale i cizí slova, anglicismy, nemusel Skoumal po mně moc opravovat. Na jednom našem bratislavském představení seděl v první řadě Jožo Golonka, bylo to krátce poté, co ho napadly a zmlátily kriminální živly. A když začala gabozelenayovská reportáž, chtělo se mu strašlivě chechtat, ale nemohl, protože se musel držet za sdrátovanou zraněnou čelist.

Ale v Divadle Ateliér jste ještě zažili krátký comeback?
Bylo to v dramatickém roce 1977. Ve SDS měli konečně nového ředitele, který se choval překvapivě nestandardně. Hned po svém nástupu si nás, Skoumala a mě, nechal zavolat do Divadla Ateliér, kde nám před našimi užaslými zraky v kanceláři řekl: „Víte co, vy mi své představení zahrajete. Vyhodnotil jsem si, že to bylo jedno z nejúspěšnějších představení, co tady kdy byly." Zahráli jsme mu i naše původní slovenské texty, bez ohledu na významné slovenské soudruhy. Jednomu divákovi, dopoledne. Znova si nás zavolal do kanceláře, kde před produkčními prohlásil: „Tak to je vono, mně se to líbí. Nasadíme to už od příštího měsíce, budete hrát a já to budu hájit. Vím, že budou nějaké tlaky, taková je doba. Ale já vždycky řeknu: Vážený soudruhu, tak mi vysvětli, co ti na tom vadí. Když budou tlaky…" To se nám snad zdálo.

Jak dlouho mu jeho předsevzetí vydrželo?
Hráli jsme dva měsíce, a najednou nás zavolali do kanceláře Divadla Ateliér a povídali: „Víte, nastaly nějaké problémy. Ne že byste něco řekli při představení nebo něco špatně zazpívali, ale soudruhovi ředitelovi se doneslo, že jste se zúčastnili nějakého tajného jednání kolem Charty 77."

Tys ji přece podepsal?
Ale až na podzim téhož roku, 18. října. Dramaturgyně, starší unavená dáma, dramaturg, bývalý redaktor *Rudého práva*, který patřil mezi ty méně potrestané, neboť nebyl vyloučen, ale jen vyškrtnut, a produkční se s námi sešli v kanceláři Divadla Ateliér. Všichni uvažovali, co s tím uděláme: Rok jste nehráli, teď jste znova začali, lidi na vás zase chodí. Koukali na nás, my na ně. Vedoucí, který později emigroval do Kanady, nám řekl: „Pánové, známe se léta, ještě z Reduty, z šestašedesátého. Opravdu nikdo z vás Chartu nepodepsal?" Po pravdě jsme odpověděli, že nepodepsal. Tak proč ty řeči o tajném jednání? Po chvíli se ťuknul do hlavy: „Už to mám! Jestli jste tu Chartu nepodepsali, a já vám věřím, že jste ji nepodepsali, tak zítra zajdete na vnitro, kde vám určitě vydají potvrzení!"

V té době by to bylo opravdu nejschůdnější řešení.
K jednání opravdu došlo, ale nebylo tajné, neboť se mu říkalo veřejný občanský obřad. Šlo o naši účast, Skoumalovu a moji, na veřejném občanském obřadu. V dopoledních hodinách, za plného osvětlení. Tím obřadem byl pohřeb pana profesora Jana Patočky u svaté Markéty na Břevnově. Zaznamenaly nás estébácké kamery, jak s Pavlem Landovským kráčíme do kostela. Estébáci pak akci vyhodnocovali a soudruhovi ředitelovi, který nás tak velkoryse nechal nezcenzurovaně hrát, to naservírovali jako naši účast na tajném jednání Charty. Nemohli říct, že jsme byli na veřejném občanském obřadu, podle zákona nebylo ničím trestuhodným účastnit se veřejného občanského obřadu kohokoliv.

To byl ovšem zase netřídní přístup.
Ředitel nás ale hájil dál. Doneslo se nám – i nám se donášely věci ze zákulisí –, že to hájil takovým

způsobem, až se mu do toho začal montovat tehdejší Divadelní ústav. Asi za tím byla též neviditelná ruka StB. Divadelní ústav mu napsal, že naše představení nedoporučuje z repertoárových důvodů. Prý se i v této situaci považoval za suverénního ředitele, a tak protestoval: co mu má nějaký Divadelní ústav doporučovat. To bylo už na konci března 1977, pořád jsme ještě hráli, a když už nepomáhaly dobré rady, tak prý za ním poslali – to se mi též později doneslo, osobně jsem u toho nebyl – nějaké ty hochy v kožených kabátech, a ti mu mezi čtyřma očima soudružsky vysvětlili, jak to je. Konec, šmytec. V Divadle Ateliér jsme skončili. Zbytek roku 1977 proběhl tak, že jsme dál skládali písničky a scházeli jsme se, občas jsme hráli pro kamarády bytová představení.

Vztahovaly se na vás tehdy takzvané kvalifikační přehrávky?
Vtip byl v tom, že jsme i na přehrávku na tu agenturu šli, ale vždycky to dopadlo skoro podobně. Skoumal dokázal, že umí hrát na klavír, já jsem něco zazpíval, pak jsme měli zvlášť mluvené slovo, ale potom to skončilo tím, že nám nepřišla žádná kvalifikace. Nic. A když jsme se šli zeptat, máme-li nějakou kvalifikaci, dotyčná úřednice řekla: „No, pane Skoumale, je mi to líto, ale pan Vodňanský“ – spletla si mě – „tady má dirigování.“ Mám totiž vzdálené příbuzné v různých hudebních oborech – Jaroslav Vodňanský byl dirigent. Ale v roce 1979 došlo k zajímavé změně. Nabídla se nám nějaká agentura, která tvrdila, že by měla kromě Pražského kulturního střediska možnost vzít nás pod křídla. Nevěřili jsme tomu a oni nám řekli, ať to zkusíme. Jmenovali se Sekce mladé hudby Svazu hudebníků. Byla to organizace paralelní s Jazzovou sekcí. A Svaz hudebníků nebyl totožný s oním ideovým Svazem hudebníků, ale byl to svaz, co měl do té doby na starosti mimo jiné i podnikové dechovky. A ti měli Sekci mladé hudby, která se nám ozvala. Byli to sympatičtí mladší hoši, kteří říkali: „Všechno nechejte na nás, jen si přečtěte stanovy.“ Na stanovách nebylo nic, co bychom nemohli podepsat, o socialismu, o Sovětském svazu a vstupu spřátelených vojsk ani proti Chartě v nich nic nebylo. Nejvíc nás na nich zaujalo to, že si každý soubor musí ze svého středu zvolit vedoucího a předsedu kontrolní a revizní komise – v závorce bylo: i když se jedná o trio, o duo nebo o jednotlivce. Takže my jsme naštěstí byli dva a nemuseli jsme kumulovat funkce. Tvořili jsme dvoučlenný soubor složený výhradně z funkcionářů. Jednota souboru a jeho vedení tak byla stoprocentní.

Tys ale tahal za kratší konec, když na tebe vybyl předseda kontrolní a revizní komise.
Já jsem jednomyslně zvolil Skoumala vedoucím a on mě tím předsedou jmenoval. Tak to bylo. Tím také bylo agentuře učiněno zadost a teď jsme za odměnu mohli hrát na konci Prahy – tehdy to ještě nebyl Junior klub, ale byl to sál OKD Na Chmelnici. Musely se přenášet stoly, protože předtím proběhl kurz vyšívání, musely se snášet židle pro diváky. V pořadu *Vodňanský–Skoumal na počkání* jsme měli hodně nových věcí a zase na nás chodili lidi z celé Prahy. Vzpomínám si na Bohumila Hrabala, který mě tou dobou pravidelně zval do své úterní společnosti U Tygra. Na nás přišel, když už bylo plno, a sedl si na stůl na vyšívání odsunutý ke stěně, klátil nohama jako puberťák a viditelně se bavil.

Tehdy jsi také vydal výbor svých textů v samizdatové edici.
Je to sbírka dlouhých písňových textů i krátkých říkaných, shrnutých pod název *Ej, moja paranoia!* Texty vybral Sergej Machonin a napsal k nim i zasvěcenou předmluvu. Na přelomu let 1979 a 1980 jsme měli v plánu, že budeme dál hrát na Chmelnici, a ještě snad také v kulturním domě Solidarita. Ale přes Vánoce se vše změnilo o sto osmdesát stupňů. Aniž jsme kdekoli vystoupili, dostali jsme z vedení města signál, že v Praze už nebudeme hrát nikde. Časem se k nám doneslo, co se stalo. Kromě nás byly povoleny i jiné dvojice, jako například Dědeček–Burian. Ti si nechali vytisknout nějaký plakátek, který údajně nikdo neschválil, kde, cituji nepřesně, mimo jiné stálo: Kombajny jedou do polí, budou sklízet úrodu neznámého původu, atd. Plakátek posílali pořadatelům a někdo z venkova je prásknul do Prahy. Plukovník Trojan, faktický vládce pražské kultury, údajně rozhodl o tom, že kvůli tomu plakátku nesmějí hrát, a teď se u něj řešilo, proč mají být oni zakázaní a my ne. A on,

aby věc nemusel detailně řešit, nás spláchnul s nimi. Nebyl jsem u toho, je to tedy jen rekonstrukce na základě toho, co se mi doneslo. Nicméně jsme nehráli. Ale pozor. Zákaz se vztahoval jen na Prahu. Agentura Sekce mladé hudby měla možnost zprostředkovávat vystoupení kdekoli mimo Prahu, takže jsme hráli jako mourovatí, ale Prahou jsme jen občas projížděli. Zřejmě někde v partajních ideologických výšinách někdo přišel na nápad, že by nebylo dobré tyhle žánry úplně zadupávat do země. Kupodivu nevadilo, že jsem podepsal Chartu, brali nás jednoduše jako menšinový žánr, který nesmí moc vyčuhovat. Ne pro televizi, ne pro rozhlas a ne ani v moc velkých sálech, takhle si to dodatečně rekonstruuji. Převážně to byly studentské koleje, tamní kluby byly pod SSM a pro ně nás povolili. Pro studenty, kteří ty kluby vedli, to byla tou dobou taková lehce adrenalinová móda. Uspořádat něco, co se někde jinde zakazovalo.

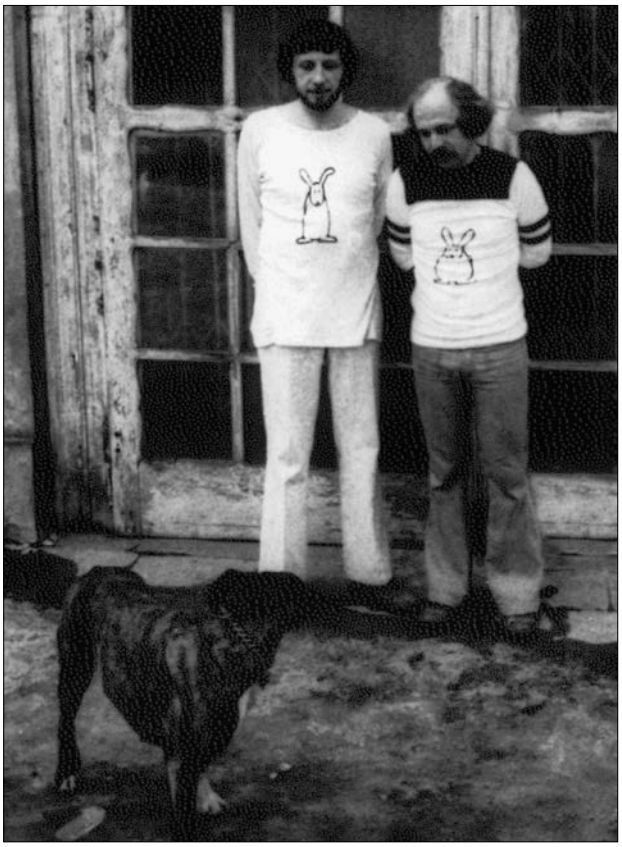

Jan Vodňanský a Petr Skoumal. Foto: Archiv J. V.

Měl jsem zpočátku za to, že řeči o rozpadání dvojice Vodňanský + Skoumal jsou jen jednou z tvých mystifikací nebo že dnešním slangem řečeno jde možná i o marketingový tah…

Byli jsme s Petrem v jednom kuse spolu, což předtím nikdy nebylo. My jsme se strašně intenzivně scházeli, když jsme začínali pracovat v Činoheráku, ale nelezli jsme si na nervy. Petr nemusel dělat humor. Doprovázel náš zpěv, ale sám si zpíval jen to, co chtěl. Nám ostatním režíroval legraci, ale sám z toho komična zase interpretoval jen to, co si vybral. Tady musel se mnou třeba odehrát i ty slovenské reportáže, protože Míla Štibich už s námi jezdit nemohl. Byli jsme na všechno sami, a tak se přirozeně dostavovala ponorková nemoc. Hráli jsme na kolejních klubech v Čechách, na Moravě i na Slovensku, mimo zakázanou Prahu. A pořád spolu – jeden měsíc mě vozil svým autem Petr, druhý měsíc já jeho vozem svým. Koleje, vystoupení, hotely, druhý den dál, na šňůře.

Petr Skoumal vnímal vaši situaci stejně?

Jeho by tou dobou už víc bavilo skládat hudbu i na jiné texty než na moje, ostatně ještě než jsme se poznali, začínal jako skladatel u Préverta a českých básníků. Najednou se mu zdálo, že by měl spoustu nápadů k textům spíše šansonového typu. Já jsem chtěl dál dělat absurdní texty, jak mě to bavilo, a třeba si je zhudebňovat i sám nebo spolupracovat s jinými skladateli. A tak jsme se rozhodli, že uděláme pořad o rozpadu jako krásném umění.

Když vražda jako krásné umění, proč ne rozpad?

Každý z nás tou dobou chtěl jít svojí vlastní cestou. A tak nějaké konflikty a tahanice nepřipadaly v úvahu. Ani jsme na to nebyli povahově nastaveni. A tak jsme si z budoucího rozpadu dělali zcela svobodně prču. Patos „životního rozhodnutí“ nás k tomu přímo provokoval. Tak třeba já jsem v úvodním komentáři diváky vybízel, aby srovnali rozpad Beatles, který byl hluboce poplatný kapitalistické společnosti, proto byl zcela chaotický a neorganizovaný, zatímco náš rozpad, díky tomu, že probíhá ve zcela jiném typu společnosti, může být cílevědomý, promyšlený a předem

plánovaný, na rozdíl od Beatles zcela osvobozený od zbožně peněžních vztahů, protože my už dávno nevíme, co vlastně takové zbožně peněžní vztahy jsou. Pořad jsme nazvali *Život a dílo* a chtěl jsem v něm ukázat, co jsme jako dvojice udělali. Zkrátka bilance a rozloučení s věrnými diváky. Skoumalovi jsem přihrál svůj objev, Přemysla Ruta, který byl z Prahy, ale já ho objevil v Uherském Hradišti, kde byl na vojně jako absolvent DAMU. Po vojně si ho tam už nechali lidé ze Slováckého divadla jako nadějného režiséra. Rut naše představení režíroval, sám v něm hrál, a to i s Petrem čtyřručně na klavír, analyticky komentoval naši tvorbu a v jedné písni dokonce hrál i na akordeon. Premiéra měla být ve Večerním Brnu. Předtím jsme uprostřed tuhé zimy roku 1981 měli vystoupení v klubu národního podniku Farmakon v Olomouci. Nehráli jsme tentokrát před pražskými intoši, ale před dělnickou mládeží. Výborné mladé svěží publikum naše písničky i řeči bralo, „jelo" v tom s námi. Ale mezi diváky jsem zahlédl dva muže, kteří se tam vůbec nehodili.

Kdo jiný než fízlové?

Po představení vtrhli do šatny a opravdu se chovali jako estébáci. S řevem vyhnali mladé pracující, jimž jsme podepisovali naše plakáty, a že s námi potřebují mluvit mezi čtyřma očima. S Petrem jsme na sebe jen mrkli, ale oni to ti tajní příslušníci nebyli. Starší, plešatej, se nám představil jako inspektor přes kulturu, druhý nám prozradil, že je tajemníkem OV SSM. Inspektor na nás křičel jako na chytré, ale zlobivé žáky: „Hoši…"

Hoši…

„Hoši, vy jste inteligentní, mohli byste tu mládež někam vést, ale vy se dopouštíte vulgarit. Vy tam třeba říkáte *Kurnik, kurnik, hraješ jako Hurník, jako Hurník Ilja, za dvě za tři kilja.* Ale my si pana Hurníka vážíme!" Když mu Skoumal zpaměti ocitoval ze studie akademika Mukařovského o vulgarismech u Haška, byl z toho úplně zkoprnělý. Netušil, že Skoumal je nejen muzikant, ale i znalec, který vyrůstal ve známé literární rodině. Pak inspektorsky prohlásil, že se nesmíme odchylovat od předem schváleného textu, který mu měla poslat agentura. Vzápětí se však bezděčně přiznal, že text vůbec nečetl, a nakonec z něj vypadlo, že i kdybychom se nikde neodchýlili o milimetr, v Olomouci se odchylovat musíme. „Vy tam zpíváte: *Než si sedneš do tanku, nezapomeň ušanku*, ale ty ušanky jsou támhle" – ukázal do tmy za okny směrem, kde sídlila sovětská posádka. Začal se nám dokonce vlezle svěřovat, skoro až důvěrně: „Víte, hoši, já jako inspektor přes kulturu mám strašnou zodpovědnost. Nemůžu jen tak schválit něco, co máte schválené jinde. Já schvaluji i texty pro tancovačky, a když je tam třeba v lyrické písni *Na obloze krouží černé vrány*, tak to já nemůžu pustit! Tady v Olomouci by si všichni představovali sovětské vrtulníky."

Měl představivost – skoro stejnou jako onen cenzor, který měl někdy před měnou v roce 1953 zatrhnout vydání sbírky s názvem Vítr v korunách. *A co ten svazák? Ten ho jen jistil?*

Většinou mlčel. Ale pak najednou vyskočil, začal šermovat rukama a křičel na mě: „Víte vy, co jste tam namaloval?" Myslel jako na tabuli. A když to opakoval asi podesáté, tak mu Skoumal řekl: „Tak nám to vysvětlete vlastními slovy, co pan Vodňanský namaloval." On se zamyslel a vypadlo z něj: „No, ty dostředivé, odstředivé síly." – O co šlo: Já jsem nepodceňoval skutečnost, že hrajeme pro pracující mládež, stejně jako na univerzitách jsem vykládal o černých dírách, srovnával jsem s černou dírou nitro umělce, a maloval jsem šipky znázorňující dostředivé a odstředivé síly, jenže tenhle tajemník byl zřejmě někde na nějakém školení kvůli nebezpečí polské Solidarity a už si asi nepamatoval, které z těch dvou sil jsou nebezpečnější. Ale co ho asi nejvíc dostalo, a k tomu se nám nepřiznal, že poprvé slyšel ve veřejném prostoru, že hvězda není pěticípá, ale kulatá. Namaloval jsem na tabuli kulatou hvězdu a se zaujetím vášnivého astrofyzika jsem vysvětloval, jak se ta kulatá hvězda gravitačně hroutí na černou díru. Tak to už asi bylo na tajemníka moc. Skoumal při olomouckém vystoupení před posledním přídavkem sympatickému publiku svěřil náš úmysl s chystanou novinkou. Dneska už končíme, pronesl, ale já vás zvu na premiéru pořadu *Život a dílo*, kterou máme toho a toho dne

s Přemyslem Rutem v Brně. Rádi jsme takto informovali naše diváky. Tentokrát se to však ukázalo jako ne zcela prozřetelné.

V čem měla spočívat ta neprozřetelnost?
Řekl to v té odvázané přídavkové atmosféře ještě před tou přepadovkou dvou funkcionářů, kteří posléze i tuto informaci zneužili proti nám a naší brněnské premiéře. Za měsíc jsme přijeli do Brna, a co se nestalo. Ředitelka PKO, která se nebála nás v Brně už předtím uvádět, přišla celá rozklepaná za námi do šatny: „Znám vás celá léta a nikdy s vámi nebyly problémy, a tady mi píšou nějací pánové ze Severomoravského kraje, že na dnešní den chystáte v Brně provokaci, a doporučují mi, abych si vyžádala policejní asistenci."

Divíš se, když jednoho strašily černé vrány a druhého dokonce černé díry?
Styl dopisu byl spíš primitivní a sepsal ho pravděpodobně svazácký tajemník. Premiéra nakonec proběhla v plné parádě, bez policejní asistence. Ovšem ti dva z Olomouce se úplně zbláznili a rozeslali svá udání všude možně, a taky do Prahy. Zavolala si nás Sekce mladé hudby – mezitím jsme dál hráli zájezdově *Život a dílo* po všech možných kolejích a klubech prakticky po celé republice – a předvolali nás k pohovoru. V čele tribunálu seděl starší soudruh s parukou zvanou tupé a ještě před zahájením řízení si četl nějakou pikantní stránku z *Playboye*, s velkou fotkou. Přišli i různí mladší členové, snad i od těch od dechovek, sesedli se kolem celého stolu: „Tak hezky hrajete, a teď na vás přišlo tohle oznámení." Usedli jsme se Skoumalem jako obžalovaní.

Podobně jako před pár lety v Divadle Ateliér? Teď jste to ovšem měli se zpětnou vazbou zdola.
Ale oni přitom pořád tvrdili, že nám fandí. Ten s tupé povídá: „Znám lidi na ministerstvu kultury, já za nimi půjdu a budu vás tam hájit." Oslovoval nás samozřejmě jako soudruhy: „Musíme si ale, soudruzi, říct, co teda vlastně hrajete. Máme tady váš text, ale vlastně jsme ho nečetli." Nechal text kolovat. Každý cítil potřebu najít něco, co podle něj nebylo úplně v pořádku, a vyjádřit se k tomu kriticky, aby nebyl za úplného blbce. Jeden povídá: „Víte, soudruzi, tady čtu o tom Šemíkovi: *Jeho zdraví sexuální potřebné je pro klisny, neříkej to, tys ten pravý, oplzlý a úlisný*. Soudruzi, když tohle zpíváte v terénu, to se potom nemůžete divit, že s tím máte problémy." Jiný měl jinou připomínku: „Tady čtu: *Vylesňujete, pitomci, vylesňujete…*"

Nebyla to ale žhavá současnost? Soudruzi opravdu vylesňovali, až se hory přestávaly zelenat…
Skoumal, v roli obžalovaného, se přihlásil a povídá: „Prosím, já bych měl jenom věcnou poznámku. Text nenapsal pan Vodňanský, jde o báseň od francouzského básníka Jacqua Préverta. Vyšlo to v knize překladů jeho poesie a můžete si ji koupit támhle přes ulici v knihkupectví." Soudruh s tupé, co sliboval, že se za nás půjde bít až na ministerstvo, byl nakonec výbornej. Celé té bizarní sešlosti udělal nezapomenutelnou tečku. Mnul si soustředěně to své tupé a pronesl: „Tak to vidíte! Žak! Nějakej Žak!! A Svaz hudebníků bude mít kvůli němu průser!" Bít se za nás pochopitelně nikam nešel.

Praha, červen 2015

Josef Mlejnek, básník, kritik a překladatel.

Cesty k životu v pravdě

Nad románem Rogera Scrutona

Milan Uhde

Britský filozof, politolog a spisovatel Roger Scruton si práci na románu *Zápisky z podzemí* ztížil hned dvakrát. Jednak umístil jeho děj do okupovaného Československa v polovině osmdesátých let dvacátého století, jednak za jeho vypravěče zvolil mladého Čecha, který svůj příběh sepsal s časovým odstupem ve Spojených státech, kam odešel po listopadovém pádu komunistického režimu.

Autor byl vybaven poznatky, kterých nabyl za desítiletí spolupráce s českými občany vzdorujícími nesvobodě úsilím o nezávislé vzdělání v rámci bytových seminářů. Scruton na ně zajížděl, přednášel na nich a ukázkově při té příležitosti zakusil represe, jimž byli soustavně vystaveni jeho posluchači. Pasáže z výslechů na Barťáku, totiž z policejní budovy na Bartolomějské ulici v Praze, zcela jistě opíral nikoli o vyprávění známých, nýbrž o vlastní zkušenost. Hojné a rozsáhlé odstavce věnované našemu hlavnímu městu a zasvěceně zpřítomňující jeho historickou krásu svědčí o lásce, která provázela jeho návštěvy a poznamenala jej natrvalo.

Když má žena Scrutonův román překládala, nahlížel jsem jí občas přes rameno. Na první pohled mě upoutaly řádky, které vyslovovaly značně kritický vztah k aktivistům a účastníkům rezistentního hnutí, jež jsme si zvykli přibližně označovat jako disidenty. K takovému vztahu se jeho vyznavači dosud přiznávali jen neveřejně. Jako čtenář *Zápisků z podzemí* jsem proto v hotovém překladu hledal především odpověď na otázku, jak ve Scrutonových očích náročného myslitele a nelítostného pojmenovatele nalezené pravdy dopadla činnost, na níž jsem se podle svých sil a možností podílel.

Hrdina románu Jan Reichl je samotář politicky poznamenaný osudem otce-učitele, kterého za pořádání čtenářských večerů pro přátele odsoudili na pět let a který ve výkonu trestu zahynul při důlním neštěstí. Jan po likvidaci rodné obce žije v maličkém pražském bytě, kde jeho matka zaměstnaná jako uklízečka v papírně naváže na počínání svého manžela a na vypůjčeném psacím stroji rozepisuje rukopisy nepublikovatelných spisovatelů. Jan se živí jako metař. Jeho utkvělým zážitkem se stanou cesty metrem, kde si vysnívá postavy inspirované zahlédnutými spolucestujícími. Píše o nich prózy. Matka z nich učiní součást samizdatu.

Náhoda, o níž posléze vyjde najevo, že svou nemotivovanost pouze předstírala, sblíží Jana s Bětkou, dívkou o čtyři roky starší, do níž se hluboce zamiluje, aniž tuší, že do života jeho rodiny původně vstoupila jako spoluvinice odhalení a zatčení paní Reichlové. Bětka mladíkovi nejen pomůže bránit matku, které za její Edici bezmocných hrozí těžký trest vězení, ale z izolace mlčícího a neúčastného pozorovatele lidí v podzemní dráze ho vyvede mezi podzemní hledače svobody a pravdy: do prostředí signatářů Charty 77 a sympatizantů s jejími myšlenkami.

Bětka přitom disidentské postoje a názory nesdílí. Z jejích úst zaslechne Jan například ostrý odsudek „filozofie lidských práv“ a Patočkových úvah, mimo jiné i jeho výroku o solidaritě otřesených. Jan samostatnost Bětčiných mínění obdivuje a přebírá je. Pokus obou milenců žít v pravdě však navzdory obapolnému citu naznačuje od začátku špatný konec. Bětku totiž charakterizují rozpory, které se navenek projevují tajemstvím, jímž se obklopuje. Jeho hlavní složku tvoří

Bětčina těžce nemocná nemanželská dcerka. Může ji – snad – zachránit pouze léčba ve Spojených státech. Cenu za vycestování představuje spolupráce se Státní bezpečností.

Bětka své konfidentství dovedně skrývá. Obloudí i disidenty, kteří ji pokládají za příznak bezpečí před policejními zásahy. Osobním kouzlem si získá nejen Jana, ale i jiné muže, jejichž náklonnosti využívá, aniž jim dovolí přestoupit určité meze, které jim i sobě stanovila. Janovi však dává postupně nahlédnout do některých intimních zákoutí své přitažlivé osobnosti a seznámí ho i se svým praktickým programem: poznat co nejúplněji všechno, co se jí k poznání nabízí, například o podzemní kultuře. Až komunistický režim padne, budou shromážděná fakta předmětem veřejného zájmu a jejich analytik se společensky dobře uplatní.

Bětčino jednání se podobá souboru protichůdných hereckých rolí. V krajině dětství se chová jako orientovaná nábožensky, v Praze mluví spíš jako ateistka nebo agnostička. Její soudy však přes nemalou suverenitu nejsou vždy spolehlivé. Třeba její kritika soudobého stavu českých vydání moderní i klasické hudby vykazuje četné nepravdy. Bětku ovlivňuje potřeba distancovat se od všeho, co člověka zavazuje. Pro Jana, svou lásku, mívá výraz „má chyba". Miluje ho „bohužel". Nakonec tak dosáhne svého. Američtí lékaři sice její dcerušku nezachránili, ale snahu zajistit si příští uplatnění korunoval úspěch v podobě profesury na americké univerzitě.

Janovu lásku si neudržela. Mladý muž neunesl závěrečné seznámení s Bětčinou historií, kterého se dobral na vlastní pěst. Ztráta důvěry v milovanou bytost zavinila, že své zápisky jako zklamaný souputník disidentů završil přiznáním nevíry ve vlastní talent, pozbyl veškerou motivaci a zatratil své někdejší podzemní aktivity: vyložil si je dodatečně jako podvod. Dobu, kdy je vyvíjel jako doprovod okamžiků láskyplného souladu s iluzí jménem Bětka, popisuje přitom s odstupem jako nejkrásnější období svého života, žel nenávratně pohřbené a neopakovatelné.

Bětčin i Janův osud ztělesňuje jímavou, ale bludnou výpravu za svobodou a pravdou. Koho však zajímá přímé hodnocení, kterým Roger Scruton obdařil české rezistentní hnutí sedmdesátých a osmdesátých let minulého století, měl by číst jeho stať „Konec univerzity" ve třetím čísle časopisu *Kontexty*, ročník 2015. Na pozadí výhrad vůči systému současného vysokoškolského humanitního vzdělání, které se zakládá na neosobní, tudíž prý zaručeně vědecké znalosti faktů a metod, vyzvedá poznání spočívající na tom, že jako jeho záruku poznávající subjekt vsadí sám sebe. Tak si počínali čeští účastníci bytových přednášek a seminářů.

Scrutonův román mě v té souvislosti potěšil zejména jízlivým portrétem trvale dobově příznačného amerického liberála, který šíří po světě prefabrikované teorie o svobodě a pravdě. Jsou ploché a kotví ve vzduchoprázdnu právě proto, že za ně jejich šiřitel neručí osobně. Scrutonovy *Zápisky z podzemí* se totiž jako historický román pouze tváří. Ve skutečnosti jde o živý text, který svou aktuálnost dokládá na látce čerpané z naší nedávné minulosti. Není tudíž podstatné, jestli mezi věcnými detaily týkajícími se samizdatové praxe nalezne bedlivý čtenář nepřesnosti. Scrutonovo románové dílo zasahuje podle mě cíl neobyčejně přesně.

Milan Uhde, kritik a dramatik.

Zápisky z podzemí

Ukázka z právě vycházejícího románu

Roger Scruton

Byl tu i jiný důvod proč být opatrný. Dva týdny předtím Rudolf ohlásil, že přijede návštěvník z Ameriky, jakýsi význačný profesor filozofie, který k nám bude v pátek promlouvat o pojetí lidských práv. Jmenoval se Martin Gunther a napsal na to téma dvě knihy, z nichž jedna kolovala na našich seminářích. Byla plná odkazů a poznámek pod čarou, což svědčilo o tom, že je do věci zapojená akademická obec, takže pro nás byla zhuštěná do manifestu a přitisknutá k srdci jako svatý obrázek. Profesor Gunther měl zjevně osobní zájem na našich aktivitách, dychtil vytvořit síť, která by nám pomohla ve studiu, a určitě udělá, co bude v jeho silách, aby nám cestami dostupnými na základě Helsinských dohod zajistil návštěvníky a materiály, jež podpoří a urychlí naše studia. Udělal jsem si závěr, že profesor Gunther je buďto naivní, nebo hloupý. V každém případě nás tím dostával na neznámou půdu a rád bych věděl, proč s tím Rudolf souhlasil. (…)

Profesor Gunther už zaujal místo za Rudolfovým stolem. Od té doby, co jsem přijel do Ameriky, jsem se seznámil se šablonou, podle které je střižen tento typ člověka, takže mě konkrétní případ profesora Gunthera už nepřekvapuje. Tehdy jsem však na něj pohlížel jako na stvoření náležející k jiné formě života, které se hodilo k naší situaci asi jako pták k větvi, na kterou usedl. Byl mladý, bledý a pihatý, nosil brýle s tlustou obroučkou, která vyčnívala po stranách úzké tváře jako mříže klece. Byla to proměnlivá tvář, jakou jsme my Češi při své snaze zůstat nepovšimnuti dávno odložili. Nos mu vystupoval v přesném pravém úhlu k úzkým rovným rtům a hlavu na dlouhém krku natahoval dopředu jako zvědavý malý hlodavec zkoumající vzduch mimo své teritorium. Na sobě měl volné zelené sako z jakéhosi drahého materiálu, jenž se v našich obchodech vůbec nevyskytoval, a náramkové hodinky, jaké u nás nosili jen největší partajníci, kteří mohli volně cestovat do ciziny. Probíral se papíry na stole a nervózně polykal, takže mu ohryzek na krku poskakoval nahoru a dolů jako balonek na vodotrysku. Vážné chování občas přerušil výbuchem přátelského smíchu, jako kdyby se vše dalo po pečlivém zvážení brát jako legrace. Jeho vyčouhlý vzhled mu dodával nádech hrdiny z nějaké komedie o univerzitním životě. Byl mi od začátku protivný a nedůvěřoval jsem mu, ale nedůvěřoval jsem ani svému úsudku.

Rudolf nejprve vysvětlil, že je to první návštěva profesora Gunthera v naší zemi, že přijel na Rudolfovu žádost o akademické kontakty se Západem (se svobodným světem, jak to Rudolf označil) a že tato návštěva je první z mnoha, díky nimž se můžeme dozvědět více o posledním intelektuálním vývoji v místech, kde je oficiálně povolená vědecká práce. Důležitě přitom zářil sebeuspokojením, a i to mě popudilo, neboť jsem to celé bral jako zbytečnou provokaci. Nebylo možné, aby taková návštěva unikla pozornosti policie, a Rudolfova aktivita nás teď všechny vystavovala zbytečnému riziku, byl to podle mě čin lehkomyslného sebeprosazování. Profesor Gunther si však svou roli užíval, vstal a oslovil nás s nádechem falešné skromnosti, kterou jsem později tak dobře poznal v Americe. Překládal nám Lukáš, mladík v mém věku s dlouhými vlasy a nahrbeným zjevem, který se po svém vyloučení z univerzity stal lennonistou, abych užil označení Václava Havla, to jest ctitelem Beatles, vyznavačem snadno dosažitelného „outsiderství“ šedesátých let a morálního protestu. Angličtinu

měl dobrou, i když u filozofických výrazů musel improvizovat, protože Lennonovy texty jich mnoho neobsahují. V důsledku toho Guntherova sebevědomá prezentace sebe samého coby osoby privilegované k navázání kontaktu s odvážnými lidmi, které měl před sebou, a poníženě přijímající jejich zájem o to, co jim chce říct, tak trochu ztratila náboj. Neměl jsem být tak cynický. Mé srdce však naplňovala zlá předtucha, která svým způsobem lesk Martina Gunthera pokazila.

Jak Gunther mluvil, vyhledával jsem očima Bětčin pohled. Ta však byla schovaná v koutě a vůbec se neukazovala. V místnosti nás bylo asi dvacet, ale nespojovala nás odvaha, nýbrž sdílený pocit porážky. Náš přednášející stál jako návštěvník zoo na hranicích naší pospolitosti předvádějící solidaritu otřesených. Bětka však nebyla její součástí, neboť i ona stála na okraji. Jak jsem to viděl, byli stvořeni jeden pro druhého.

Gunther nám řekl o svém velkém zájmu o všechny, kteří bojují za lidská práva. Používal slovo „struggle", což znamená *bojovat* nebo *zápasit*, ale Lukáš, který nenáviděl útočný komunistický žargon, je odmítl tak překládat. Vytrvale je převáděl do češtiny jako *pokus*, což mělo dost absurdní vyznění. Gunther nám vyjádřil obdiv pro náš „pokus" a řekl nám, že by ho ani nenapadlo srovnávat svou situaci s naší vzhledem ke svému zajištěnému místu na newyorské univerzitě a k možnosti volně cestovat po celém světě a získávat nové znalosti a zkušenosti. Přesto cítí, že by mohl alespoň trochu přispět k našemu úsilí tím, že by se zamyslel nad pojmem lidská práva a jejich osudem v této zemi, která navzdory všem svým kladům není v žádném případě baštou individuální svobody, jakou by si občané utlačovaní totalitním systémem přáli mít. Co chvíli udělal pauzu a přelétl očima posluchače, kteří se s dychtivým výrazem ve tváři nakláněli kupředu, asi jako když zvířata v kleci pozorují člověka, jenž jim nese jídlo. Zvuky, které naplňovaly Rudolfův byt, ať už to byla Guntherova angličtina, nebo Lukášův překlad, zněly jako vzdálená napodobenina naší běžné řeči. Slova jako „spravedlnost", „útlak" a „moc", která jsme si spojovali s určitými situacemi a formami postihů, nepoužíval běžným způsobem, ale začleňoval je do důmyslných teorií. Tyto teorie pro nás neměly žádný význam, neboť to byla tvrzení cílená do akademických sfér na vzdálených místech, která jsme nikdy nemohli navštívit. Vybavila se mi Wittgensteinova slova, která často pronášel otec Pavel: Pokud by lev mohl mluvit, nerozuměli bychom mu. Rudolf se snažil dělat si poznámky, ale po pár minutách upustil tužku a jen užasle zíral na vetřelce, který si to rázoval sem a tam za jeho pracovním stolem a co chvíli zalétal očima do kouta, kde se skrývala Bětka.

Gunther nám vyložil, že Kant zařadil myšlenku lidských práv do kategorického imperativu a morálního zákona; Bentham tuto myšlenku zavrhl jako „nesmysl na chůdách"; Hegel si myslel jednu věc, John Stuart Mill jinou. Otázkou se začali zabývat noví myslitelé, až v Americe postupně dospěli k názorové shodě, že práva chrání skupiny před jejich utiskovateli. Gunther se odvolával na erudovaná americká periodika, na tradici amerického pragmatismu a amerického liberalismu, na filozofy jako John Rawls a Ronald Dworkin, jejichž jména jsme slyšeli poprvé, a na vzdálené spory amerických akademických učenců, které se k naší situaci hodily asi jako turnaj dobře placených zápasníků v blátě.

V určitou chvíli se Rudolfův byt odpoutal od Prahy. Cestovali jsme na Měsíc podobně jako pan Brouček v románě od Svatopluka Čecha, který operně ztvárnil Bětčin milovaný Janáček. Guntherův proud výřečnosti nás unášel výš a výše, až jsme v hloubi pod sebou viděli jen obrysy Absurdistánu, do něhož se musíme jednoho dne vrátit a být potrestáni za svůj marný pokus uniknout z něj, ale který na nás v tuto chvíli nemohl, neboť nás chránil sen.

Pod námi byl strohý park na Letné a široká třída pojmenovaná po „obráncích míru", jejichž hlídkující policejní vůz stál na rohu a byl připraven k obraně našeho klidu a míru před cizími filozofy. V dáli se ztrácel prázdný podstavec po Stalinově soše, jejíž tvůrce, dřív než byl zostuzen při jejím odhalení, stihl spáchat v pětapadesátém roce sebevraždu. V dáli mizela i mastná Vltava razící si cestu ke svobodě i se svým nákladem odpadků. Prázdné ulice už nebylo vidět, ani nenápadné bary a špinavé haly, kde se v tichosti míjeli muži i ženy; neviditelné polorozpadlé město snů pod krunýřem strachu, kde se bezmocní staří lidé stále

starali o své mrtvé a podezřelí milenci spolu uléhali v ukradených odpoledních. Řetězy, kterými jsme byli připoutáni ke svému městu, zázrakem praskly a my jsme se vznášeli vzhůru v horkovzdušném balonu poháněném Guntherovou rozohněnou řečí. Zvláštní zvěsti letěly vzduchem jako slova tetelící se v letním horku. Byli jsme povoláni k otázkám práv žen, homosexuálů, menšin a vyloučených skupin. Vyslechli jsme si protesty proti americkým spisovatelům a myslitelům, kteří se zpěčovali běhu dějin. Byli jsme varováni před zkorumpovanými a konzervativními představami o svobodě, které nebyly ničím jiným než maskou sobectví nebo součástí ideologie volného trhu. Slyšeli jsme o démonických silách, které ničily svět za našimi hranicemi – korporace, lobbisté, zájmové skupiny, temná spiknutí zrozená z falešného pojetí svobody. Náš nicotný místní konflikt byl pohlcen „zápasem" tak obrovským a všeobjímajícím, jako byla ruská revoluce. Obrysy toho zápasu nám však nebyly známy. Nic konkrétního nebo srozumitelného Guntherova slova nepředkládala a po nějakou dobu jsme pluli v proudu čistě abstraktních pojmů a úvah, osvobození od reality a užasle hledící na hostujícího lva.

Zmínil se o Richardu Rortym, jehož jméno jsme slyšeli poprvé a který obohatil americké vědecké práce o novou teorii pravdy. Dozvěděli jsme se, že pravá víra je užitečná, to znamená, že umožňuje prosazovat práva vaší skupiny a dosáhnout maximální úrovně osvobození. Pravda znamená moc, jak řekli Nietzsche a Foucault. Vzpomněl jsem si na naši oficiální doktrínu, podle níž je moc Strany a pravda jejích teorií jedno a totéž. Ve chvíli, kdy nám Gunther sdělil, že nároky na lidská práva, kdykoli je vyžaduje skupina hledající osvobození, jsou z podstaty oprávněná, měl jsem hlavu už docela zamotanou. Na čí straně vlastně je? A na čí jsem já?

Pak se téma změnilo. Specialitou Martina Gunthera bylo, jak nás informoval, „právo na potrat", oblast, ve které, smí-li to tak říci, podává naše země lepší výkony než jeho. Vzduch v místnosti náhle zhoustl. Samozřejmě že se v Československu o tomto tématu mluvilo. Katolická církev se tu však nemohla veřejně vyjadřovat a celá věc byla vyřešena stejně jako všechno ostatní tak, jak se to hodilo komunistické straně, která dávala přednost vypořádat se s problémem nechtěných dětí tím, že je odstraní dříve, než se narodí. Mladší lidé o té věci diskutovali, ale věděli jsme, že jsme se dotkli něčeho strašného a intimního, pro co jsme nenacházeli adekvátní slova. Gunther nám ta slova nabídl, ale já jsem cítil, že jeho způsob prezentace „soustrojí lidských práv" je jaksi vedle a určitě s ním neuspěje u Bětky. Nemýlil jsem se.

Pohled mu k Bětce každou chvíli bezděčně zalétal, na chvíli se u ní zastavil a sklopil zrak, jako by cítil, že bude pokárán. Otec Pavel se s vážným výrazem naklonil kupředu, odhrnul si pramen zatoulaných vlasů a s napětím profesora sledoval. Gunther nám sdělil, že ženy jsou utlačovaná třída, jejíž schopnost reprodukce jim byla ukradena patriarchálními strukturami vytvořenými pro blaho a ku prospěchu mužů. Vládnoucí systém ignoruje ženino právo mít kontrolu nad svým tělem, nutí ji donosit nechtěný plod a povzbuzuje společnost k násilí proti lékařům, kteří ukončují těhotenství. Přednáška se náhle stala konkrétní a my se pod vahou nového druhu newspeaku prudce řítili zpět na zem. Žena by podle Gunthera měla být chápána jako oběť svého těhotenství; její nenarozené dítě není lidská bytost, nýbrž embryo, zdravotní stav vyžadující léčbu. Předložil nám slavný případ projednávaný před americkým Nejvyšším soudem, při němž bylo s definitivní platnosti dokázáno, že embryo nemá žádná ústavní práva. S přátelským gestem sdíleného triumfu dokončil svou řeč tvrzením, že i když my Češi trpíme nespravedlivým omezováním lidských práv, trpí jím i ženy v Americe.

Chvíli trvalo, než nám došlo, co řekl. Jedna věc však byla jistá – s nárazem jsme dosedli zpět na zem v Absurdistánu. Rudolf při svém komentáři koktal, až mnou projel záchvěv lítosti, když se snažil tvrdit, že je obeznámen s pracemi, na něž Gunther odkazoval, a usiloval předvést se jako znalec současného západního diskurzu. Tvář otce Pavla planula odporem a nakláněl se kupředu připraven promluvit. V tu chvíli se však z kouta anglicky ozval Bětčin hlas a upoutal pozornost našeho hosta.

„Mám otázku. Když tohle vykládáte svým studentům v Americe, udají vás? Dáváte život v sázku? A druhá otázka: Představte si, že byste se tu narodil

a byl tu uzavřen, nemohl volně cestovat bez povolení. Dělal byste si jako intelektuál starosti s tím, že vaše výroky někdo venku zachytí, bude je šířit a stanete se celebritou, které není co závidět, jako naši známí disidenti?"

Tón její řeči mě zaskočil, odhaloval hlubiny zlosti a frustrace, kterou jsem u ní nikdy předtím nepozoroval. Bylo v tom i cosi osobního, jako by si vybrala Martina Gunthera coby někoho, kdo se *jí* samé musí od nynějška zodpovídat. Okamžitě zareagoval a přiznal se k chybám, které vypočítával tak nedočkavě, jako by každá z nich byla darem pro Bětku. Ano, je dobře zajištěný příslušník střední třídy, jehož obrana lidských práv je obranou jeho vlastních zvláštních privilegií. Ano, v Americe není třeba žádné odvahy, když chce člověk mluvit tak jako on v této místnosti. Ano, patří ke třídě, která je každopádně za takovou odvahu, jak je zřejmé, oceňována všeobecnou podporou společnosti. Poděkoval mladé dámě, že mu to objasnila, a doufá, že to neoslabilo smysluplnost toho, co řekl.

„Ale oslabilo," řekl otec Pavel, který mluvil skrz třepotavý závoj Lukášovy angličtiny. „Připouštíte sám, že práva, o kterých mluvíte, jsou privilegia zajištěných lidí. Podle vás má žena budující kariéru právo zabít počaté dítě, jež jí v kariéře brání, zatímco dítě na ochranu nárok nemá. Možná že vaši vychytralí filozofové a soudci mají dokonalé argumenty pro názor, že nenarozené dítě může být odstraněno, jak se vám to hodí. Ale u nás slovo právo znamená zároveň nárok i spravedlnost a vychází ze stejného kořene jako pravda. Já jsem ta cesta, pravda i život, řekl Spasitel a obětoval život, abychom mohli žít. V katakombách používáme slovo právo nikoli proto, že máme vytříbené argumenty, ale protože vyjadřuje věc, kterou nám nemohou vzít, totiž naše lidství. Právo neboli to, co je pravdivé, správné a spravedlivé, nám říká, že máme chránit ty, kdo se neprovinili a přicházejí na svět, aniž jej ohrožují. Vy nám však tvrdíte, že takoví lidé práva nemají."

V tu chvíli v místnosti vypuklo pozdvižení, jaké jsem na Rudolfových seminářích nikdy nezažil. Několik lidí zvedlo ruce a Rudolf, na jehož tváři se objevil nevídaný výraz zmatku, nechal pole pro volnou diskusi. Dvě dívky namítly, že ateisté a agnostici v tomto směru také potřebují nějaké vodítko, a pokud se nebudeme opírat o myšlenku lidských práv, podle čeho se máme orientovat? Básník Z. D. namítl, že se celá věc nehodí do naší diskuse, protože se týká naší individuální volby, a nikoli naší kolektivní národní identity. Manželé Černí, kteří vždy přicházeli se společným názorem, jenž se skládal z formulací dodaných samostatně každým z nich, vyjádřili znepokojení nad tím, že nenarozené děti jsou v zemi svobody naprosto vydány napospas milosrdenství živých. Lukáš citoval slova ze slavné Lennonovy písně, která nás vyzývá, abychom si představili lepší svět, kde už žádné nechtěné děti nebudou.

Na celém problému mě zas tak moc nepřekvapil průběh diskuse, i když byl nezvykle živý, jako spíš to, že to skutečně *byla* polemika o konkrétní věc týkající se něčeho, v čem by si dnešní lidé měli rozhodně udělat jasno. Na naši předchozí rozpravu to vrhlo nové a znepokojivé světlo. Vykročili jsme ze světa těžkopádných abstraktních pojmů, metafyzických nářků a vznešených ideálů, ke kterým nás Rudolf vždy vyzýval a ve kterých jsme byli zajedno. Vstoupili jsme na nebezpečnou půdu konfliktu, ve kterém jsme se názorově rozdělili coby jednotlivci hledající vlastní cestu. Docházeli jsme na seminář, abychom našli víru, kterou opevníme svou sdílenou izolaci, a naše každotýdenní diskuse byly snahou o dosažení jednotného názoru. Otázky, nad kterými jsme se zamýšleli, mohly být zodpovězeny jakýmkoli způsobem, který jsme si zvolili, aniž bylo třeba něco konkrétně měnit na tom, jak si budeme počínat příštího rána ve studeném denním světle. Gunther svým způsobem skutečně přinesl „závan vzduchu z jiných planet", o němž Bětka kdysi mluvila. Diskutovali jsme, jako bychom se připravovali na to, že budeme uskutečňovat opravdovou volbu, a prošlapávali pěšinky do budoucnosti, kterých bude mnoho a budou se lišit, až přijde čas jednat. Poprvé jsme sami sebe utvářeli jako svobodní občané, kterými jednoho dne budeme muset být.

Samozřejmě že to nebyl vyrovnaný souboj. Otec Pavel neměl intelektuální prostředky sahající za hranice jeho duchovní intuice a církevní nauky, kdežto Guntherova řeč byla plná nuancí, založená na bohatých zkušenostech, které jsme víceméně neznali, věděl o potížích západní ženy s kariérou, o fungování

amerických soudů a byl obeznámen s rozpravami vedenými v odborných periodikách, která se zabývají otázkami života a smrti. Mé sympatie přesto patřily otci Pavlovi. Svou při prohrál, ale vyvolal osobní emoce sahající za hranice pokojné oddanosti vlastní víře. Zdálo se, že promlouvá s autoritou trpícího, a já jsem věděl, že to utrpení se týká i mě způsobem, kterého jsem se mohl jen domýšlet. V jednu chvíli do hovoru vstoupila Bětka. Řekla, že diskuse pouze ukázala, že idea lidských práv je příliš ohebná, než aby nám pomohla vyřešit nejhlubší mravní otázky. Je to pojem, který nic neprověří. Gunther okamžitě skočil po možnosti nastolit v místnosti klid.

Ano, máte pravdu, řekl a několikrát přikývl. My liberálové máme zvyk si to zjednodušovat. Žijeme ve světě, kde nejsme vystavováni zkouškám tak jako vy. Každé rozšíření našich práv je na úkor někoho jiného, a ano, pojem lidských práv k vyřešení tohoto problému nestačí. Jeho úvahy šplhaly do nadoblačných výšin pojmů člověka, svobody, individuality, identity, které si všechny vysloužily od otce Pavla jen zamračení a nesouhlasné potřásání hlavou. Někdo se zmínil o papeži Janu Pavlu II., který inspiroval naši dílčí vzpouru; Rudolf zformuloval otázku, jeho nenápadná žena se objevila s chlebíčky a byli jsme konečně zpět u solidarity otřesených. Bětka vylezla ze svého kouta s napjatým a neproniknutelným výrazem, a aniž na kohokoli přímo pohlédla, okamžitě přivábila pohled Martina Gunthera. V jednu chvíli se jemně dotkla rukávu otce Pavla, ale dívala se mimo mě, jako bychom přestali být milenci. Po chvíli jsem se Rudolfovi omluvil a utekl na ulici. Na rohu stálo policejní auto se dvěma temnými postavami uvnitř. Nepokusili se mě však zastavit a já jsem odešel obklopen oblakem samoty.

Kapitola z knihy Rogera Scrutona *Zápisky z podzemí*, která právě vychází v Centru pro studium demokracie a kultury. Přeložila Zuzana Uhdeová.

Roger Scruton (1944), britský filozof, estetik, politolog a spisovatel.

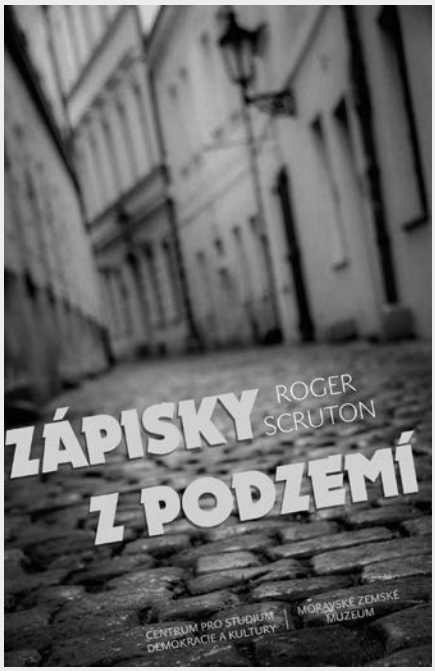

Roger Scruton

Zápisky z podzemí

Román Rogera Scrutona je unikátním svědectvím o tom, jak československý disent vnímal konzervativní britský intelektuál, jenž se s ním měl možnost seznámit prostřednictvím svých aktivit, které zde v době komunismu s okruhem svých přátel rozvíjel. Je hlubokou sondou do duševního stavu Čechů během posledních let totalitní noční můry. Setkáváme se s jedinečnou kulturou disidentů, s utrpením a frustrací mladých lidí, pro něž byly uzavřeny všechny cesty ke vzdělání i k budoucnosti. Prostřednictvím milostného příběhu dvou mladých lidí autor čtenáře nejen vtahuje do tísnivé atmosféry oněch let a představuje mu vnitřní život těch, kteří se nehodlají smířit se stávajícími poměry, ale především pokládá obecnější otázky etiky, morálky, mezilidských vztahů, možnosti žít v pravdě, a dokonce možnosti existence pravdy (nejen) v totalitně ovládané společnosti. A5, brož, 248 str., 250 Kč

Objednávky: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)
Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862,
e-mail: cdk@cdk.cz, **www.cdk.cz**

Když čas není

Lucie Tučková

Film Bruna Dumonta *Camille Claudel 1915*, který byl před dvěma lety uveden do kin a vzápětí na sebe strhl pozornost coby životní role Juliette Binochové, je pozoruhodným portrétem francouzské sochařky, žačky a múzy Augusta Rodina.

Umělecký rukopis Camille Claudelové ani v nejmenším nezůstal v mistrově stínu – na konci 19. století se prosadila jako osobitá umělkyně, nesmírně nadaná a otevřená neustálému vývoji a hledání nového výrazu. V jejích zároveň křehkých a přitom emočně silně zasahujících výtvarných pracích se dodnes skrývá cosi živoucího, jako by nejen za každou sochou, ale i za jednotlivými studiemi částí těla nebo výrazu tváře byl čímsi dramatický příběh. V čase, kdy se dámy z lepších rodin rozhodně běžně nevěnovaly výtvarné tvorbě, natož aby prožívaly milostné avantýry, o kterých se veřejně ví, a nakonec zjistily, že jim je nejlépe o samotě, ve vlastním ateliéru, jen ve společnosti koček, nemohla Camille Claudelová před svými blízkými obstát. Jen co zemřel její otec, byla v roce 1913 rodinou internována do ústavu pro choromyslné ve Ville-Évrard, odkud ji o dva roky později převezli do Montdevergues v Montfavetu u Avignonu. A zde se s ní ve filmu Bruna Dumonta setkáváme.

Již neexistuje nic z minula, jako by sama minulost nebyla důležitá, nebo spíš důležitá nesměla být. Zdánlivě je jen každodenní tady a teď – zachycené ponejvíc zvuky, ozvěnami či skřípotem a křikem a dlouhými záběry ať už v interiérech ústavu, po okolní krajině, nebo, a to s téměř nesnesitelnou naléhavostí, ve vhledech do tváře samotné Camille i ostatních pacientů. A právě zvuky, absolutně nepodobné těm, které se běžně v lidském společenství jeví jako dominantní (v ústavu spolu skoro nikdo nemluví lidskou řečí a řádové sestry se snaží být ve svých pohybech a slovech co nejúspornější a nejtišší), a pomalé oscilování kamery mezi tvářemi poznamenanými chorobou a jedinou tváří odlišnou jsou tím, proč se nedá na film a především na sám Camillin příběh dlouho po zhlédnutí snímku zapomenout.

Camille Claudelová v roce 1884.

Drama roku 1915 spočívá v neustálé touze pochopit, kdy se život vrátí do normálních kolejí, kdy skončí zlý sen nuceného pobytu v ústavu, v napjatém vyhlížení dopisu nebo návštěvy – přičemž obojí je téměř marné, neboť rodina komunikaci Camille s okolím téměř dokonale zamezila. Vzácně přijíždí na návštěvu jen bratr Paul Claudel, odtažitý a od počátku si jistý tím, že sestra do ústavu bytostně a pro jakýsi svůj pradávný hřích patří. A opět v tichu a obrazech Bruno Dumont vykresluje nesmírně odlišné charaktery obou sourozenců. Camille se, navzdory hrůzným podmínkám, ve kterých musí žít, nepřestává chovat jako lidská bytost –

a ve vzácných chvílích vnitřního upokojení se dokáže radovat ze slunečních paprsků, někdy i z procházky spolu s ostatními pacienty pod bílými skalnatými výběžky a modrou oblohou na dosah, kde jako by se alespoň na okamžik dalo plně nadechnout. Převažuje však zoufalý smutek, nitro rozervané steskem po práci v ateliéru a ještě mnohem víc – po možnosti promluvit s přáteli, uslyšet jejich hlas a spatřit nezkroucené lidské tváře. Zbývá psát úpěnlivé prosby rodině, aby skončilo ničím nezasloužené věznění. A snaha jakkoli se spojit s těmi, kdo jsou daleko, za zdí – a jen možnost doručení dopisu se zdá jako zázrak. Snad i o něj Camille, skvěle ztvárněná Juliette Binochovou, v klášterní kapli stále úpěnlivě prosí – a její modlitba se ve filmu zdá být o mnoho věrohodnější než pohybující se rty jejího bratra. Je-li zde však zázrak definován coby možnost doručení pošty, není to náhodou. Žádný další, natož větší, se ve vnějším světě Camille Claudelové v roce 1915, ale ani po dalších 28 let nestane. Navzdory lékařskému osvědčení, že pro internaci již nejsou relevantní důvody a slečna Claudelová by mohla žít obyčejný život vně ústavních zdí, její rodina tomuto doporučení nikdy nevyhoví.

Film *Camille Claudel 1915* byl natočen s většinou neherců, totiž klientů ústavu Saint-Paul de Mausole v Saint Rémy de Provence, který Brunovi Dumontovi nahradil skutečné exteriéry Montdevergues. Shodou okolností se shledáváme s klášterem, kde byl skutečně internován jiný umělec, Vincent Van Gogh. Je to jen náhodně načrtnutá spojnice dvou osudů…?

Lucie Tučková (1981), věnuje se především francouzské a české poezii.

Camille Claudelová při práci v ateliéru.

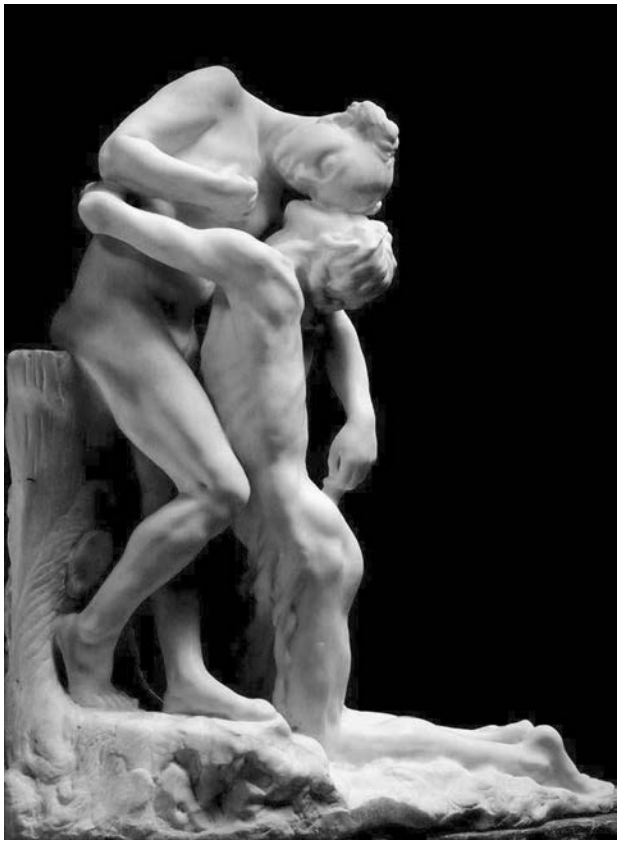

Camille Claudelová: Vertumnus a Pomona, mramor, 1905.

Proč jen ticho v odpověď?

Výbor z listů Camille Claudelové z let 1913 až 1915

1. Bratranci Charlesi Thierrymu, 10. března 1913

Můj drahý Charlesi,
dozvěděla jsem se od Tebe, že tatínek zemřel. To je tedy první zpráva, nic mi o tom neřekli. Před jakou dobou se to stalo? Pokus se to zjistit a napiš mi něco bližšího. Chudák tatínek, nikdy mě neviděl takovou, jaká jsem. Vždycky ho přesvědčovali, že jsem příšerné, nevděčné a zlé stvoření, bylo to potřeba, aby ta druhá[1] mohla všechno shrábnout.

Musela jsem zmizet v největší rychlosti, a i když se nejvíc umenším ve svém koutku, jsem ještě pořád navíc. Už se pokusili nechat mě zavřít do blázince, abych neublížila malému Jacquovi, a oni dostali můj majetek. Tohle by se stalo, kdybych k nim strčila paty.

(…)

Jet do Villeneuve, to bych si netroufla. A potom, musela by být příležitost. Nemám peníze, nemám ani střevíce. Dostávám velmi hubené dávky, trápení se mě drží. Jestli se něco dozvíš, dej mi vědět. Neodvážím se psát, odbyli by mě jako obvykle.

Udivuje mě, že tatínek zemřel, ten tu měl být do sta let. Něco za tím je. Tobě i Emmě posílám moc přátelských pozdravů

K- Mille

(foneticky zkrácený přepis jména, „Ka-mij“)

V den sepsání dopisu byla Camille Claudelová internována. Její otec zemřel 2. března ve 3 hodiny ráno, pohřeb se konal 4. března ve Villeneuve-sur-Fère. Ve středu 5. nebo ve čtvrtek 6. března se setkal Paul Claudel s doktorem Michauxem, který sepsal potvrzení, nutné pro internaci. V pátek 7. přichází Paul Claudel za ředitelem ústavu ve Ville-Évrard, od kterého se dozvídá, že potvrzení je nutno upravit. To se stane v sobotu 8. a téhož dne podepíše paní Claudelová (matka Camille) „žádost o dobrovolné umístění“.

2. Neznámé adresátce, mezi 11. a 14. březnem 1913

Vážená slečno,
minulé pondělí ke mně na quai de Bourbon vnikli dva šílenci, chytili mě za lokty a oknem z mého bytu mě hodili do auta, které mě odvezlo do blázince. Neznám adresu svého pobytu, a pokud se ji dozvíte, dáte mi ji vědět. To se mstí Rodin, který se chce zmocnit mého ateliéru. Kdybyste mohla zajít do mého bytu, abyste zjistila, co se tam děje, povíte mi to.

Vymysleli si, že nechají můj byt vyčistit, aby mohli do všeho vlézt.

Potěšila byste mě, pokud byste se tam mohla podívat.

(Neodeslaný dopis)

Počínaje tímto datem začíná dlouhá řada dopisů neodeslaných vedením ústavu, nebo adresovaných Camille, avšak nepředaných, „v zájmu nemocné“.

3. Charlesi Thierrymu, 14. března 1913

Můj drahý Charlesi,
můj dopis z onoho dne se zdá být předtuchou, protože sotva jsem ho dala na poštu, přijeli pro mě domů automobilem, aby mě mohli odvézt do blázince.

Jsem, nebo si to nejméně myslím, v ústavu ve Ville-Évrard. Jestli mě můžeš navštívit, nemusíš spěchat, nevypadá to, že se odtud dostanu brzy ven. Drží mě a nechtějí pustit.

Kdybys mi mohl přivézt portrét mojí tetičky[2], aby mi tu dělala společnost, potěšil bys mě.

Ty, který jsi mě viděl tak mladou a zářící v salónu v Chacrise, bys mě nepoznal.

(…)

4. Charlesi Thierrymu, 21. března 1913

Můj drahý Charlesi,
nevíš, jakou jsi mi udělal radost, když jsi mi poslal portrét tetičky a paní de Jay. Už je neopustím. Nebohé ženy, byly tak hodné, tak skromné. Jak s nimi bylo dobře. Ach! kdyby ještě žily, nebylo by se mnou to, co je. Měly tak dobré srdce. Jsi hodný, že ses jich pro mne zřekl. Stále jsi připraven, abys mne mohl něčím potěšit. Přesně jako Tvoje matka. Kdybys byl ještě kastelánem, zabydlela bych se u Tebe v Chacrise hned. Tohle všechno zapomeň.

Pokud by Jeanne[3] žila – nevím, co se jí mohlo přihodit – nebyla bych na tom takhle, bývala ke mně tolik milá. Víš, že Alfréd pobývá blízko odtud, v Pavillon-sous-Bois. V Montreuil-sous-Bois je také Paul Cookborne, přítel pana de Marcy. Byli mě navštívit v mém ateliéru. Nedočkavě čekám na Tvou návštěvu, navzdory tomu, že bude za smutných okolností.

Nejsem uklidněná, nevím, co se mi děje. Myslím, že jsem na cestě k tomu, abych špatně skončila. Všechno se mi to zdá podezřelé, kdybys byl na mém místě, pochopil bys. To tedy za to stálo, že jsem tolik pracovala a měla takový talent, když dostávám takovou odměnu. Nikdy ani halíř, ze všech stran trápená, po celý život. Připravena o vše, co dělá žití šťastným, a ještě takhle skončit.

Vzpomínáš si na nebohého markýze du Sauvencourt, ze zámku v Muret, Tvého bývalého souseda? Teprve nedávno zemřel, poté co byl 30 let zavřený! Příšerné, to si nemůžeme ani představit.

Pěkně pozdravuj Tvou drahou Emmu, Tvou dceru a děti, posílám Ti přátelskou vzpomínku…

5. Paní a panu de Cookborne, březen 1913

Moji drazí přátelé,
sledem okolností, které Vám zde nemohu vypovědět, se nyní nacházím v ústavu ve Ville-Évrard. Kdybych vás mohla vidět, byla bych šťastná: pokud budete mít chuť přijet na krátkou návštěvu, udělali byste mi velkou radost. Jestli nemůžete přijet, dejte mi zprávu o vašem strýci de Marcy. Doufám, že můj nebohý přítel je stále naživu, tak ráda bych od něj dostala dopis.

Přijměte mé přátelské pozdravy.

(Neodeslaný dopis)

6. Paní Claudelové, březen 1913[4]

Dobrá matko,
věci, které jste mi poslala, jsem v pořádku obdržela. Tolik utracených peněz. S jednou čtvrtinou těchto peněz bych bývala mohla dlouho a klidně žít u sebe v quai de Bourbon, kde mi bylo tak dobře. Bude tenhle vtip ještě trvat dlouho? Je to ještě na dlouho? Ráda bych to věděla.

Nemohla byste mi k tomu podat nějaké vysvětlení? Nebudu proto rozzlobená.

Nebylo by mě napadlo, co mě letos ještě čeká, co za podařené překvapení! Potom, co už jsem tolik vytrpěla!

Podařené velikonoční svátky, které mě zde necháváte trávit.

Jestli můžete, dejte mi na vědomí nějakou odpověď.

Camille

(Neodeslaný dopis)

7. Doktoru Truellovi, vedoucímu lékaři ve Ville-Évrard, konec března 1913

Vážený pane doktore,
před nějakým časem jste mi nabídl pokoj v první budově. Odmítla jsem, ale nyní, i když se může stát, že budu vypadat jako nestálá, pokud byste mi nabídku zopakoval, přijala bych ji. Raději bych měla pokoj sama pro sebe, a protože již znám několik osob v této budově, neocitla bych se v neznámém terénu. Spoléhám na to, že mi tuto drobnou výhodu neodepřete.
S uctivým pozdravem

C. Claudelová

Doktor Truelle vedl s Camille 10. března první pohovor po jejím přijetí do ústavu, který byl zaznamenán: „Po-

Auguste Rodin, Maska Camille Claudelové, sádra, 1884, Musée Rodin, Paris.

někud rychlé odpovědi. Přijela jsem před chvílí. Přijela jsem automobilem. Vystrčili mě ven z okna. Je to únos. Vyprovokovali to Rodin, ten sochař, a moje rodina. (…)“

8. Charlesi Thierrymu, 27. srpna 1913

Můj drahý Charlesi,
slíbil jsi, že mě navštívíš – ani by se to neřeklo. Uběhly měsíce a nepřijel jsi.

Přitom máš stejně dobré srdce jako Tvá matka. Abys tak nebyl Ty sám nemocný. Rychle mi napiš a dej mi o všech Vašich zprávy.

Mám u sebe stále portrét Tvé matky, mé milé kmotry, neopouští mě. Stále na ni vzpomínám, stále nás vidím u velkého stolu v Chacrise! Jak bylo v těch časech hezky. Už se to nikdy nevrátí. Rychle mi napiš! Vyprávěj mi o něčem! Pošli mi svůj portrét nebo spíš přijeď. Není nic lepšího než si popovídat.

Moc přátelských pozdravů celé rodině

(Neodeslaný dopis)

Charles Thierry se přitom pokusil se sestřenicí navázat kontakt, jelikož 1. dubna 1913 napsal doktoru Truellovi, že přijel do Ville-Évrard vybaven jím podepsaným svolením, a přesto mu nebyla návštěva umožněna. Doktor Truelle mu odepsal 3. dubna: „Po dni, kdy jsem odpověděl na Vaši žádost ohledně slečny Claudelové, obdrželo vedení ústavu od její rodiny přísný zákaz, aby kdokoli tuto svěřenkyni navštívil, stejně jako se o ní nikomu nesmějí podávat žádné zprávy.“

9. Doktoru Truellovi, vedoucímu lékaři, 14. října 1913

Vážený pane doktore,
již před dlouhým časem jsem Vás žádala, abyste za mnou nechal přijet na návštěvu někoho z mojí rodiny. Již více než sedm měsíců se utápím v nejčernější beznaději. Za ten čas mi vzali ateliér a všechny mé věci.

Nutně potřebuji vidět nějakou spřátelenou osobu. Doufám, že mne neodmítnete.

Přijměte uctivý pozdrav

C. Claudelová

Kvůli německému postupu byl ústav ve Ville-Évrard 18. srpna 1914 evakuován. Po krátkém pobytu v Enghienu byla Camille Claudelová spolu s ostatními pacienty přestěhována do ústavu Montdevergues v Montfavetu u Avignonu. Na rozdíl od všech se Camille zpět do Ville-Évrard v červenci 1915 již nevrátí a zůstane v Montfavetu.

10. Přítelkyně z Villeneuve Marie Pailletová Camille Claudelové, 12. března 1915

Má drahá Camille,
trochu se zpožděním odpovídám na Tvé novoroční psaní. Nehněvej se proto na mě. U nás doma máme za sebou strašlivé dny. Večer 20. února (bude to už

měsíc) nám někdo zabouchal na dveře z ulice. Byl to polní hlídač, který začal rozrušením koktat.

Maminka hned pochopila. Můj malý bratříček byl zabit. Nemohu tomu uvěřit. Co za smutek nese tahle válka! Jak dlouho to bude ještě trvat? Ale buď si jistá, Camille, že na Tebe nezapomínám. Tolik mne ranil Tvůj dopis z Montdevergues. Jak někdo může být tak zlý, aby Tě držel zavřenou, i když jsi nic neprovedla? To přece není zločin, že chceš žít sama a máš ráda kočky. To by jinak mohla být zavřená půlka lidí z vesnice! Tvoje máma, kterou jsem potkala u pekaře, mi řekla, že Tě nechají propustit, až skončí válka. Proč ne hned? Nerozumím tomu. Víš, že mám stále u sebe v pokoji na toaletním stolku ten pěkný portrét, který jsi mi udělala? Jaká škoda, že není zarámovaný…

Líbám Tě, má milá přítelkyně

Maria

11. Bratru Paulu Claudelovi, po měsíci květnu 1915

Můj drahý Paule,
několikrát jsem psala mamince, do Paříže, do Villeneuve, aniž bych dostala odpověď.

Ty sám jsi za mnou koncem května přijel na návštěvu a chtěla jsem, abys mi slíbil, že se o mne budeš starat a nedopustíš, abych zůstávala v takovém osamocení.

Jak je to možné, že od té doby jsi mi ani jedinkrát nenapsal a nepřijel znovu na návštěvu. Myslíš si, že to je pro mne zábavné, když musím takhle trávit celé měsíce, celé roky bez jediné zprávy, bez jakékoli naděje?

Odkud se bere taková krutost? V čem vězí, že se takto odvracíte? Chtěla bych to vědět.

Psala jsem mamince, žádala jsem ji, aby mě nechala přesunout ke Svaté Anně v Paříži. Pro mne by to bylo výhodné v tom, že bych k Vám byla blíž a mohli bychom si společně vyříkat různé záležitosti, které je mezi námi potřeba objasnit. Navíc byste takto mohli ještě víc ušetřit, protože u Svaté Anny bych mohla být za 90 franků měsíčně. Neříkám, že za tuto sumu bych se měla jako v ráji, to vůbec ne, ale od doby, kdy jsem opustila svůj ateliér v quai de Bourbon, jsem už zvyklá na vše. Ani kdybych byla poslaná na Sibiř, vůbec by mě to nepřekvapilo.

Popravdě řečeno, nejradši bych se vrátila do obyčejného života a na všechna tahle dobrodružství zapomněla.

Můžeš říct mamince, že jestli se obává, abych nevyžadovala svůj majetek ve Villeneuve, nemám nic takového v úmyslu. (…)

12. Marii-Madelaine [?], asi červenec 1915

Má drahá sestřenko,
navzdory různým událostem, které nás od sebe oddělily, nezapomínám, že je příští čtvrtek svaté Máří Magdaleny a chtěla bych Vám k Vašemu svátku popřát, jako bych byla vedle Vás.

Bohužel nepřicházím s růží v ruce, kterou bych přidala ke svým přáním, ale se slzami v očích. Se slzami vyhnanství, slzami, které jsem kapku po kapce prolila od doby, kdy jsem byla vyrvána ze svého ateliéru. Vy, která znáte mé pouto k mému umění, musíte chápat, kolik jsem protrpěla tím, že jsem byla ze dne na den vytržena ze své drahé práce. Vy, která mne znáte tak dobře navzdory mým lehkomyslnostem a nerozvážnostem!!! (…)

13. Z dopisu paní Claudelové řediteli ústavu v Montdevergues z 11. září 1915

Odpusťte mi, prosím, že využívám Vašeho prostřednictví, abyste předal mé dceři C. Claudelové, svěřenkyni Vašeho ústavu, dopis[5] v odpověď na její list, v němž mne naléhavě žádá, abych si ji vzala k sobě. Není to možné. Jsem stará a její prosbě nechci za žádnou cenu vyhovět.

14. Henriettě Thierryové, asi během roku 1915

Má drahá Henrietto,
píši Vám z velké dálky! Již to není z mého hezkého ateliérku na quai de Bourbon!

Od doby, kdy jsem byla ze svého domova unesena oknem, jsem se několikrát snažila navázat s Vámi kontakt! Bez jediné možnosti, ve dne v noci jsem hlídána

jako nějaký zločinec. Nevím, jestli k Vám tento dopis dojde!

Nejprve jsem byla internována ve Ville-Évrard, odkud nás pod záminkou války převezli sem do Montdevergues u Avignonu. Je zbytečné, abych Vám vyprávěla, co jsem vytrpěla od času, kdy jsem byla vytržena ze svého ateliéru, aby mne zavřeli v těchto strašlivých barácích!

Zpočátku se mne odtud snažil dostat Charles Thierry, ale od té doby od něj nemám zprávy!

Drahá Henrietto, kdybyste mi chtěla napsat a povědět něco o Vás i o Vašich drahých dětech, moc byste mne potěšila! Nikomu o mém dopisu neříkejte, protože byste mi tím způsobila obtíže. A pokud chcete, odpovězte mi na adresu

paní Blancová, vdova
Tour Philippe le Bel
Villeneuve (…)

Tato osoba byla tak laskavá, že mi nabídla svou pomoc. Vezměte tedy velkou obálku, nadepsanou její adresou, a do ní vložte jinou, menší, na moje jméno.

Přijměte, drahá Henrietto, upřímné přátelské pozdravení Vám i Vašim milým dětem.

Slečna Camille Claudelová, Montdevergues

Epilog

Když Camille Claudelová, opuštěná a zapomenutá, v roce 1943 zemřela v ústavu v Montfavet, její bratr Paul na pohřeb nepřijel. Až po válce, o několik let později, si vyžádal její tělo. To se však v hromadném hrobu již nikdy nepodařilo identifikovat.

Poznámky:

[1] Camille má na mysli svou sestru Louisu de Massary (1866–1935).
[2] Julienne Marguerite Angéline Dujay, prateta Camille Claudelové, zemřela 26. července 1886.
[3] Sestra Charlese Thierryho, zemřela v roce 1897.
[4] Velikonoční neděle v roce 1913 spadala na 23. března.
[5] Ztracený dopis od matky.

Poznámka překl.: Veškeré dopisy i vysvětlení k nim pocházejí z kritické edice A. Rivièrové a B. Gaudichona *Camille Claudel, Correspondance*, Gallimard 2008. V této publikaci je celá řada dopisů zveřejněna vůbec poprvé. Pokud je u listů uvedeno, že byly nedoručené, znamená to, že se zachovaly v archivech ústavů, v nichž Camille Claudelová pobývala, a to v jejích zdravotních složkách.

Vybrala a přeložila Lucie Tučková.

Už ani měsíc se neusadí na uschlé vrbě

Petr Hrbáč

Jsem jistě holanovec, to netajím, tento Mistr (Vladimír Holan) však zde již byl připomínán dosti, rád bych tedy napsal o jiných autorech, jejichž texty jsou mi blízké a naplňují mne radostí. Setkání s japonštinou, Japonskem a jeho kulturou i krajinou a reáliemi pro mne bylo životním „uzlem", epicentrem výbuchu atd. Obrovská, magická síla této jedinečné země ležící v západním Pacifiku mnou otřásla, nenechala na mých nervech větvičku „suchou", navždy mne citově připoutala k Nihon rettó 日本列島 (japonskému souostroví). Ale já byl už od mládí „žlutej" (zvýšená hladina bilirubinu…).

Básnířka Den Sutedžo 田捨女 – žila v létech 1633 až 1698 – je autorkou tohoto haiku: *„Už ani měsíc / se neusadí na uschlé vrbě / bez jediného lístku."*

Pro Japonce je měsíc (cuki, gecu – 月) posvátným zjevem, k němuž se vztahuje mnohé z jejich poetiky a estetiky. Uvedené haiku samozřejmě nepřekypuje optimismem a v typické zkratce postihuje s téměř brutální pregnancí osamělost a stáří.

Haidžin Santóka Taneda 山頭火種田 žil přibližně v první polovině dvacátého století, byl žebravým zenovým mnichem a zároveň těžkým alkoholikem (obojí pěstoval současně), a zejména autorem haiku volného stylu – džijúricu haiku 自由律俳句. Ač rodák z jihozápadního Honšú, zemřel v Macujamě na ostrově Šikoku, který mám hodně rád, opakovaně jsem jezdil do jeho severní metropole Takamacu, která leží na jižním břehu japonského Vnitřního moře (Seto naikai). Dovolím si zde připomenout jeden z jeho nejslavnějších textů: *„Wakeitte mo / wakeitte mo / aoi yama."* (*„Kráčím dál / a dál / do modravých hor."*)

Svým způsobem je to šílené a provokativní, protože extrémně stručné a „jednoduché". Haiku samo o sobě je jednou z nejkratších básnických forem, jaké lidé vytvořili, to je známo, v tradiční podobě má sedmnáct slabik, tohle ovšem je i na mne „téměř málo". Nicméně, pokud se na to podíváme z hlediska japonštiny, je tu libozvučná rytmičnost a několik sémantických šibalství. Překlad není jednoduchý. Sloveso „wakeru" 分ける znamená doslova „oddělovat se", „separovat se" – tedy možný překlad je i *„Vzdaluji se dál a dál do modravých hor"*. Japonština je značně procesuální jazyk, řekl bych, že postihuje časoprostor výstižněji nežli čeština, i když se na svůj rodný jazyk rozhodně nedívám spatra. Ale už v jakémsi základním kánonu japonštiny jako by vězel úkol postihnout současně proces i atmosféru…

Mám-li se vrátit do středoevropského kulturního okruhu, nezbytně mi vyvstane poezie básníka jménem Petr Král. Jeho vnímání světa a básnické zpracování tohoto vnímání je mi velice blízké. Vždycky mne to potěší. Tento renomovaný autor, editor a překladatel, Pařížan i Pražan, mi udělal mnohokrát radost, když jsem se do jeho poezie začetl. Dovolím si zde ocitovat jeho verše ze sbírky *Svědek stmívání*, kterou vydalo nakladatelství Host v roce 2006. Mimochodem, středník, to je velice důležitý nástroj v některých případech…: *„Při balení kufrů nikdo nemluvil; / v otevřených oknech za našimi zády šumělo zblízka léto, světelný kraj. / Sváteční den, jak se tam nenápadně zvedal, / sytil už předem svou záři příštím bezčasím."*

Možná to není co do použitých slov zvláštně jedinečné, ale výsledek je dle mého názoru mimořádně účinný.

Z dalších česky píšících autorů bych rád zmínil Petra Čermáčka. Je to i šikovný výtvarník, rodák z východočeské Chocně, profesí vysokoškolský učitel na Mendelově zemědělské a lesnické univerzitě. Ve sbírce *Mezi rezedami* vydané nakladatelstvím Sursum v roce 2005 dospěl ke strohosti a prostotě, jež je srovnatelná s japonskými haiku. Ocituji civilní, ale

působivé a přesné verše: *„Vedro. / Balkon nahý jak řeka. / Soused v tílku kafe srká.“*

To naturalizovaný Šumavan Roman Szpuk, pozorovatel počasí na meteorologické stanici Churáňov, je rozevlátějším autorem ve většině své tvorby, ačkoliv haiku, a to skutečně dobrá haiku, psal či píše také. Tento básník je vášnivec, nasazuje někdy téměř vlastní život kvůli zážitkům, ze kterých čerpá svou poezii. Ta se vyznačuje mimořádnou silou smyslovou, specifickou směsí zrakových i nadsmyslových vjemů, je podle mne zcela jedinečná, podobně jako u Vladimíra Holana se téměř vyrovná mocnému účinku hudby, ačkoliv není tak ukázněná a ostře tesaná jako typické Holanovy opusy. Szpuk je velice plodný autor, jako ukázku z jeho tvorby jsem zde vybral báseň *Malé rotundy*, která vyšla v antologii *Cestou*, což je básnický almanach realizovaný nakladatelstvím Weles v roce 2003 v edici Miroslava Chocholatého, Vojtěcha Kučery a Pavla Sobka. *„Na výstupcích skal zachytily se slunečnice, / jak vrhl se dolů na trať ten, / jenž v nich stál,/ nitro svlečené z hluku, / o šat hlasů podělil se s těmi, / jež unášejí krví večera oslnivé kolejnice.“* Szpuk je mimořádně múzický člověk, velice obdařený básník, natolik talentovaný, že se nemusí starat o nic jiného než o to, aby našel čas zapsat svá prudce pulzující vidění světa vezdejšího.

Dále bych chtěl připomenout velkou básnířku. Ne že bych o řadě pozoruhodných, např. i česky píšících autorek nevěděl, zmíním třeba rád a s respektem jméno Věra Rosí. Nicméně mou čtenářskou zkušenost s básnířkami poznamenal už kdysi dávno jeden „kalibr“ mimořádný, autorka oceněná Nobelovou cenou za literaturu z roku 1945, geniální básnířka, magická zaklínačka rytmizovaného vodopádu (a světlopádu) slov a nositelka pochodně z jihoamerických And a pamp, pěvkyně krajů žhnoucího slunce a propastně se vzdalujících hor, kde rostou bromélie, puye, kaktusy i epifytické orchideje, totiž Gabriela Mistralová, Chilanka (vlastním jménem Lucia Godoy Alcayaga, žila v létech 1889–1957). Úmyslně zde necituji žádné její verše, ale připomínám, že je např. autorkou sbírek *Pastva* (1938) nebo *Poemas de Chile* (posmrtně, 1967). Ohromující dojem z její hymnické básně evokující středo- a jihoamerické slunce starých Aztéků, Mayů a Inků je zážitek, který mi do smrti nevymizí z paměti. To není poezie dnešních časů, to je homérovské tvoření lidských dějin. Bohužel, dnes není příliš v kurzu, podobně jako její žák, krajan a rovněž nositel Nobelovy ceny za literaturu, Pablo Neruda.

Nakonec bych rád napsal trochu o poezii jednoho občana USA, a musím tu báseň ocitovat celou, protože jinak by to nebylo ono. Galway Kinnell (1927–2014), někdy klasifikovaný jako následovník dalšího mého oblíbeného Američana, Walta Whitmana, v překladu Antonína Přidala: *„Držela hlavu nehnutě, / zatímco tělo a zelené nohy se houpaly v širokých obloucích. /Když odkráčela z dohledu a já šel za ní, / na místě, kde bych měl znovu uvidět ptáka, se plazila metrová ještěrka v nepřiléhavé kůži / a s tenkou linkou tlamy, ze které čišel klid nerostné říše./ Zastavila se a nahnula hlavu podobnou kameni, který má oko, / a tím se dívala, jestli se ztratím anebo proměním v něco jiného.“* (*Šedá volavka*, báseň z odeonského výboru, vydáno u nás v roce 1986) Tak to je podle mne geniální, protože to postihuje nejen zákony přírody, ale i něco navíc, a to něco navíc je právě poezie. Ta báseň je samozřejmě značně nemetaforická, což je asi typické pro „neevropské básnické školy“, které si více než rafinovanosti při práci s jazykem hledí přímé percepce reality, což má ve šťastných případech ohromující účinek. Jako biolog takovou poezii oceňuji velmi vysoko! To je poezie funkční, nikoliv „teoretická“. Sám jsem měl možnost seznámit se blíže s volavkou popelavou (*Ardea cinerea*) až v japonské Okajamě, kde se tito ptáci rozvážně procházejí po vodních kanálech konstruovaných v rámci městských parků a lze se k nim přiblížit i dosti nemotorně a hlučně na několik metrů. Přitom je to druh, který není vzácný ani u nás, ale v České republice se chová podstatně ostražitěji.

Petr Hrbáč (1958), profesí lékař, v soukromí také botanik a japanofil. Je autorem poezie i prózy, recenzentem a esejistou.

Křídlatka a medochvat

Z nepublikovaných veršů Petra Hrbáče

U pahorku Ostrá hora v České u Brna

Je to dávno, Babí lom na levém obzoru
struky nebes našedle svírá, ačkoliv modré oceány oblohy
též léto za dveřmi vrzavými
hrají.
Neboť v takové výšce nejsou roční doby,
je tam jen ozónová dálnice,
oblačná smaženice paprsků chuchvalných i prudkých,
tvrdí mi laskavec, ten srstnatý plevel,
tvrdí mi hrdlička, ta uvařená teta.
Já jsem v té výšce byl,
letěl jsem do Japonska,
ale dnes to nemá význam,
to se klidně přiznám,
mezi keři ostružin a bezů
polozpocen lezu,
země je mi těžká, zaplaťpámbu,
z dneška
čerpám divné vody, duhové i vřící,
po rubu i líci.
Křídlatka!

Před Čučicemi a též v nich

Mezi lesem a polem
mléč rolní, zámečník bylinného obzoru,
zbrojnoš rostlinných tuků, bradavičnatá matička.
Oboupohlavné stvůry zákrovní řvou z lesních okrajů,
sluneční ras bije do lánu pichlavě.
Obzor je sedátko, jak jinak, prostato sádelnatá!
Letí světlo, šerý tryskáč, medochvat,
kuňky brslenů šustí potivě,
všechny hmyzí nožky mi sahají na opocené předloktí,
drtivá síla světla
budoucnost rázně smetla,
jdu po chodníku pod kostel,
záhy se zřítím
do údolí s řekou,
kudy komáři a snové údy
tečou.

Óda na kočku
(Woodymu a Mattymu)

Především mi odpusť mou troufalost,
ale Ty víš,
že příliv, ohromující síla Měsíce,
duní a převrací kontinenty
ve shodě s Tvým předením –
Tvoje tlapky, skryté břitvy,
jsou paprsky zabíjení i lásky,
neboť láska je zabíjení,
jdeš tiše jako přízrak snu,
nocí jdeš, řveš jako příboj moře,
nikdo se Ti nevyrovná, duchu noci,
jsi našlapování, jsi lovec, a zabíječ,
jsi hebká duha a pršení starých dešťů,
jsi paměť stopařů, jsi páteř keřů a žhnoucí savany,
jsi oko Jupitera, příšerné planety, i pána všech hnutí
na této zemi,
jsi kočka, paní hrobek a tichých šelestů po smrti,
jsi požírač obrazů, které povstávají z mrtvých,
jsi šelest a dunění,
jsi mrnění, vouskaté rytmy času,
jsi řev, burácení a klid staré země i noci,
jsi stín a jeho prokletí,
jsi pán svítání,
jsi hebké blikání atomů,
dali Ti jméno Šťastný,
možná šťastný jsi,
ale především
vidíš, a to vidění je řeka,
nikoliv snů, ale skoků,
jsi hlídač halucinací a přízraků,
vidíš v temnotách travnatá zákoutí a padající meteory,
přicházíš stejně jako ležíš,
hrabeš tlapkami ve vřelém víru slunečního tančení,
a já jsem zcela bezmocný vůči Tvé kráse,
a proto nadále sním.

U plotu

Za drátěnou sítí
slunce skrz bez svítí,
od kostela vážně
svátek dýchnul na žně,
rozložitost léta
horkem rujně vzlétá,
hostujeme pouze
v úzkostech i v touze,
abychom nakonec
zatáhli za zvonec!

Petr Hrbáč dosud vydal básnické sbírky *Studna potopeného srdce* (Petrov 1996), *Podzemní hvězda* (Petrov 1998), *Špička* (Petrov 2002), *Čekali* (Weles 2007), *Jak plyne čas / Toki ga tacuni curete* (Masarykova univerzita, edice Srdeční výdej 2011), povídkové soubory *Kalhotový pahýl* (Petrov 1997), *Jeden den stárnutí* (Petrov 2000), *Tancovačka na předměstí* (Druhé město 2014) a autobiografický román *Kosti, maso, tekutiny* (Petrov 2005).

Vane si trh, kam chce?

Rozporuplný návrat náboženství na globální politickou scénu

Josef Mlejnek jr.

Podle výzkumu amerického institutu Pew Research Center, o němž informoval server *Idnes.cz* počátkem dubna, mohou muslimové už po roce 2070 *„tvořit dominantní světovou náboženskou skupinu. Podle amerických výzkumníků jim do karet hraje nejvyšší porodnost a pevná víra. Islám zažije rozmach také v Evropě, kde budou muslimové v budoucnu zastupovat asi deset procent populace. Na ústupu budou zejména lidé bez víry."* Ústup bezvěrců nastane zejména díky tomu, že vykazují nižší porodnost.

Každá statistika je ošidná, neboť ona nižší porodnost bezvěrců zčásti odráží skutečnost, že lidé nábožensky nevyhranění či vlažní často žijí v bohatých zemích, kde však nízkou porodnost způsobuje řada ekonomických i sociálních faktorů. Ostatně, katolické Polsko vykazuje nižší plodnost (průměrný počet potomků na jednu ženu) než „bezvěrecká" Česká republika, byť v obou zemích je tento ukazatel kriticky nízký.

Ještě ošemetnější je pak prognostika, neboť „křišťálová koule" prognostiků a futurologů zpravidla spočívá v extrapolaci čili protažení soudobých trendů. Velmi zhruba řečeno, když takový prognostik své metody mechanicky aplikuje na půlroční mimino, může dojít i k závěru, že za dvacet let bude z malého mimina mimino velké jako slon.

John Micklethwait a Adrian Wooldridge, dvojice britských autorů knihy *Bůh se vrací* s podtitulem *O tom, jak globální oživení víry mění svět*, by jistě souhlasila s předpovědí zmíněného institutu, že počet a podíl věřících poroste. Avšak ve své knize zároveň polemizují s představou islámu jakožto budoucího dominantního světového náboženství. Proč, k tomu se dostaneme níže – nejprve je nutné představit si blíže autory, jejich knihu i způsob jejich argumentace.

V anglickém originálu vyšla kniha *Bůh se vrací* v roce 2009, český překlad Václava Petra dodalo v loňském roce na naše knižní pulty nakladatelství Triton. Název je lehce bulvární, neboť kniha pojednává o návratu náboženství jako zásadního politického či dějinotvorného faktoru – jestli s tím má něco společného Bůh, přece nemůže nikdo přesně vědět.

John Micklethwait byl do roku 2014 šéfredaktorem časopisu *The Economist*, Adrian Wooldridge působí v témže časopisu na různých vedoucích pozicích. Společně již napsali několik jiných knih – s tematikou hospodářských dějin, podnikání, globalizace a politiky. Jejich pohled na zkoumaný fenomén je hodně praktický a ekonomický, což je dosti netradiční, leč zároveň velmi oživující, neboť tak vyplouvají na povrch mnohdy netušené souvislosti a zákonitosti. Uvedený přístup pochopitelně obsahuje nebezpečí jednostrannosti či přílišného zjednodušení, avšak autoři ho hodně neutralizují tím, že si vědomě stanovili jistý úhel pohledu a neřeší problémy, které jejich záběr přesahují. Jak sami v úvodu upozorňují:

> *„Zaprvé, tato kniha nepojednává o tom, zda je náboženství dobré nebo špatné. Pokud máte zájem o náboženskou polemiku pro či proti, k dispozici je hojnost jiných knih. Pokud věřící nevykonali něco mimořádně úžasného nebo nedbalého, nepokoušíme se je zde ani vychvalovat ani zatracovat. A pro pořádek, knihu napsal římský katolík ve spolupráci s ateistou, není tedy pochyb, že zde svatí bojovníci z obou stran nějaké příklady ‚zaujatosti' odhalí. Doufáme jen, že se tyto příklady navzájem vyruší."*

Micklethwait a Wooldridge dokumentují globální růst počtu věřících řadou statistických údajů, avšak název a vlastně i hlavní poselství své knihy zdůvodňují hlouběji:

„Počty pravých věřících mohou být nadsazené, přinejmenším samotnými věřícími, ale – přinejmenším nám – je jasné, že se Bůh vrací. Nejdůležitější stránka posledního vývoje není kvantitativní, nýbrž kvalitativní: je jí skutečnost, že náboženství hraje ve veřejném a intelektuálním životě mnohem důležitější roli. Ať se podíváte téměř kamkoli, od předměstí Dallasu přes slumy São Paula až po postranní uličky Bradfordu, všude můžete vidět, že se náboženství vrací do veřejného života. Američané a jejich spojenci by neumírali v Iráku a Afghánistánu, kdyby devatenáct mladých muslimů nezaútočilo 11. září 2001 na Spojené státy. Příští válku by Amerika mohla vést proti Islámské republice Írán – nebo by mohla být vtažena do konfliktu v Pákistánu, kde se náboženští fanatici rozhodli uchvátit místní nukleární zbraně, nebo do konfliktu v západní Africe, kde dochází k monumentálnímu střetu mezi evangelikálním křesťanstvím, mířícím na sever, a fundamentalistickým islámem, valícím se na jih. A podél jižního okraje islámského impéria vyznačeného desátou rovnoběžkou najdeme potenciální bitevní pole v podstatě od Súdánu až po Filipíny.“

Ale růst islámu či projevy islámského fundamentalismu zdaleka netvoří jedinou příčinu návratu náboženství na veřejnou a politickou scénu:

John Micklethwait, Adrian Wooldridge: *Bůh se vrací. O tom, jak globální oživení víry mění svět*. Přel. Václav Petr, Triton, Praha, 2014, 440 s.

„V Myanmaru (Barmě) se buddhistickým mnichům téměř podařilo svrhnout tyranský režim a na Srí Lance zuří dlouhodobě krvavý konflikt mezi buddhisty a tamilskými hinduisty. […] Ve stále rostoucím počtu zemí se politika přibližuje americkému modelu v tom, že hlavní slovo v ní zaujímají problémy osobní identity, tradičních hodnot a ekonomických zájmů. Komunity se štěpí na liberální a konzervativní tábory. Otázky potratů, homosexuálních manželství, výzkumu kmenových buněk, klonování, muslimských šátků a práva šaría *jsou v moderní politice stejně důležité jako reformy sociálního státu. A v samotném centru těchto debat se ocitá náboženství. […]*

Sekularisté doufali, že se vědě podaří vytlačit náboženství na okraj společnosti. Vědecký pokrok – zvláště v oblasti biotechnologií – však naopak nastolil všechny formy náboženských otázek. Sekularisté doufali, že společenský pokrok učiní z náboženství soukromou záležitost. Mnohá moderní společenská hnutí – zejména kampaň za uzákonění manželských svazků mezi homosexuálními partnery – však naopak posunula náboženské otázky do ohniska veřejného zájmu.“

Což je pro běžného obyvatele České republiky skutečnost zatím stále poněkud podivná a obtížně pochopitelná, neboť Češi statisticky vycházejí jako jeden z nábožensky nejvíce vlažných národů na světě. Uvedená témata sice pronikají i k nám, rozhodně ale netvoří ústřední sporné body českého veřejného života. Česká společnost pořád víceméně zastává názor shodný s donedávna převládajícími představami západní sociologie, podle nichž rozvoj vědy, techniky a průmyslu a postupující urbanizace náboženství v podstatě vytlačí, rozhodně pak z veřejného prostoru. Náboženství je v této optice vnímáno jako něco pověrčivého a zastaralého či přinejlepším přísně individuálního, jako cosi, co je v příkrém rozporu s modernitou. Tento postoj však v dnešní době převládá pouze v Evropě, či spíše jen v západní Evropě. Na jiných kontinentech, včetně toho severoamerického, je tomu jinak.

S Biblí nejen na nočním stolku

„Tony Blair a George Bush jsou tak často chápáni jako neoddělitelná dvojice, že se snadno zapomíná, kdy se jako vůdci svých zemí poprvé potkali – bylo to v Camp Davidu, krátce po Bushově inauguraci v roce 2001 –, a že jejich

vzájemná chemie nezapůsobila na první pohled. Nový americký prezident si britského předsedu vlády spojoval hned s několika věcmi, které nesnášel: s váženou evropskou politikou, multilaterální diplomacií a hlavně s Billem Clintonem. Když se ho reportéři zeptali, jak se jim v jejich zvláštním vztahu daří, Bush neobratně zažertoval, že mají společnou jednu velmi důležitou věc: oba používají tutéž značku zubní pasty. Ve skutečnosti měli oba tito muži – zjevně už od počátku – společné něco jiného: náboženství.

Oba jsou oddanými křesťany. U Bushe to bylo zřejmé. Je to evangelikální křesťan, který se obrátil k Bohu po čtyřicítce, po promarněném mládí, jímž se propil a ničeho zvláštního nedosáhl. (Jedním z bodů obratu byla pro Bushe procházka po pláži s Billym Grahamem, který se ho zeptal, jestli se již ‚srovnal s Bohem'.)"

Na vysvětlenou: Billy Graham je proslulý americký evangelikální kazatel z řad jižních baptistů, známý svými masovými kazatelskými akcemi a pořady v médiích, jakož i cestami a kázáními po celém světě. Během své kariéry byl též duchovním rádcem řady amerických prezidentů. Evangelikalismus je konzervativní větví protestantismu, pro niž Bible tvoří jediný zdroj víry a Božího zjevení, s čímž souvisí častý důraz na doslovnou interpretaci Písma. Evangelikálové prosazují činorodou evangelizaci, skutečné osobní obrácení a aktivní prožívání víry každého jedince. V USA se k tomuto směru, jenž nemá nějakou pevně vymezenou církevní či věroučnou strukturu, hlásí asi čtvrtina až třetina obyvatel, na celém světě několik set milionů.

Nicméně dle Micklethwaita a Wooldridge je Tony Blair rovněž hluboce věřícím mužem:

„O křesťanství se začal zajímat jako student a novozákonní myšlenky stály v pozadí mnoha jeho názorů na sociální spravedlnost a zahraniční politiku. (Neobyčejně ochotně používal například slovo ‚zlo'.) Cherie Blairová se přiznala, že jedna z prvních věcí, kterých si na svém budoucím manželovi všimla, byla jeho religiozita: ‚Náboženství bylo pro něho důležitější než pro kohokoli jiného, s kým jsem se kdy mimo kněžskou sféru setkala.'"

Víra tvořila významnou část Blairova života i tehdy, když působil ve funkci britského premiéra:

„Spal s Biblí na nočním stolku, podporoval překvapivé množství svých věřících přátel, všechny čtyři děti poslal do katolických škol a v posledních letech své premiérské kariéry oficiálně studoval katolicismus. Ke katolicismu také konvertoval krátce poté, co opustil úřad předsedy vlády.

Způsob, jímž oba muži předváděli víru svému elektorátu, byl nicméně nesmírně odlišný – a v otázkách víry výmluvně vypovídal o nezměrné transatlantické propasti. Blair se pevně držel principu, podle něhož evropští politici ‚nedělají Boha', jak popuzeně řekl Blairův mluvčí Alastair Campbell jednomu americkému časopisu. Blairův tým udělal všechno, co bylo v jeho silách, aby médiím zabránil filmovat premiéra, když šel do kostela. Nikdy, dokonce ani při svých nejvášnivějších a kazatelských proslovech (tyto dvě metody se často prolínaly), se Blair nedovolával Všemohoucího. […]

Na rozdíl od Margaret Thatcherové, která se jednou odvážila mluvit ze skotské kazatelny (a byla za to ostře odsouzena i na stránkách konzervativního tisku), se nikdy nepokusil zasazovat své společenské názory do náboženského kontextu. Důvod byl prostý: když politik mluví o Bohu, postěžoval si Blair po odchodu z úřadu premiéra, lidé ho považují za ‚cvoka'. […]

George Walker Bush byl v opačné situaci. Své náboženské přesvědčení dával okázale najevo už od počátku – a úspěšně z toho těžil. Před prezidentskými primárkami povolal do sídla austinského guvernéra skupinu význačných pastorů, aby na něho ‚vkládali ruce'. Během prezidentské debaty v Iowě v roce 2000 uvedl jako svého ‚oblíbeného filosofa' Ježíše a odůvodnil to slovy: ‚Změnil mé srdce!' Když byl dotázán, zda plány na invazi do Iráku konzultoval s otcem, jedenačtyřicátým prezidentem Spojených států, odtušil, že je konzultoval se svým nebeským Otcem. Bushova veřejná rétorika byla prošpikována náboženskými odkazy – na Boží vůli, na Boží roli v dějinách a zvláště na zápas dobra se zlem – což byl zvyk, při němž evropským relativistům běhal mráz po zádech.

Blairovo odmítání diskutovat o víře bylo založeno na politickém pragmatismu, jenže ani Bushovo zdůrazňování religiozity se neobešlo bez prvků politické kalkulace."

Bush i Blair zkrátka byli demokratickými politiky, a museli tedy dbát na mínění voličů, na roli náboženství v americké a britské společnosti. Autoři knihy *Bůh se vrací* si kladou otázku, co způsobilo tak propastný

rozdíl mezi Evropou a Spojenými státy. V odpovědi zdůrazňují skutečnost, že zatímco Evropa má tradici náboženství státního či státem podporovaného, v Americe od začátku existovalo oddělení státu a náboženství, což spolu s konkurenčním bojem o věřící, který vedla pestrá plejáda různých křesťanských církví, paradoxně způsobilo nejen mnohem větší význam náboženství v životě Američanů, ale též jeho daleko větší vliv na politiku.

Přes různé výkyvy, které Micklethwait a Wooldridge v knize podrobně rozebírají, je tak náboženství v Americe mnohem silnější a živější než na starém kontinentu:

> *„Chytrý kompromis Otců zakladatelů* [Spojených států amerických] *ohledně náboženství umožnil Bohu v Americe přežít a prosperovat, navíc stanovil i způsob soužití s náboženstvím – zajistil koexistenci nejrůznějších druhů věrouk a zkrotil vášně, jež by jinak náboženskou bestii vyprovokovaly k brutalitě. Otcové zakladatelé tedy předali lidstvu dar nejcennější: člověk se mohl zbavit státem etablované církve, přísně odlišit věci veřejné a soukromou víru a svěřit teokracii minulosti, spolu s monarchií a aristokracií.“*

Církev jako firma aneb Nejsme jenom flanďáci, makáme!

Micklethwait a Wooldridge použili v předchozím citátu v souvislosti s Bohem výraz prosperovat, což je pro americký způsob prožívání a šíření víry typické. Americké církve se často chovají jako obchodní společnosti a používají metody, styl i jazyk silně ovlivněné reklamou, jakož i televizní vysílání a moderní komunikační prostředky. A právě na tento aspekt se autoři knihy *Bůh se vrací* hodně zaměřují.

> *„Touha sladit křesťanství s moderním světem je něčím víc než jen otázkou marketingu. Stala se klíčovou složkou evangelikální víry. Navštivte třeba sbor komunity Willow Creek na bohatém chicagském předměstí South Barrington ve státě Illinois. Okamžitě vás začne hlodat nesmyslná otázka. Jak je proboha možné, že tu nikde není vidět kostel?*
>
> *Willow Creek je vybaveno veškerými veřejnými zařízeními, jaká si lze představit, od velkých jídelen až po basketbalová hřiště, od kaváren až po nástěnné obrazovky, o parkovišti s místem pro 3 850 automobilů ani nemluvě. Když se však poohlédnete po věžičkách a barevných oknech, ba po křížích a oltářích, budete hledat marně. Usoudíte, že Willow Creek není součástí religiózní Ameriky, ale Ameriky korporátní. A korporátní kapitál tu vskutku není žádným zdáním. Misijním heslem zdejší komunity je ‚konvertovat bezvěrce na oddané stoupence Ježíše Krista'. Manažerský tým má sedmistupňovou strategii a sadu deseti základních hodnotových měřítek. Sbor zaměstnává dva absolventy postgraduálního programu v oboru managementu a může se pochlubit konzultačním oddělením. […]*
>
> *Komunita Willow Creek je jen jedním z rostoucího počtu evangelikálních sborů, jež záměrně přejímají metody světa podnikového kapitálu. Zapomeňte na místní ctihodné občany, kteří vikářovi pomáhají s ranní kávou a květinami. Americké církevní sbory dnes nazývají své hlavní funkcionáře výkonní ředitelé a provozní ředitelé. […] Zapomeňte na farní shromáždění, při nichž ctihodní občané předkládali své momentální nápady, jak udržet sbor při životě. Amerika rozvíjí doslova průmyslovou výrobu náboženského poradenství. Hezkým příkladem mizení hranic mezi náboženstvím a podnikáním je hlavní pastor Carson Valley Christian Center, velmi vlivného sboru z Mindenu v Nevadě, John Jackson, jenž sám sebe označuje za pastýře-podnikatele* (pastorpreneur) *a v rámci propagace vlastní poradenské činnosti vydal knihu téhož názvu. […]*
>
> *Sbor Willow Creek má tucty spřízněných skupin, jež jsou schopné zajistit uživatelskou spokojenost každému, příznivcům motocyklových závodů i lidem dbajícím na správnou životosprávu a tělesnou hmotnost. Sbor se věnuje všem formám sociálních služeb, poradenstvím pro alkoholově či sexuálně závislé počínaje a pomocí s dopravou, která může představovat na rozsáhlých předměstích vážný problém, konče. […]*
>
> *Po celé Americe dnes církevní sbory mezi sebou soutěží, který z nich zajistí ‚prvotřídní úroveň všech služeb'. Pastýři-podnikatelé nekážou pouze v neděli. Neslouží bohoslužby jen u příležitosti významných obřadů narození, smrti a sňatku. Církevní budovy jsou otevřené sedm dní v týdnu, od svítání do soumraku, a poskytují neuvěřitelně rozsáhlé spektrum služeb: některé komplexy megasborů zahrnují i banky, lékárny a školy. Poradenství a podpůrné skupiny jsou rutinní záležitostí. Totéž platí pro náboženskou výuku pro děti. […]*

Podmínky statutu megasboru splníte, když se vám na bohoslužby dostaví tři tisícovky věřících za týden. Počet míst k sezení ve sboru Willow Creek činí 7 200. A pokud se tam mluví o ‚místech na sezení', myslí se jimi opravdu prostorná, pohodlná křesla, žádné dřevěné lavice."

Někteří z amerických kazatelů pak svými příjmy, vystupováním a životním stylem připomínají spíše hvězdy showbusinessu:

„Hlavní pastor sboru ‚Mezinárodní církve těch, kdo mění svět' ve státě Georgia, muž s úžasným jménem Creflo Dollar, jezdí v automobilu značky Rolls Royce a létá v proudovém letadle Gulfstream. I představitelka charismatického hnutí, spisovatelka a kazatelka Joyce Meyerová, která lidem slibuje, že jim Bůh požehná, si mimo jiné nechala požehnat domem za dva miliony dolarů a tryskovým letadlem za deset milionů dolarů. Keith Moore, zakladatel a představený ‚Moorovy církve života kázání a víry', dokonce uspořádal sérii přednášek na téma, zda by Ježíš nosil rolexky. Jistě nepřekvapí, že odpověď zněla: Ano, Ježíš rád přijímal drahé osobní dary, a ve skutečnosti to byl Jidáš, kdo navrhl rozdat je chudým."

Výše zmíněné praktiky na jednu stranu přitahují zástupy věřících, na stranu druhou pochopitelně vyvolávají nejen velké rozpaky, ale i velkou kritiku. Dle autorů knihy *Bůh se vrací*:

„Náboženství a byznys není úplně totéž. V náboženství přece jen záleží především na Pravdě, ne na statistikách návštěvnosti. Někteří kritici megacírkví například poukazují na skutečnost, že tyto sbory reprezentují ‚disneyfikaci' náboženství. Zapomeňte na agonii a extázi víry! Někteří říkají, že Willow Creek a podobné sbory slouží jen bezkalorickému křesťanství – neslané nemastné a dezinfikované víře, vzrušující lidskou duši asi jako průměrné nákupní středisko. Jiní kritici prohlašují, že se tyto sbory v podstatě nevěnují záležitostem náboženským, ale záležitostem sebezdokonalování. Pastor Joel Osteen a jeho kolegové ubezpečují při kázání své posluchače, že jsou ‚vítězové, ne oběti', že mohou být ‚bohatí, zdraví a bezstarostní' a že ‚Bůh chce, aby v osobním životě dosáhli toho nejlepšího'."

Těžko říct, jak to jde dohromady s Ježíšovými výroky jako *„Spíš projde velbloud uchem jehly, než vejde bohatý do Božího království"* (Mk 10,25) nebo *„Kdo chce jít za mnou, ať zapře sám sebe, den co den bere na sebe svůj kříž a následuje mě"* (Lk 9,23). Ale třeba existuje ještě nějaký jiný Ježíš, metrosexuál s rolexkami a naditým kontem, o jehož působení jsme zde v Čechách zatím neměli potuchy. Půjde asi o politováníhodnou shodu jmen, neboť, zdá se, obsah víry v podání obou Ježíšů je radikálně odlišný.

A ještě do třetice, jeden „předrolexkový" Ježíš: *„Vy jste sůl země; jestliže však sůl pozbude chuti, čím bude osolena? K ničemu již není, než aby se vyhodila ven a lidé po ní šlapali."* (Mt 5,13) Tajemství úspěchu řady amerických marketingových církví tak patrně spočívá v záměně soli. Místo té původní se vezme zvětralá sůl konzumní společnosti, vyčichlá sůl ducha doby, v níž žijeme, a je to! Křesťanství je najednou přitažlivé, neboť plně souzní s tržní dynamikou, s ikonami (modlami) soudobé civilizace.

Samozřejmě, popsané metody a náboženský styl ještě nemusí nic vypovídat o hloubce víry a osobních vlastnostech konkrétních věřících, nicméně vedou nutně k pochybnostem, zda lze statisticky prokazatelný vzestup počtu věřících (křesťanů) ve světě kriticky vmetat do tváře zdejší údajně ateistické společnosti, jak se někdy děje. Zvláště když právě ony americké metody (i kult úspěchu) z velké části stojí za šířením křesťanství v Jižní Koreji nebo Africe či za faktem, že v Jižní Americe katolická církev ztrácela věřící ve prospěch různých protestantských proudů, a musela se jim tak v rámci konkurenčního boje v lecčem přizpůsobit.

Národy biblických negramotů?

Povrchnost náboženského sdělení a komunikace se však projevuje i povrchními znalostmi věřících. Dle Micklethwaita a Wooldridge:

„To, že se Svatá kniha dostává lidem do rukou (nebo do jejich iPodů), ještě neznamená, že bude pochopena. Stav amerických biblických znalostí je otřesný. Jeden Gallupův průzkum ukázal, že sotva polovina Američanů ví, kdo pronesl Kázání na hoře (dotazovaní často odpovídali, že

[známý soudobý kazatel] *Billy Graham) a čtvrtina netušila, co se slaví o Velikonocích. Dalších 60 % Američanů nebylo schopno vyjmenovat ani polovinu z Deseti přikázání a 12 % se domnívalo, že Noe se oženil s Janou z Arku. George Gallup, přední evangelikál a hlava průzkumů veřejného mínění, označil Američany za ‚národ biblických negramotů'."*

S tím úzce souvisí i jedno vážné varování autorů knihy *Bůh se vrací*:

„Neberte příliš vážně statistiky, jež jsou ve sféře náboženství plné nejasností a nejednoznačností. Údaje o návštěvách kostelů jsou často shromažďovány církví – organizací, která má velký zájem na tom, aby se zviditelnila. Co se týká průzkumů, lidé nemusejí říkat pravdu, když se jich zeptáte, zda věří (přiznali byste se k ateismu v Texasu nebo v saúdskoarabské Džiddě?); a pokud pravdu říkají, opravdu věří tak, jak my předpokládáme, že věří? Mnozí zbožní evangelikálové a muslimové mají velmi svérázné představy o tom, co vlastně Bible a Korán učí."

Ale snad ještě závažnější je jiná skutečnost. Americké politické elity, samy často intenzivně vtažené do vlastní víry, jiná náboženství moc neznají a nerozumí jim:

„Když se ve skutečnosti zamyslíme nad ‚válkou proti teroru', ona údajně nábožensky založená Bushova administrativa často nečekaně ignorovala ústřední význam náboženství. Jen velmi málo lidí v Bílém domě před invazí do Iráku vědělo, jaký je rozdíl mezi šíity a sunnity. Ve své obsesi státními sponzory terorismu a předpokladem, že léčba demokracií může lidi odradit od radikálního islámu, Bushova administrativa podcenila důležitost náboženství, což mělo zničující následky. Ukázalo se, že svatí bojovníci žádné státní sponzory nepotřebovali, zatímco demokratizace hrála do karet populárním náboženským hnutím. V roce 2005 získala šíitská aliance ve sněmovních volbách téměř polovinu křesel iráckého parlamentu. V lednových volbách 2006 do palestinského parlamentu byl sekulární Fatah poražen religiózním Hamásem. Bushově administrativě se podařilo přehlížet náboženské otázky dokonce i ve chvíli, kdy v Iráku vypukla náboženská válka."

Nejisté triumfy a kulhající koncepty

Pokud jde o souboj křesťanství s islámem na poli víry, tedy o to, kdo bude mít v dlouhodobějším výhledu více stoupenců, autoři knihy *Bůh se vrací* favorizují křesťanství, a to kvůli čtyřem výhodám. Za prvé, křesťané projevují mnohem více entuziasmu zejména pro tvůrčí, tedy dnešnímu člověku srozumitelné, překlady Bible než muslimové pro překlady Koránu.

„Druhou výhodou je nedostižný křesťanský talent využívat Svatou knihu v obchodním podnikání. Třetí přednost Bible před Koránem spočívá ve finančním zajištění věřících. Pro šíření Bible je výhodné, když se nejbohatší a nejmocnější země světa může pochlubit i největším počtem evangelikálů, misionářů a mediálních organizací. Čtvrtou výhodou je západní náboženská svoboda – v Americe zajištěná Ústavou, v Evropě averzí k náboženským perzekucím předešlých staletí. Srdce islámského světa má naopak povahu teokratickou."

Zmínka o teokratické povaze islámu je velmi důležitá i pro posouzení hlavního poselství knihy *Bůh se vrací*. Její autoři preferují americký model přísného oddělení státu a církví, jež však v kombinaci se svobodou a volným trhem vede k rozvoji náboženství. Jsou přesvědčeni, že lze *„přísně odlišit věci veřejné a soukromou víru"*. Což je ale přece jen poněkud sporné tvrzení, neboť každé náboženství znamená i soubor etických norem, a má tedy v sobě – minimálně implicitně – obsažen nárok na ovlivňování zákonodárství a veřejného života. Náboženství je tak záležitostí nikoliv pouze individuální, ale především sociální, neboť vytyčuje normy pro vztah člověka k jiným lidem. Základní normy, které se přímo či nepřímo dotýkají všech podstatných záležitostí lidského života. A jak sami autoři knihy podotýkají, spor o absolutní pravdy kompromisem vyřešit nelze.

Pak ale není divu, když řada muslimů tíhne k životu podle práva šaría, neboť to odráží jejich věrouku. Žádáme-li po muslimech, aby přijali naše hodnoty, chceme po nich vlastně konverzi, změnu vyznání. A je předem jasné, že zdaleka ne všichni budou tento požadavek akceptovat. Individuálně pojatá svoboda vyznání

se tak kvůli zmíněnému sociálnímu a normotvornému rozměru náboženství notně problematizuje.

Na adresu islámu pak Micklethwait a Wooldridge mimo jiné poznamenávají:

> *„Představa, že islám je neslučitelný s moderním světem, je zjevně mylná. Zároveň je však zřejmé, že se islámský svět vyrovnává s modernou pomaleji a výrazně v tomto směru za křesťanským světem zaostává. […] Pakliže jednou z rozporuplných reakcí na 11. září 2001 bylo předstírat, že náboženství neexistuje, opačnou reakcí bylo přeceňovat jeho roli v zahraniční politice – a zejména podněcovat k civilizačnímu střetu s islámem. Po útocích z 11. září prezentovala většina zahraničněpolitických komentářů víru velice zjednodušeně a zkresleně.*
>
> *Reálný, pravdivý prvek v těchto představách nechyběl, což ovšem platí pro každou karikaturu. Politický teoretik z Harvardu a autor bestselleru ‚Střet civilizací' Samuel Huntington měl pravdu, když poukazoval na rozdíly mezi Západem a islámem. Ve jménu islámu vedou džihádisté svatou válku, v níž schvalují sebevražedné atentáty a masakrování nevinných. V této knize jsme se také častokrát zmiňovali o potížích, jež má islám s modernou. Jenže komentátoři z řad americké pravice přejali Huntingtonův postřeh a nafoukli ho do nereálných rozměrů. […]*
>
> *Civilizační střety však mají nejrůznější povahu. Jsou Malajsie a Indonésie opravdu islamofašistické státy? Světová populace 1,2 miliardy muslimů je rozšířena na pěti kontinentech: v arabském světě žije jen jeden z pěti muslimů planety. Státy Perského zálivu, bohaté na ropu, jako Katar a Spojené arabské emiráty, mají s chudými zeměmi, jako je Mali a Jemen, jen málo společného. Islámské republiky, jako je Írán, nesdílejí světonázor se sekulárními režimy, například s egyptským. Většina konfliktů na Blízkém východě spočívá v tom, že muslimové bojují proti muslimům. Írán není jen dlouhodobým sokem Iráku, ale i Saúdské Arábie. Ajatolláh Chomejní vnímal saúdskou královskou rodinu, sunnitskou a proamerickou, jako největší překážku šíření islámské revoluce; […] Saúdové považují šíity za pátou kolonu."*

Kniha vyšla ještě před expanzí Islámského státu, nicméně jeho existence a povaha bojů na území Sýrie a Iráku plně odpovídají hodnocení Micklethwaita a Wooldridge. Verbálně se Islámský stát sice vymezuje vůči Západu, ale reálně s ním válčí řada jiných islámských států i skupin, nejen šíitských.

Americký politolog Francis Fukuyama se proslavil (nesporně diskutabilní) tezí o konci dějin, což je metafora vyjadřující Fukuyamovo přesvědčení, že kombinace tržní ekonomiky a liberální demokracie je zkrátka tím nejlepším modelem – na nic lepšího už lidstvo nepřijde. V říjnu 2001, krátce po teroristických útocích z 11. září téhož roku, Fukuyama napsal:

> *„Modernita spočívá na kulturním základě. Liberální demokracie a volný trh nefungují všude a za každých podmínek. Nejlépe se osvědčily ve společnostech vyznávajících určité hodnoty, jejichž původ nemusí být zcela racionální. Není náhodou, že moderní liberální demokracie se poprvé objevila na křesťanském Západě, univerzalismus demokratických práv lze totiž považovat za sekulární formu křesťanského univerzalismu."*

Fukuyama tehdy rovněž poukázal na sílící linii islámského fundamentalismu, která podle něj z muslimských zemí činí *„oblasti obzvlášť imunní vůči modernitě"*. Jde o postoj blízký hodnocení autorů knihy *Bůh se vrací*. Konfrontace Fukuyamy s tím, co předestírají Micklethwait a Wooldridge, a též s jeho „intelektuální sokem" Huntingtonem pak může vést k následujícímu závěru: tezi o konci dějin, tak, jak ji Fukuyama myslel, nelze v tuto chvíli ani potvrdit, ani vyvrátit, zato Huntingtonův koncept střetu civilizací se počíná tváří v tvář situaci na Blízkém východě, tedy očividnému politickému i vojenskému (válečnému) rozdělení muslimů, hroutit. A je vlastně těžko udržitelný i na pozadí rozdílu mezi Georgem Bushem a Tonym Blairem.

Nástup náboženství na globální politickou scénu je však nezpochybnitelný. Potvrzuje se, že, slovy Micklethwaita a Wooldridge, *„člověk je tvorem teotropickým: pokud má možnost volby, má sklon uvěřit v Boha"*. Což však rovněž nutí k přehodnocení řady dosavadních myšlenkových schémat. Nejen těch týkajících se politiky, ale i samotného náboženství.

Josef Mlejnek jr. je politolog a novinář. Zaměřuje se na demokratickou transformaci ve střední a východní Evropě.

Z nových knih

JAROMÍR JANOUŠEK
PSYCHOLOGICKÉ ZÁKLADY VERBÁLNÍ KOMUNIKACE
Grada, brož., 384 s., 499 Kč

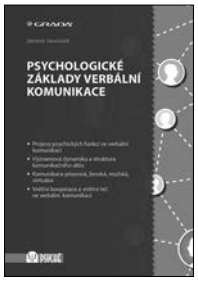

Publikace se zabývá vnitřními souvislostmi mezi jazykem a lidskou psychikou. Zvláštní pozornost je věnována její poznávací funkci, zejména myšlení. Více či méně obsáhle jsou charakterizovány všechny druhy komunikace. Hlavním tématem je neobyčejně složitý vztah vnitřní řeči a interpersonální komunikace. Kniha věnuje pozornost rovněž psané řeči a písemné komunikaci, vlivu individuality či meziosobních vztahů. I laické čtenáře zaujme kapitola o specifičnosti ženské a mužské komunikace či o komunikaci ve virtuální realitě. Autor se zamýšlí mimo jiné i nad udržitelností verbální komunikace jako prostředku dorozumění a porozumění mezi lidmi. Tematicky a způsobem zpracování je práce určena především odborníkům věnujícím se této problematice, ale podnětná je i pro širší odbornou veřejnost včetně studentů psychologie a dalších společenskovědních oborů (filozofie, lingvistiky, sociologie a dalších).

TOMÁŠ NOVÁK
SEBEDŮVĚRA – CESTA K ÚSPĚCHU
Grada, brož., 128 s., 199 Kč

Co brání úspěchu a dosažení důvěry v sebe sama? Ovládá vás strach, nerozhodnost a pochyby? Známý český psycholog vás naučí věřit si, umět se prosadit a budovat si zdravé sebevědomí. Tato kniha vám ukáže, jak pracovat sám se sebou, a dovede vás k úspěchu a spokojenosti v osobním i profesním životě. Strach, nerozhodnost a pochybování o sobě spolu úzce souvisejí. Nerozhodnost vyvolává pochyby a ty zase navozují strach. Dohromady se postarají o to, abyste se cítili v permanentním stresu. Naštěstí sebedůvěra, sebeprosazení a sebevědomí naznačí, kudy vede cesta nejen k úspěchu, ale i ke stavu zvanému „životní spokojenost a štěstí“. Náhled na sebe sama a na souvislosti vlastního životního příběhu je součástí přiměřené sebedůvěry. Právě ta chybí mnoha lidem, kteří na sobě nechávají obrazně řečeno dříví štípat. I těm, kdo nejsou v psychicky dobré kondici. Obvykle se jí nedostává také těm, kteří před okolím, ale hlavně sami před sebou utíkají do práce. O tom všem a mnohém dalším je tato kniha.

ZDENĚK HELUS
SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE PRO PEDAGOGY
Grada, brož., 400 s,m 399 Kč

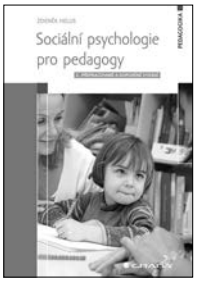

Text na řadě příkladů z praxe a z výzkumu přesvědčivě dokládá, že sociální psychologie by měla tvořit základní znalostní i dovednostní výbavu každého dobrého pedagoga, který chce být svým žákům skutečným „pedagogickým dobrodiním“, který chce své žáky dovést nejen ke vzdělávací úspěšnosti, ale také přispět k rozvoji jejich osobnosti a optimálnímu sociálnímu začlenění. Autor předkládá jak základní studijní materiál, tak inspiraci k zamyšlení nad řadou aktuálních oborových témat, jako je například genderová problematika, problémová rodina, výuková komunikace, klima třídy atd. Kniha, která vychází již ve druhém, přepracovaném a doplněném vydání, odkazuje na novější prameny a reaguje na aktuální vývoj oboru. Určena je studentům učitelství pro ZŠ a SŠ, učitelům i pedagogům v neučitelských oblastech.

Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: 234 264 401-2, fax: 234 264 400
www.grada.cz

JEAN-FRANÇOIS KERVÉGAN

CO S CARLEM SCHMITTEM?

OIKOYMENH, váz., 239 s., 328 Kč

Kervéganova kniha Schmittovu osobní zkompromitovanost nepopírá ani neomlouvá. Ptá se, zda lze dnes i přesto produktivně využívat Schmittových úvah a argumentů. Nebo jinak: jak vyjít od Carla Schmitta, jak z něj učinit myšlenkové východisko, od jehož omezení jsme zároveň schopni se odpoutat? Kervéganova odpověď se dělí na kapitoly o theologii (tedy otázku, zda je Schmitt „politickým theologem", nebo naopak právním teoretikem), normativitě (předmět Schmittovy polemiky s H. Kelsenem), legitimitě (ohnisko Schmittova sporu s liberalismem a parlamentarismem), političnu a jednotě světa.

O. NAVRÁTILOVÁ

STÁT A NÁBOŽENSTVÍ V HEGELOVĚ FILOSOFII

OIKOYMENH, brož., 207 s., 258 Kč

Studie si klade za cíl prozkoumat problematiku vztahu moderního sekulárního státu a náboženství ve filosofii G. W. F. Hegela. Tento německý myslitel chápe stát i náboženství jako projev svobodné a duchovní povahy člověka. S ohledem na tento společný základ odhaluje jak jejich vzájemnou provázanost, tak i napětí, které je v jejich vztahu vždy nutně přítomno. Komplexnost Hegelova pojednání této problematiky vynikne i ve srovnání s tím, jak ji pojímají jiní novověcí političtí filosofové, z nichž dvěma, Thomasu Hobbesovi a Johnu Lockovi, je věnována první část předložené studie.

OIKOYMENH (Redakce a sklad)
Černá 3, Praha 1,
tel./fax: 224 930 310/212
Prodej pro veřejnost každý čtvrtek mezi 9:30 a 16:30
15% sleva, 20% sleva pro studenty
distribuce@oikoymenh.cz, www.oikoymenh.cz

JAN KARLAS

MEZINÁRODNÍ ORGANIZACE
Systémy spolupráce mezi státy

SLON, brož., 347 s., 339 Kč

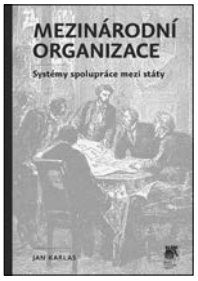

Kniha usiluje o upevnění a prohloubení znalostí o mezinárodních organizacích v českém prostředí. Její první cíl spočívá v předložení komplexního a podrobného obecného rozboru mezinárodních organizací. V této souvislosti se kniha zaměřuje především na konceptuální rozpracování mezinárodních organizací a jejich jednotlivých částí a dále na nástin jejich dosavadního historického vývoje. Druhý cíl spočívá v analýze několika vybraných důležitých případů mezinárodních organizací – Organizace spojených národů (OSN) coby bezpečnostní organizace, Světová obchodní organizace (World Trade Organization, WTO) a Mezinárodní měnový fond (MMF).

BLANKA ŘÍCHOVÁ a kol.

ANALÝZA POLITIKY A POLITIČTÍ AKTÉŘI
Možnosti a limity aplikace teorií v příkladech

SLON, brož., 251 s., 250 Kč

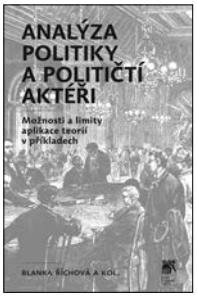

Ambicí knihy je přispět čtyřmi původními kvalitativními případovými studiemi k diskusi o možnostech, problémech i řešeních spjatých s aplikací tzv. velkých politologických teorií v praxi. Každá studie je zaměřena na jinou úroveň rozhodovacího či schvalovacího procesu, resp. úroveň politického systému – na evropskou (nadnárodní) úroveň, na úroveň národní, regionální a komunální. Všem případovým studiím je společné zaměření na politické aktéry, jejich identifikaci, povahu, roli a zájmy. Případové studie prokázaly nutnost vývoje originálních konceptů přizpůsobených odlišnosti komunální úrovně. U regionální úrovně politického systému se tento problém již neobjevuje a autoři na ni mohli aplikovat například Weberovo vymezení vztahu byrokracie a politiky, koncept fiskálního federalismu i teorii veto players. Hlubší vhled do role aktérů přinášejí studie zaměřené na národní a nadnárodní úroveň, které dokládají latentně konfliktní povahu vztahů mezi formálními a ne-

formálními aktéry, jejichž cíle byly ve zkoumaném procesu nekoherentní, někdy dokonce i antagonistické. Podrobným sledováním vztahů mezi aktéry se podařilo ověřit především zákulisní působení neformálních aktérů v jednotlivých fázích procesu, a to od fáze iniciační, ve které působili na byrokratický aparát, až po fázi implementační, která je v daném případě stále otevřená.

OLGA VODÁKOVÁ
HLEDÁNÍ STOP SOCIOLOGIE V NESOCIOLOGICKÝCH VĚDÁCH
SLON, brož., 180 s., 269 Kč

Kniha zkoumá vliv sociologie na jiné vědní obory (případně vliv oboustranný), a to specificky v českých zemích, resp. Československu a České republice. Zabývá se doposud nepříliš prozkoumanou problematikou vlivu sociologie na vybrané vědní obory v českém prostředí, její intervence a vstupování do nich: konkrétně do uměnovědných oborů, etologie a archeologie. Nedílnou součástí publikace jsou přílohy složené především z dobových úryvků textů dokumentujících přítomnost sociologie i tam, kde bychom ji nečekali.

MAREK HRUBEC
ODJIŠTĚNÁ SPOLEČNOST
Rozhovory o potřebné společenské změně
SLON, brož., 150 s., 230 Kč

Rozhovory v této knize osvětlují mnohé konflikty současné společnosti, ať už v oblasti sociální, ekonomické, politické, kulturní nebo vojenské. Tyto konflikty přinášejí do každodenního života mnoha lidí i celé společnosti velkou míru nejistoty a rizika. V této souvislosti můžeme obrazně mluvit o odjištěné společnosti a formulovat cesty k potřebné společenské změně. Knížka předkládá kritické úvahy filosofa a sociálního vědce Marka Hrubce

o soudobém systému globálního kapitalismu a jeho diskuse s lidmi, kteří s ním sdílejí obavy o současnou společnost v Česku, Evropě, Africe i jinde ve světě. Rozhovory s ním vedli badatelé z Burundi, Egypta, Slovenska a Česka. Profesně se každý z nich věnuje poněkud jiné oblasti společenskovědního zkoumání – jejich obory jsou filosofie, sociologie, politologie, anglistika, pedagogika a žurnalistika. Rozhovory vedli Jean Bosco Hategekimana, Wagdy Sawahel, Jan Rovenský, Břetislav Horyna, Martin Solík, Pavol Dinka, Vladimíra Dvořáková a Jan Keller.

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ (SLON)
Jilská 1, 110 00 Praha 1
tel.: 222 220 025, fax: 222 220 045
www.slon-knihy.cz,
slon@slon-knihy.cz

Navštivte internetové stránky
Centra pro studium demokracie a kultury (CDK)

www.cdk.cz

Naleznete zde informace o všech vydaných i připravovaných titulech CDK, včetně obálek a anotací.

Knihy jsou účtovány s 15% slevou, pro předplatitele časopisů *Kontexty* a *Církevní dějiny* s **25%** slevou.

Poštovné a balné neúčtujeme!

DN divadelní noviny

Kulturní čtrnáctideník pro divadelníky a jejich diváky

22 čísel ročně atraktivního čtení o divadle, televizi, filmu, rozhlase a kultuře

★ **jediná komplexní reflexe současného divadla v ČR**
★ **původní rozhovory s herci, režiséry, dramatiky**
★ **kontroverzní kauzy, pohledy a reportáže z divadelního zákulisí**

Už dvacet čtyři let jsou Divadelní noviny spolehlivým průvodcem českým a světovým divadlem.

Objednávka předplatného na emailu anna.vondrackova@divadlo.cz
nebo na adrese: Společnost pro Divadelní noviny, Celetná 17, Praha 1, 110 00.

www.divadelni-noviny.cz

Varhany pro Královo Pole

Jsme spolek, jehož cílem je **pořízení nových varhan** do kostela Nejsvětější Trojice v Brně - Králově Poli.

Současné varhany se daří udržovat v provozuschopném stavu jen s velkým úsilím. Četnost závad se zvyšuje, náklady na opravy stoupají, esprit předváděných varhanních děl se kvůli omezené funkčnosti nástroje vytrácí.

Novými varhanami chceme **podpořit** a **rozvíjet** čilé muzikantské působení v Králově Poli, které dnes zahrnuje například absolventské koncerty a sborová vystoupení.

Pro splnění předsevzatého cíle vkládáme erudici, nadšení, čas i vlastní prostředky. Vy můžete pomoci finančním příspěvkem poukázaným na bankovní účet č. **249610162/0300**. Děkujeme Vám za Vaši pomoc.

Dar pro spolek Varhany pro Královo Pole si můžete odečíst od základu daně z příjmu fyzických i právnických osob. Potvrzení Vám na vyžádání zašleme.

Ing. Jan Hanáček
předseda spolku

www.varhanyprokrpole.cz

Knihy, které mají duši

brož., 120 s., 199 Kč

váz., 96 s., 189 Kč

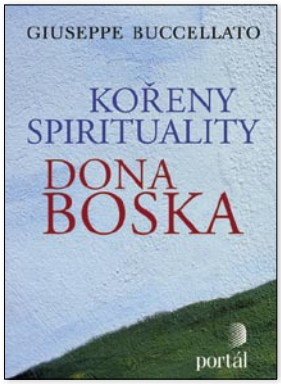

brož., 72 s., 139 Kč

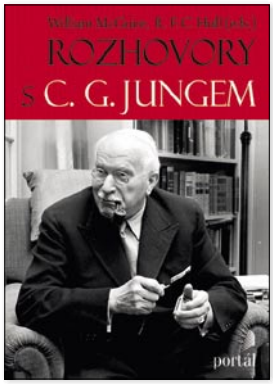

brož., 304 s., 465 Kč

Knihy, které mají duši
portál 25
1990–2015

KNIHKUPECTVÍ PORTÁL: Praha 1, Jindřišská 30 / Praha 8, Klapkova 2

obchod.portal.cz

MUZEUM FOTOGRAFIE A MODERNÍCH OBRAZOVÝCH MÉDIÍ

Daniel Reynek / fotografie

12. 7. – 30. 12. 2015
Muzeum fotografie a moderních obrazových médií
Kostelní 20/I, Jindřichův Hradec

Otevírací doba: úterý až neděle / svátky 10.00–12.30, 13.00–17.00 h

www.mfmom.cz

NOVÁ PUBLIKACE CDK

Josef Mlejnek jr.

Kuře v hrnci a křeček v kole

Česká politika a její transformace v kontextu civilizační krize

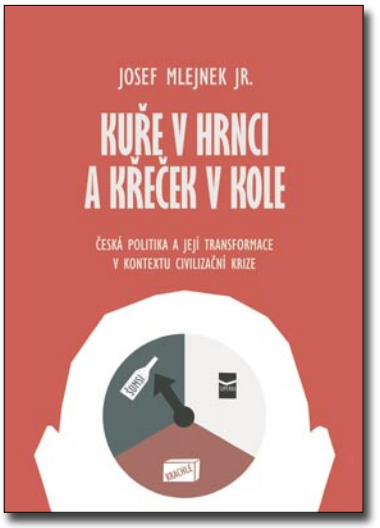

Politické systémy postkomunistických zemí (či jejich společnosti) nabývají nejen pozitivní rysy západních demokracií, ale jsou čím dál tím víc zasahovány i typicky západními krizovými jevy – například oslabováním tradičních stran, rostoucí nedůvěrou veřejnosti v politickou scénu, korupcí spojenou s veřejnými zakázkami, stárnutím populace nebo bobtnajícím veřejným zadlužením. Rozšířené vysvětlení problémů české politiky spočívá v tvrzení, že jsme se ještě plně nevyrovnali s dědictvím minulosti a od vyspělého Západu se stále máme co učit. To je sice pravda, ale jen zčásti. Kniha se snaží doložit, že hlavní potíže české společnosti již nesouvisejí s dědictvím komunismu a nedostatečnou adaptací na západní poměry, neboť jde o zásadní problémy západní civilizace jako takové. Civilizace až příliš zaměřené na „kuře v hrnci" a uvězněné v pasti vlastního úspěchu, která jedince uvrhuje do postavení, jež se podobá křečkovi běhajícímu v kole.

A5, brož, 266 str., 229 Kč

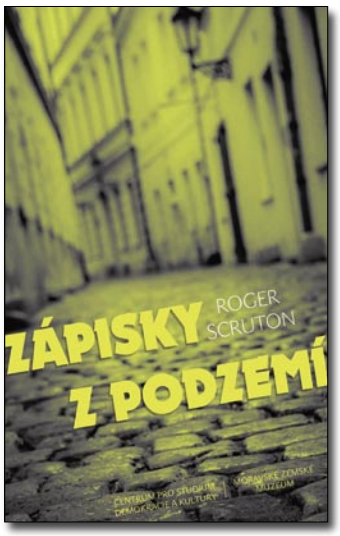

Roger Scruton

Zápisky z podzemí

Román Rogera Scrutona je unikátním svědectvím o tom, jak československý disent vnímal konzervativní britský intelektuál, jenž se s ním měl možnost seznámit prostřednictvím svých aktivit, které zde v době komunismu s okruhem svých přátel rozvíjel. Je hlubokou sondou do duševního stavu Čechů během posledních let totalitní noční můry. Setkáváme se s jedinečnou kulturou disidentů, s utrpením a frustrací mladých lidí, pro něž byly uzavřeny všechny cesty ke vzdělání i k budoucnosti. Prostřednictvím milostného příběhu dvou mladých lidí autor čtenáře nejen vtahuje do tísnivé atmosféry oněch let a představuje mu vnitřní život těch, kteří se nehodlají smířit se stávajícími poměry, ale především pokládá obecnější otázky etiky, morálky, mezilidských vztahů, možnosti žít v pravdě, a dokonce možnosti existence pravdy (nejen) v totalitně ovládané společnosti.

A5, brož, 248 str., 250 Kč

Walter Kasper

Milosrdenství

Základní pojem evangelia – klíč křesťanského života

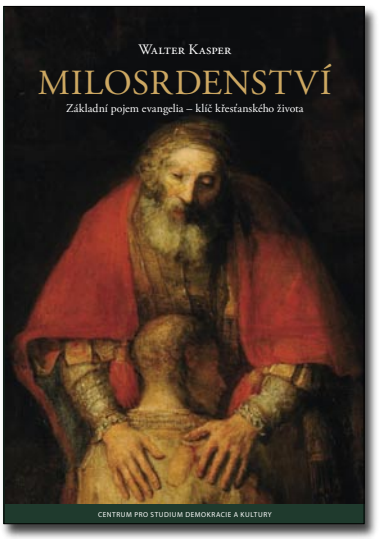

Ve své nové knize z roku 2012 představuje Walter Kasper milosrdenství jako základní pojem evangelia, jako základní metaforu, jako šifru a klíč ke křesťanskému životu. Oproti tradičnímu pojetí školské teologie, v níž bylo milosrdenství podřízeno vlastnostem vyplývajícím z metafyzické podstaty Boha, a hrálo tudíž jen okrajovou roli, pokládá Kasper milosrdenství za základní Boží vlastnost. Teologická reflexe milosrdenství nutně vede k zásadním otázkám nauky o Bohu. Kniha ovšem propojuje teologickou rovinu s úvahami spirituálními, pastorálními a společenskými. Autorovi zjevně nejde pouze o to, aby precizně a podloženě představil Boží milosrdenství jako sumu biblického Zjevení, ale vede čtenáře k otázkám po křesťanské, církevní a sociální praxi.

A5, brož, 232 str., 229 Kč

Objednávky na adrese:

CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz